

AZ
IGAZI RÁKÓCZI

ÍRTA
BALLAGI ALADÁR

BUDAPEST
RÉNYI KÁROLY KIADÁSA
1916

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A Magyar Tudományos Akadémia 1913 végén «A száműzött Rákóczi» cím alatt egy könyvet adott ki, melyről senki a világon tudomást sem vett, míg a *Pester Lloyd*, jóval a mű megjelenése után, 1914 március 7-én «Der entgötterte Rákóczi» című belső vezércikkében föl nem hívta rá a figyelmet. A félhivatalos lap elmondta, hogy a száműzött Rákóczi szerzője a «materialista történetkutatás (materialistische Geschichtsforschung)» segítségével bebizonyította, hogy Rákóczi «játékbarlangtulajdonos (SpielhöMenbesitzer)» volt, hogy egy «tengeri-rablóbanda (See-piratenbande)» főnöke akart lenni, s más ily szép dolgokat, aminők eladdig Magyarországon még nem láttak nyomdafestéket.

A mámoros örömmel megírt vezércikkre nyomban visszhangot adott az osztrák birodalmi eszme központi orgánuma, a *Reichspost*, «Der wahre Franz Rákóczi» című közleményével, mely konstatálván, hogy a Rákóczi-bálvány immár «véggép (endgültig)» ledöntetett, azzal végzi, hogy *vivát sequens*: — «az 1848-iki évek legendájának szétrombolása *egy későbbi történetíró hálás feladata leend*».

Addig is azonban míg e kegyes óhajlás teljeselednék, a legközvetlenebbül érdekelt fórum, t. i. a magyar nagy közönség egy kissé más magatartást tanúsított mint a magyar félhivatalos és az osztrák konzervatív

lap. Leírhatatlan felháborodás zúgott végig az országon; magánemberek és testületek igen-igen nagy száma, a nemzeti eszmény meggyalázását látta az akadémiai kiadványban, s elégtételt követelt.

Az Akadémia a felelősség súlya alatt a «tudomány szabadságával» védekezett, vagyis az ország első tudományos intézetéhez aligha méltó frázissal. Senki sem vonta kétségbe a Száműzött Rákóczi szerzőjének azt a jogát, hogy *teljes szabadsággal* írjon amit akar Rákócziról. Mindenki csak azt vette zokon, hogy az így megírt művet épen a Magyar Tud. Akadémia adta ki, vagyis tekintélyét kölcsönözte hozzá és a mű terjesztéséről gondoskodott. Szeretném látni, vájjon ugyanazon Akadémia hasonlóan utat nyitna-e a «tudomány szabadságának», ha például egy *antidynasticus*, egy *atheista* vagy egy *anarchista* munka kiadására hívnák fel?

Indokoltnak és igen természetesnek tartom, ha az Akadémia, mint hivatalosan szervezett testület, ily szélső irányok terjesztését nem vállalja. Akadémiák, Richelieu-alapította ősmintájuk óta, mint tekintélyi intézetek, a tudományt mindig és mindenütt csak bizonyos *korlátok* közt művelik. És ha van korlát, melynek áthágását a Magyar Akadémia, mint nemzeti alapítványi intézet, semmi szín alatt sem engedheti meg: úgy az bizonyára a *nemzetfenntartó érzelmeké*, főképp ha egy Rákócziról van szó.

Mert Rákóczi neve, — hála Istennek — többé nem pártjelvény, hanem nemzeti symbolum, mely a magyar nemzet öncélúságát fejezi ki. Ezt a felfogást, mely a magyar nemzet érzelmek és gondolatvilágában régóta meggyökeresedett, a közelmúltban, az 1906: XX.. törvénycikkkel maga a király is szankcionálta, midőn

«a nemzetnek ismételten kifejezett közóhajára, *a király és a nemzet kölcsönös bizalmának zálogául*, II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazaszállítását elrendelte». S miután, a magyar király kezdeményezésére, «király és nemzet egyesült kegyelete», országos költségen, országos ünnep keretében csakhamar végre is hajtotta a meghozott törvényt: e ténnyel a király a magyar nemzet érzelmei központjába helyezkedve, elismerte, hogy akik alkotmányunk védelmében szabadságunk és függetlenségünkért vagyis nemzetünk fennmaradásáért küzdöttek, a *királyi nemzetet* képviselték, amit egy *nemzeti királynak* méltányolnia kell.

Ezzel mintegy canonisatiója ment végbe Rákóczi emlékének s vele a magyar nemzet önrendelkezési jogának. A szenttéavatásnak pedig tudvalevőleg nincs novisatiója. Ha az egyszer megtörtént, bolygatni többé nem szabad, kivált nem — a gúny és kicsinylés kárhozatos fegyvereivel. Egy szentnek vagy egy nemzeti symbolumnak élete, az egyik az egyházban, a másik az illető nemzet kebelében — oltáron áll, mely annak történelmi tárgyalását természetesen megengedi, de nem tűrheti, hogy vele szemben minden tiszteletet mellőző útszéli, frivol és éretlen viccek és «szamárkóró»-féle hasonlatok alkalmaztassanak. Nemzet, melyben életerő van, nem is tűri ezt; mert igaza volt az ősz pátriárchának, aki épen nekem mondta Collegno al Baraccone-ban ez örökké emlékezetes szavakat:

»*Nemzetek, amelyeknek jövőjük van, megbecsülik múltjokat*«.

Ily eszmék kényszerítő nyomása alatt határoztam el magam arra, hogy a Száműzött Rákóczi című könyvvel szemben helyre állítom-a tudományos igazságot. Nem örömet tettem, mert mind elejétől fogva tisztán

láttam, hogy az a mű nem egyéb, mint *történelmi jelmezbe öltöztetett politikai irányrege*, mely természet-szerűleg szinte kihívja, sőt a polémia alapszabályai szerint, mondhatni követeli a politizálást. Ezt pedig semmikép sem akartam belekeverni a vitába, — két okból. Az egyik az általános, ami abban áll, hogy mindig csak megvetéssel néztem, ha a történelmet, mint tudományos megismerés tárgyát, a napi politika szolgálatába aljasítják. A másik, a részleges ok abban állott, hogy a M. Tudományos Akadémia, vagyis azon fórum előtt láttam helyénvalónak a mű tudományos értékelését, mely, ha rendeltetésének igazán meg akar felelni, nem politizál; s én ezt az álláspontot az illető intézet eredeti főcélját tartva szem előtt, mindig tiszteltem s tőlem telhetőleg mindig védelmeztem.

Így tartottam meg első felolvasásomat a Száműzött Rákóczi-ról a M. Tud. Akadémia 1914 május 11-iki ülésén, *nagy általánosságban* mutatva be a fölvetett tárgyat.

Második fölolvasásomra más körből, a budapesti tudomány-egyetem köréből jött az impulzus. Arról volt szó, hogy a Száműzött Rákóczi szerzője venia legendit, tehát felhatalmazást nyerjen arra, hogy Rákóczi történetét a magyar ifjúságnak magyarázza. Mivel én ezt egyáltalában megengedhetetlennek, sőt a nemzeti érzelem hetyke kihívásának tartottam: a végleges döntés előtt miheztartás végett szükségesnek láttam a Száműzött Rákóczi című könyv *beható, részletekbe menő* tudományos cáfolatát. Így tartottam meg a M. Tud. Akadémiában, 1916 január 10-én második felolvasásomat ugyanazon témáról.

Jelen kötetben ezt a két felolvasást először teszem közzé egész terjedelmében, a források idézetével és eredeti okiratok mellékletével. Súlyosan érzem, hogy legnagyobb tudományos érveimet és következtetéseimet az idők járása miatt ezúttal nem fejthetem ki; de — ha Isten éltet — ami késik, nem múlik.

ELSŐ RÉSZ

AKADÉMIAI FELOLVASÁS 1914 MÁJUS 11-ÉN

A mintakép.

Tájékoztatni akarom a t. Akadémiát s általában a nagyközönséget «A száműzött Rákóczi» című akadémiai kiadványról.

E feladat teljesítésére, a kérdés tisztázására és — tekintve a tárgy rendkívüli fontosságát — elintézésére is, szinte felhívottnak érzem magam már csak külső helyzetemnél fogva is, mint aki évek hosszú sora óta hazánkban egyedül adom elő az újkori történelmet és a történelmi módszertant egyetemi tanszéken ...

A Száműzött Rákóczi szerzője a pszichológiai analysis módszerével dolgozik. *Ranke* ezt penetratiónak nevezte, vagyis behatolásnak idegen emberek lelki világába. Az ő legszebb alkotásai ép e körbe tartoznak. Csodálatosan tudott azonosulni hőseivel, álláspontjukra helyezkedni s így érvényesíteni őket *saját* gondolkodásukkal és érzelmeikkel.

Látni fogjuk, hogy szerzőnk a maga hősével épen ellenkező eljárást követ. *Mindig szemben van vele, mint a vádoló ügyész.* Amiből természetszerűleg következik, hogy *Ranke* és az ő analysise közt nincs semmi közös- ~ ség, sőt a kettő egyenesen kizárja egymást.

Szerzőnk szerint: «Az emberektől írt történetírás legszebb feladata a holt papírtömegből emberi arcokat hívni elő, melyek emberi vágyakat, törekvéseket és szenvedélyeket fejeznek ki». (51.. 1.)

Ez betűről-betűre *Taine*, kinél már az első fejezetben megtaláljuk ezt a szentenciát: «A történeti okiratok csupán jelek, melyekből össze kell állítani... az élő, a cselekvő embert, a szenvedélyekkel felruházott embert, a szokásokkal bíró embert, hangjával és areulatóval.

Taine e módszerét, mint a múlt jelenítését, azóta széltére alkalmazzák. Ez irány *conditio sine qua non*-ja a letűnt ember objectiv szemlélete s részreghajlatlan megítélése. Nem tűri tehát az iróniát vagy a karikirozást, mint amelyek a subjectivismus történetértéktelenítő szerszámai. *Taine*-nél nincs is annak nyoma se. Ellenben szerzőnk legfőbb ismertetőjegye épen a gúny, mindenféle változatában.

A gúny oly tulajdon, melyre az, akiben megvan, sokat ad, holott magában véve minden képességek legtörpébbje. Táplálója legtöbbször illetéktelen önérték s lényege mindig a tagadás, mely csak a felszínen mozog. Szerzőnknel, rendszerint «fölnyes rapszódia* kíséretében, annyira megvan, hogy engem épen szembeszökő gunyoros egyénisége vezetett az ő pszichológiai analysisének igazi forrására.

Nem a nagy történetírók iskolájában kell keresni szerzőnk történetfilozófiájának (!) és módszerének a kútfejét, hanem a legmodernebb materialista és skeptikus *szépirodalom* dűlőin.

Szerzőnket hajlamainak homogeneitása hozta össze az új francia úgynevezett «kétlelkű» skeptikusokkal. Azzal az iránnyal, melyet *Montaigne* és *Voltaire*nek korunk szelleméhez idomult epigonjai, *Paul Bourget* *

* Szerzőnk, bírálatomra adott válaszában megtámad amiatt, hogy én *Bourget*-t *A. France*-al helyezve egy sorba, materialistának

és főként Anatole France terjesztettek el az egész újabbkori irodalomban. «Anatole France, — legújabb kritikusa Victor Giraud szerint — körülbelül az a francia író, aki Renan óta a legnagyobb hatást gyakorolta nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is». Szerzőnket annyira meghatotta, hogy tanulmányt is írt róla.

Az elvtelen kétkedés e nagy prófétájának ezer szint játszó s folyton változó világnézetében nincs más

mondok. Valóban, a kettő közt nem tudok semmi lényeges különbséget fölfedezni. Pályájuk, a Jardin de Luxembourgban «au pied de la statue de Velléda» folytatott ifjúkori hírneves sétáik óta párhuzamosan haladt egész a Dreyfuss-ügyig. Akkor az, aki kettőjük közt igazabb és őszintébb, t. i. A. France, határozottan Dreyfuss mellé állott, míg Bourget átsapott az ellentáborba. A két jó barát, Franciaország két legelső pennája, megosztozott a két táborba oszlott nagy közönségen s Bourget, ekkor írt színdarabja és regényében, szerencsésen *kiátkozta* a polgári házasságot. Még nálunk is szent társulatok adták ki e művét, mely elragadta a konzervatív pártiakat. Ekkor keveredett Bourget «idealista» hírébe. Engem akkor sem tudott megtevesztetni.

Mert ismertem mondhatni minden művét s a magam ítélete mellett fülemben csengett hírneves bírálójának a szava: «Bourget regényeiben férfiak és nők — *török a házasságot mint a mogyorót!*» Mikor egy író, ki siheder kora óta forgatja a pennát, negyedszázados írói működése alatt rakásra írja az érzékcsiklandó regényeket s e műveletet «peindre les passions de l'amour»-nak (Lettre autobiographique, p. 8) nevezi; mikor egy modern író élte derekáig nem ír meg egyetlen fejezetet sem akként, hogy abban valami sikamlósság ne volna («tout chapitre se tennine par une *coucherie*; c'est la règle»); tisztában vagyok egész szellemi alkatával. S ha az ilyen író az obscenitások teréről a kegyesség dülőire tesz kirándulást, tisztán látom az indokot, mely megszokott útjából eltérítette. S hogy helyesen ítélt meg a fölvett szerepet, azt fényesen igazolja az a megsemmisítő jelenet, mely a Caillaux-pörben 1914 július havában folyt le a Labori és Bourget közötti élethalál-harcban. Ez Bourget-t igazán csendes emberré tette örökre; mert azóta lármás hazafiskodása a háború mellett, az Echó de Parisban, csak a boulevardokon tartja fenn a

állandó mozgató, mint az érzéki gyönyörök utáni vágyakozás. Minden egyéb emberi igyekezet nem érdemli meg a reá fordított fáradságot. Az egész világ csupa komédia: egy szétesett roppant nagy játékszer. ő mégis meg akarja érteni, bárha tudja, hogy ha eléri a célt, akkor odajut, hogy saját szavai szerint, mindent megértve semmit sem ért meg. A jelenből a múltba futva, megpróbálkozik az ember és világa történelmi megismerésével. De már az első lépésnél megtorpan:

nevét. A Figaro még a nagy pör tárgyalásakor kiadta az arcképét, de védni az sem merete hírneves munkatársát; viszont a Gil Blas megrajzolta irodalmi arcképét úgy, ahogy azt én mindig láttam. Mindig, mert már 1896-ban én mondtam Bodnár Zsigmond barátomnak, hogy a nagy materialisták (az ő nyelvén «realisták») sorába okvetlen vegye föl Bourget-t s így ő az én szavamra hivatkozott reá, következő társaságba osztva: «kitűnő *realisták*, mint pl. egy Zola, Guy de Maupassant, *Bourget*, Ibsen», stb. (Bodnár: Az erkölcsi világ, 229. 1. «Nekünk ma Bourget, Maupassant kedves, könnyed, sokszor ellentételházaszó, nem egyszer pongyola és léha stílusa kell.» U. o. 163.1.).

Hogy aztán szerzőnkkal ebben sem vagyok egy véleményen: az igen természetes. Ő a völgyből, én a hegyről nézem a világot s ennél fogva mindent a világon más színben látunk. A magyar irodalomban is, szerinte, Gyulai Pál a tudomány legnagyobb képviselője (371. 1.), én szerintem éppen az ellenkező. Bourget ő szerinte nagy idealista, én szerintem legszélsőbb materialista. De nemcsak én szerintem. Edmond Scherer, a francia irodalom egyik legnagyobb műbírálója, jóakarató kritikájában szintén így nyilatkozik róla. Ő mondja Bourget-ről — minden tehetsége elismerése mellett — ezt a moraliter sárbasújtó ítéletet: «Je me demande en vain quel plaisir l'artiste, le véritable artiste, peut éprouver á écrire des choses qu'un mari qui respecte sa femme ne lui laissera jamais lire, ou qu'elle ne lira pas sans s'en sentir *flétrie*. Bien ne me fera comprendre qu'un écrivain de la valeur de M. *Bourget* se rangé volontairement *farmi les adeptes de cetté littérature libidineuse qui déshonore en ce monwnt notre pays*, et qui, selon la loi fatale du génre, va toujours *cotoyant de plus près l'bscénité*». (Études sur la littérature contemporaine. T. X. pp.162. 163.)

„Ím itt van együgyyanazon tényre két vagy három tanú, megannyi szemtanú s vallomásuk mégis mindig ellentmondó és sohasem egyeztethető össze! *Nincs hát méltatlanabb dolog, mint az igazság keresésére használni fel az értelmet.* Az igazság ugyanis nem egyéb, mint az élet pillanatnyi szappanbuborékjainak nyomban szét-pattanó akaratjelensége s így a végtelen színe előtt minden igazság pusztá önámítás. Minden hit lehetetlen^ még az is, hogy lehetetlen a hit.

Sivár bölcsészeti nihilizmusát Anatole France a történelembe plántálva át, különösen két művében mutatta be. Mind a kettő 1908-ban jelent meg. Mind a kettő ötletektől sziporkázó, merész fordulatokkal és paradoxonokkal teleszórt gyilkos szatírája a hazafiságnak.

Az egyik *Jeanne d'Arc*, aki a köztudatban Micheletnek a romantikus nagy történetírónak felfogása szerint élt, mint a nemzeti eszme legendás heroinája, a haza megmentője, kit időnkint egy-egy nemzedék rajongása övezett hódoló tisztelettel. Anatole France kezében Jeanne d'Arc, miután nem sikerült bolonddá nyilvánítania, tudatlan porleánnyá lesz, aki számító papok csalafintaságainak vak eszköze. Szerzőnk szerint Anatole France «Jeanne d'Arc ezen életrajzával egyrészt az újabban német hatás alatt elművésztlenedő francia történetírást ismét művészi magaslatára emelte, másrészt a történeti módszer alkalmazásával a szakirodalom legjobb, részletes és összefoglaló munkáját adta».

Anatole France másik történelmi terméke a *Pingvinek szigete*, voltaképp az összes emberi törekvések hiábavalóságának és becstelenségének fölülmúlhatatlan rajza, mely Franciaország egész történetét oda röpíti,

ahova — szerinte — való, t. i. a levegőbe. «Miután — úgymond — a gazdagság és a műveltség épen annyi okot szolgáltat a háborúra, mint a szegénység és a barbárság; miután az emberek örültsége és gonoszsága gyógyíthatatlan, legokosabban tesz a bölcs ember, ha dinamittal robbantja föl a földtekét, mely mikor darabokban gurul majd az űrben, észrevehetetlen javulás fog végbemenni a mindenségben s elégtételt kap a világlélek, mely egyébként nem is létezik».

E menthetetlenül szétpukkant világban, ugyan hol adjunk s egyáltalában adhatunk-e helyet «A száműzött Rákóczi» szerzőjének, mikor ő a maga állítása szerint «hazafi». Az Akadémia hivatalos közlönyében kiadott védekezése ugyanis azzal végződik, tehát azon csattan, hogy műve «melyet az országot annyiszor tönkretett pártszenvedély egy pillanatra megégetésre tartott érdeemesnek, — *igazi hazafias munka* volt».

Sokan elképpedtek e kijelentésre. Nem tudták megérteni, hogy lehet «igazi hazafias munka» a haza eszméje legnagyobb képviselőjének szakadatlan gúnyolása?

Nem is lehet ezt megérteni Anatole France elvből elvtelen és ellenmondásokkal ellepett úgynevezett rendszerének ismerete nélkül. De ha erről tudomásunk van, minden megvilágosodik előttünk. Szerzőnk öntudata ugyanis, amellet, hogy általában nagy mesterének gondolkörében mozog, ez esetben közelebbről annak a Pingvinek szigetében előadott következő paradoxonéra támaszkodik:

«Jacquot, a gondolkozó — úgymond Anatole France — nevetséges és csípős módon adta elő az emberek különféle cselekedeteit és belekeverte azokba saját hazájának történelmi vonatkozásait. Néhányan

megkérdezték tőle, hogy miért ír ily *torz* történelmet és mit gondol, mi haszna lesz ebből a hazának?

— Igen nagy — válaszolt a gondolkozó — mert ha így *kifigurázva* látják cselekedeteiket, mindattól megfosztva, ami hiúságuknak tetszett, jobban megismerik magukat a pingvinek és talán *okosabbá* válnak».

A pingvinek alatt Anatole France a franciákat érti. Helyettesítsük ezt szerzőnknel a magyarokkal, s megleltük a kulcsát ifjú tanítómesterünk «hazafias munkájának», mely azért *torz* történelem, azért *figurázza* ki Rákóczit, hogy tőle megfosztva, talán *okosabb* lesz a magyar, s *munkához* lát, ahelyett, hogy *politizálna* (v. ö. 8. 1.).

De hát annyira ellentétes lenne a hazafiság és a munka? Nem gondolnám. Magamon legalább nem veszem észre s rengeteg embertársamon nem tapasztalom.

Az imperializmus.

A vérbe átment skepsis természetes következménye a közöny. Szerzőnknel azonban a kétely még csak mint hajlamainál fogva elsajátított *recepta idea* jelentkezik, *tehát* megtűri maga mellett a legellentétebb dogmatikus irányokat is. Fiatal ember léteére tud még élvezni s nála a skepsis tényleg kettős élvezetre vezet. Az egyik a nemzettelen s hazátlan császárság lelkes kultusza, a másik a nemzetet és hazát felmagasztosító irány «fölnyeres» lenézése.

Vegyük sorra mind a kettőt.

Az imperializmus alapelvei megtalálhatók már Manu törvényeiben (VII. 8), kétezer évvel ezelőtt.

Ennek sok fajtája van. Hobbes, az imperializmus

mysticus jellegét félreveti s mint *tisztán emberi* törekvést, a korlátlan államisággal azonosítja.

Droysen, szintén elhárítva *minden természetfölötti* kapcsolatot, a katonai erőre támaszkodó nemzeti fejlődémségben kívánta megvalósítani az imperializmust.

Seeley (The expansion of England) és Seillière (Philosophie de l'Impérialisme) a *hódítás* elvében vagyis az expanzív érvényesülésben látta alapjait, s egészen ez utóbbi nyomdokain halad a két legújabb realista történész: Maurice Lair (L'Impérialisme allemand) és Victor Bérard (L'Angleterre et l'Impérialisme).

Szerzőnk az említettek közül egyikhez sem csatlakozik. Az ő eszménye VI. *Károly imperializmusa*, mely viszont Bossuet-nek 1669-ben megjelent Politique tirée de l'Écriture Sainte című dogmaticus elméletén alapszik. E szerint a fejedelem *isteni* jogon (divino jure) országol, azon fictió alapján, hogy titokzatos szövetségben van az istenséggel, kinek képmása e földön. Bossuet ekként az államtant mint valami hitelt tárgyalván, elragadtatásában méltán kiált fel: «Királyok! Istenek vagytok!» (O Lois! vous êtes des Dieux).

Ily államfő korlátlanul gyakorolja a politika «művészetét», melynek vezéreszméje az, hogy az «emberanyag», az «alattvalók tömege» a fejedelmi akarattal szemben olyan legyen mint a viasz; mert a művész nem alkothat, ha az anyag ellentáll. Az imperializmus e képviselője előtt letarolva minden ami kollektív. Vele szemben nincs törvény s aki arra hivatkozik: lázadó.

A Philosophie de l'Impérialisme nagynevű szerzője ezt a rendszert «impérialisme irrationel»-nek nevezi. E nemben a legkitűnőbb példány a középkorban

Byzanc, Rákóczi korában a *római-német szent birodalom* volt. Ennek a szelleme vonul végig a most tárgyalt könyvön. Ez érzelmi momentum tudatos vagy öntudatlan közössége lehet egyik legfőbb magyarázata a vele szemben helyyel-közzel jelentkező rokonszenvnek.

A császárság gondolatának akkoriban két nagy reprezentánsa volt. Az egyik maga a császár, VI. Károly, a másik Savoyai Eugen. Az akadémiai kiadványban ezek nagysága szolgál háttérül Rákóczi törpeségének.

«VI. Károly — mondja szerzőnk — mint egy *szabadsághős*, fiatalos lelkesedéssel kockáztatja életét kataionjai sorában a francia trónkövetelő ellen.» (42.1.)

Szabadság és VI. Károly! Ces sont des mots, étonnés de se trouver ensemble. Eddig úgy tudtuk, hogy VI. Károlyt, sok jóra való tulajdonsága mellett, nem a szabadságszeretet, hanem mindenekfölött veleszületett határtalan autokratizmus jellemezte. Tulajdon édes anyja mondta róla, hogy arca, testtartása hihetetlenül merev, mert így akarta fenntartani szertelen tekintélyét. Nem holmi pletykák, hanem udvari környezetének hiteles följegyzései tudatják velünk, hogy nemcsak Rákóczi volt «álmok álmodója», hanem az újonnan kinevezett szabadsághős is, aki, mert ellenfeleiről, a franciákról volt szó, helyeselni tudta, a szicíliai vecsernye vérfürdőjét, s ifjúi meggondolatlanságában Fülöpről, a spanyol trónkövetelőről, oly. kurdélis nyilatkozatot tett, melyre emlékeztetem a szerzőt, de amelyet itt nem kívánok elmondani.

A kihalt Habsburgok nyugodjanak kriptáikban, ők a történeleméi; de ha felidézzük őket, igazat kell róluk mondani. Már pedig szellemüknek egyenes meg-

hamisítása, ha az őket vezető pusztá hatalomvágy helyébe a szabadság gondolatát csempésszük.

Az akadémiai kiadvány elejétől végig párhuzamos életrajz. Egyfelől van a minden hatalom nélküli, szegény «tervkovácsoló» Rákóczi, a másikon a császári hadseregeket diadalról-diadalra vezérlő Savoyai Eugen, Rákóczi halálos ellensége. Szerzőnk e párhuzamot csak ott szakítja meg, ahol a fejedelem nemi életéről szól. Pedig könnyen feltárhatta volna császári udvari levéltárnokok adatai nyomán azt, hogy miért lett Madame Pignatelli, «die spanische Althann», római szent birodalmi hercegnővé? Vagy azt, hogy Savoyai Eugen mit csinált volna, ha nincs mindig kéznél «die schöne Lorel», kivel egész életében császári udvari levéltárnokok bizonyossága szerint, minden este pique-tirozott?

S hol marad a milieu rajza Rákóczi egyénisége kifejlődésének színhelyén? Hiszen erre csak úgy kínálkozik a legelsőrendű forrás, a bécsi angol követ nagyműveltségű nejeinek, lady Montaguének klasszikus rajza a bécsi társaság haute crémejéről? A tiszteletreméltó lady, ugyanazon időpontban, mikor Rákóczi még élte a világát, 1716 szept. 20-án így vázolja a bécsi magasrangúak életét: Bécsben a hölgy — úgymond — «mihelyt férjhez megy, azonnal utána lát, hogy szeretőt keressen, mint aki lényeges darabja staffirungjának». «Bevett szokás itt, hogy minden rangbéli asszonynak két férje van, az egyik akinek a nevét viseli és a másik, aki végzi a férj kötelességeit. S ily viszonyok annyira köztudomásúak, hogy gonosz sértésnek vennék és közmegebotránkozást okozna, ha egy rangbéli hölgyet úgy hívnának meg ebédre, hogy ugyanakkor meg nem hívnák mind a két függelékét, t. i. a szeretőjét és a

férjét, kik közt aztán a hölgy nagy méltósággal foglal helyet». E művészi képhez aztán lady Montague utolsó ecsetvonásul odacsapja a tárgyunkra nézve legfontosabb következő megjegyzést: «A férfi pedig, kinek nincs ilyen viszonya, szomorú figura (an ill figure) a társaságban».*

A patriotizmus.

A hazátlan és nemzettelen császársággal szemben vette föl a küzdelmet Rákóczi azon az alapon, hogy az imperializmusnak a nemzetben kell honolnia. Elidegeníthetetlen java ez minden nemzetnek. A gondviselés, ha nemzetet alkotott, kétségkívül célja volt vele, s ez nem lehet más, mint hogy birtokba vegye önmagát. Rákóczi egész hazafisága a szükségképi nemzeti önérvényesítés nagy összefoglalásán sarkallik.

Szerzőnk ezt nem látja és nem is láthatja meg. Az ő érzékei csupán csak a közelfekvő, kicsinyes részletek megismerésére vannak berendezve. De már a nagy általánosságok, mint aminők a nemzet és a haza eszményi fogalma: szűkre szabott szellemi láthatárát meghaladják. Azért vet ki Rákóczi és az impérium harcából minden erkölcsi momentumot s azért nem tud eg}rtebet értékelni, mint a tettleg szemben álló, tehát kézzelfogható erőviszonyok egyenlőtlenségét.

Felfogását úgy jellemezhetem, hogy szerinte Rákóczi oldalán nincs más, mint a schopenhaueri «Machtlosigkeit bloss moralischer Gewalten», ellenben

* Letters of the E. H. lady Mary Wortley Montague. To lady Rich. Vienna, Sept. 20. O. S. 1716.

a császár mellett szól a spinozai «unusquisque tantum juris habét, quantum potentia valet».

Sokat beszél szerzőnk a «honfenntartó munkáról».

A munka valóban az. De szabad-e vele szembeállítani a hazafiságot, mint honromboló faktort?

Tudom, hogy Tolstói (L'Esprit chrétien et le Patriotisme) és Ferrero (Il Militarismo) okozati összefüggésbe hozták a patriotizmust a militarizmussal. Szerintük mind a kettő gyűlölködésen alapszik, egymást föltételezi, egymástól elválhatatlanok. A népben nincs is hazafiság: csak az uralkodó osztályok használják föl, mint a papok a vallást, önző céljaik megvalósítására.

Azt is tudom, hogy Schopenhauer szerint «a hazafiság, ha a tudomány birodalmában akar föllépni r pizskos fickó, akit a gallérjánál fogva kell kidobni».

És mégis, az antipatrióták és az antimilitaristák e főalakjaihoz egyenként bátorodom egy-egy kérdést intézni.

Tolstói vájjon bele tudna-e nyugodni, ha hazája ma is, mint annyi ideig volt, tatár uralom alatt állana?

A portici Ferrero, del paese Napoli, vájjon helyén' valónak tartaná-e, ha hazájában most is spanyolok uralkodnának?

És a nagy Schopenhauer, ugyan mit szólna hozzá, ha a római szent birodalom, mindent elernyesztő nemzetietlenségével ma is fennállana?

A hatalmas Oroszország, az Itália unita, a nagy Németország megalkotása annak idejében végrehajtatván, nagy fiaik immár nem tudják megérteni nemzetek érzés- és gondolatvilágát, melyek akarata megtört önállóságuk, függetlenségük kivívásában.

A magyar mint nemzet egyívású Európa leg-

nagyobb nemzeteivel. Egy pályát futott velök. A romano-germán civilizációnak egyenrangú részese. Hazát alkotott oly területen, melyen világ kezdete óta, rajta kívül egyetlen nép sem tudta ezt megcselekedni. S e hazán kívül a világűrben nincs helye másutt: egyénisége csakis itt maradhat fenn s megsemmisül, ha itten megbukik.

A magyarság nemzeti léte Rákóczi korában is egyedül a haza keretében érvényesülhetett, míg a vele szemben álló római szent birodalmi császárság, címét és tartalmát egybevetve, kizárta a haza gondolatát.

Azért unikum a világon a nagy államalakulatok időpontjában, VI. Károly alatt, a magyarság helyzete, mert itt a tervszerűen központosított állam, melynek szervezése immár az idők halaszthatatlan követelménye volt, kiegyenlíthetetlen ellentétben állott a magyarsággal.

Az Ausztriai-ház oly államnak volt a feje, melynek egyetlen állami célja a dynastia uralmának fenntartása. Mert az egy ugyanazon hatalmi körben élő Nápolyt és Csehországot, Belgiumot és Magyarországot ugyan mi egyéb közös cél tarthatta össze?

Magyarországon az'állam akkoriban, a végokokig menve, nem hazája a törvényes magyar királynak, kinek érzelmei, reményei, szokásai semmi közösségben nem voltak velünk. Hatalmi bázisul csekélynek látva a magyarságot, uralkodóink közül még csak nemzeti nyelvünket se sajátította el egyetlenegy sem. Lipót császár negyvennyolc esztendőre nyúlt uralma alatt mindössze kétszer tűnik fel olyanformán, mintha a magyarsággal azonosulni akart volna. Ez pedig abban állott, hogy két ízben húzott magyar ruhát.

A haza gondolatát, bárminő viszonyban legyen az

az emberi haladással, a haza gondolatát a szatmári béke után az itthon maradt magyar nemzet csak formailag, de tartalmilag csakis a hazájából hazája törvényhozása által számkivetett bujdosó fejedelem képviselte és képviselhette, ő igazán ethikai egységbe olvadt a haza gondolatával, melyet annyi balszerencse közt is, mint történelmi jogosultságot tudott önfeláldozásával az utókor számára megmenteni.

«Hogy magyarul beszélünk, neki köszönhetjük.» Küzdelme sikertelennek csak a rövidlátó anyagelvűség szemében tűnhet fel. Szívós kitartással nyolc álló esztendőn át folytatott harca tudtára adta Bécsnek, hogy a magyar nemzet nem kormányozható a rég behódolt osztrák provinciák módjára. Koronatanú erre maga VI. Károly, ki Wratislaw cseh kancellárhoz, még Barcelonából, nyomban Szatmár után, 1711 május 27-én egészen sajátkezűleg írt legbizalmasabb levelében határozottan kifejezi, hogy az eladdig üzőtt harácsolás és elnyomatás helyett *ezentúl* csínyján kell bánni a magyarral.*

Ekként, Rákóczi hozta hatalmi egyensúlyba a magyar királyt a magyar nemzettel. A szatmári békével

* «mein willen ist vndt man absonderlich acht gebén solt *mit méhr klimpf dise nacion zu tractiren* vndt ihnen die aprehension zu nemen dass Sie von denen teutschen vnterdruckt werdtén, vndt ihnen zn zeigen dass ich von ihnen gleich anderen confidenz mach vndt sie estimire, auch scharff den dort comandirenden Generalen anzubefehlen dass sie die moglichst gute ordre in disen landt observiren vndt die extorsionen nicht zulassen, auch man zeig den Vngarn dass man sie mit aller iustiz vndt lieb guberniren will. Auch findete gut einige nacional truppen zu formiren vndt sich deren sowohl als auch in politico einiger ihriger subiecten zu gebrauchen an orth ro man von Ihnen nichts zu beforchten hat». Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. LVI. 160.

a Habsburg-háznak Caraffa és Kollonics politikájával szakítania kellett örökre. Ezzel a nemzet megnyerte, amit kimerültségében megnyerhetett. S Rákóczi soha egy zokszóval nem illette azon honfitársait, akik otthonmaradva vagy a száműzetésből hazatérve, belenyugodtak a tényleges viszonyokba s nemzeti létünket úgyahogy folytatni próbálták.*

Magára nézve azonban más mértéket szabott. Neki 1 millió 200 ezer holdja forgott kockán, mikor a szatmári béke aláírásáról volt szó. Ha leteszi a hűség esküt a császár iránt, ki mellesleg Magyarország királya, ha ismét alattvalónak áll be s ezzel elismeri,** hogy küzdelme nem alkotmányvédelem, hanem bukott lázadás volt: a világ egyik leggazdagabb embere marad, a római szent birodalmi herceg titulussal.

Rákóczi azonban, epikai magaslatra emelkedve, saját szavai szerint: «eleget teendő hazája iránti kötelességnek» — odadob mindent s kezébe veszi azt a vándorbotot, melyet szerzőnk következetesen, bár mindig túlzással, koldusbotnak nevez. Rákóczi e magatartása, ha «vándorbot», akkor is, ha «koldusbot», akkor még inkább — az én szememben oly *ethikai magasabbrendűségét* állapít meg, mely jellemében feltétlenül kizár minden alacsonyyságot, mindent ami közönséges. De viszont természetesnek találom, hogy azt, aki a tragikai nagyság oly szédítő magaslatára tud emelkedni, a röghöz kötött materialista csak sajnálni vagy nevetni tudja: megérteni soha.

Szerzőnk egy közbevetett mondattal következőleg

* Confessio peccatoris, p. 178.

** «comme sujet rebelle a l'empereur». Rákóczi levele a francia külügyminisztérium levéltárában.

intézi el Rákóczi életének ama nevezetes fordulópontját:

«vármegyékre szóló latifundiumokat hagyott ugyan otthon, de itt (száműzetésében) semmije se volt». (30. 1.)

Tehát

1. semmije se maradt. Anyagi ember szemében ez az $\acute{a}$ és $\acute{o}$. Ezt kell konstatálni, mert így jő ki, hogy többé «nem számba vehető mennyiség» (8. 1.) «a szerencsétlenül járt felkelő vezér» (9. 1.), aki mint «koldusbotra jutott» (10. 1.), «Franciaország szolgálatában tönkrement fejedelem», «kegyelemkenyéren él» (11. 1.), stb.

2. latifundiumokat hagyott otthon. Szerzőnk igen jól tudja, hogy nálunk a nemesi birtokokat nem latifundiumoknak, hanem domíniumoknak hívták. Rákóczinál tán csak nem azért emlegeti öröklött latifundiumait, mert «latifundia perdidere Italiam?» S hol marad a megszokott párhuzam Savoyai Eugennal? Lám az nem hagyott otthon latifundiumokat, csak tömérdek s Arneth császári levéltárnok szerint «nyomasztó* adósságot, mikor üres zsebbel s egy szál karddal Bécsbe érkezett, hogy felkösse azt hazája ellen s pár. év alatt frissen szerzett rengeteg latifundiumával Magyarország leggazdagabb földesurai sorába emelkedjék;

3. azt a viláგért se keresné, hogy Rákóczi miért hagyta otthon «latifundiumait», s ennek mi a hatása a nemzet életére mai napiglan? Ez a fődolog, tehát erről egy árva szó sem esik.

4.

A «Rákóczi-gyalázás».

A nagyközönség jó része Rákóczi-gyalázást lát e munkában. Skeptikus szerzőnk azonban az ő védelmére fölvonult tekintélyeknek argumentum nélküli, tehát pusztá tekintélyi állításaira hivatkozva, a M. Tud. Akadémia hivatalos orgánumban saját szavai szerint «felmentve érzi magát a Rákóczi-gyalázás *ostoba* vádjá alól». (Akad. Értesítő, 1914. 260. 1.)

Emlékezetes szavak. Mióta a M. Tud. Akadémia fennáll, sem itt, sem azt hiszem a világ összes Akadémiáiban nem hangzott még el ily kifejezés. Nem is hittem, hogy a skeptikusok ily erkölcsi felháborodásra képesek. A pyrrhonista közöny, az *ἀπάθεια*, a skeptikus lelki nyugalom, az *ἀταραξία*, múltó világ tünényeivel szemben, mintha csak fölvelt szerep volna!

Sok a mondanivalóm s kevés idő áll rendelkezésemre. A Rákóczi-gyalázás sokat vitatott kérdését tehát *egyetlen contra* -szorítom össze, s felhívom a jelenlevőket ítélethozatalra.

Szerzőnk elmondja, hogy Rákóczi valószínűleg valamelyik francia nemesének tanácsára «párisi házában játékbarlangot rendeztetett be, melynek vezetését az emigráció egyházi férfia, Brenner abbé vállalta, magára.» «A kártyabarlangnak Hotel de Transylvanie» lett a címe. A száműzetéssel járó nyomorúságok természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor Erdélyországnak neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek vált cégérévé.» Ekként a vagyoni romlás immár a fejedelem «erkölcsi lényét is» érintette, bárha akkoriban «nem egy, a rendőrség kezétől el nem érhető nagy úr is állandó kártyatársaságot tartott házában».

Aztán így folytatja: «Háznépe fenntartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni, *mikor tudja*, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül.» «Az volt a híre, hogy Rákóczinak évenként 40,000 livres jövedelmet hoz a kártyapénze (32., 33. 1.)

Szerzőnk e vád emelésében a hír szaván, vagyis a pletykán kívül egy Mouton nevű íróra és egy «ön-életrajzi regényből) vett adatokhoz fűzött saját kombinációira támaszkodik. «A fejedelem szerepét — úgymond — teljesen megvilágítják a Leo Moutontól, L'Hotel de Transylvanie Paris, 1907-ben közölt adatok, melyek már Márkinak is rendelkezésére állottak», — aki azonban «arra az eredményre jutott, hogy Rákóczi nem tudott a kártyabarlangról és hogy Brenner abbé visszaélt bizalmával».

Minek részletezzem, minő fráter volt ez a Brenner abbé, miként spekulált Rákóczi pénzével, miként sikasztott, hogy' vágta el a nyakát sajátkezűleg. Szerzőnk sem leplezi ezt. «Brenner — úgymond — nem volt ugyan római karakter, de méltánytalanság volna *ezt a dolgot is* az ő lelkén hagyni száradni...» — Rákóczinak erről három év alatt tudomást kellett szereznie, sőt *feltehető*, hogy Rákóczi is felhasználta befolyását a szerencsejáték háborítatlan folyása érdekében.» (341. 1.)

Ily alapon mondja szerzőnk, mint gondolatolvasó mutatva be magát, hogy Rákóczi «játékbarrangot rendeztetett be . . . *mikor tudja*, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül».

A skeptikus szerző tehát nemcsak a kártyabarlang felállításával terheli meg Rákóczi lelkiismeretét, de

ráduplázva, «erkölcsi lény» fölemlítésével, mint az ifjúság *tudatos* fosztogatóját bélyegzi meg.

Ez már a szadizmus kórtünete. Mert nem lehet más magyarázata azon ténynek, hogy hisztorikus létére, az ifjúság megrontásából élő, zsebelő sipistának marasztalja el a fejedelmet, — »*valószínűleg*»; «*az volt a híre*» és «*feltehető*» kombinációk alapján.*

Tudjuk, hogy a «megeshetik», a (ἐνδέχεται) *lehetőséges* (ἔξεσσι), a «talán»: (τάχα) a skeptikusok bölcsesége, ami helyénvaló oly gondolkodóknál, akik szerint «minden bizonytalan» (πάντα ἀόριστα) De a történetíró, kinek feladata a pozitív igazság megállapítása: tárgyának egész értékét veti kockára, ha egyéni jellemrajznál döntő ténybeli körülményt akar elintézni pusztá lehetőségek feltüntetésével!

És most lépünk át egy pillanatra a történelem mezejéről a mai való életbe. Képzeljük, hogy Rákóczi port indít becsületsértés és rágalmazás címén. Vegyük, hogy az Akadémia esküdszék s ítélnie kell a pörben. Annyi itt a jogász, hogy akár szakbíróság is kikerülne belőle. S ím itt, hol nemcsak jóakarát, de oly részrehajlás is nyilvánult szerzőnk irányában, hogy az további eljárás tárgya leend, — teljes bizalommal hozom szóba azt a kérdést, mi történnék a szerzővel, ha a törvény előtt felhívatván borzalmas vádja igazolására, «*valószínűleg*», «*az volt a híre*» és «*feltehető*» kombinációinál egyéb bizonyítékot nem tudna előterjeszteni?

— A halottnak is van becsülete, kivált ha azt

* Mintha csak szerzőnkéről beszélne Vossius, midőn a meséket történelem gyanánt feltaláló görög hisztorikusokat ekként jellemzi: ad effugiendam vanitatis notam satis fore putant si addant sollemne suuni *aiunt*, *Jertur*, vei aliquid quod tantundem valeat».

Rákóczinak hívják. On ne doit pas faire de l'histoire — mondja Lamartine — *la calomnie des morts*.

Úgy látszik szerzőnk is érzi e részlet minden egyebet meghaladó fontosságát. Az Akadémia hivatalos közlönyében közzétett védekezésében *első helyre* teszi a kártyabarlangot s e szavakkal fordul olvasóihoz:

«Nyugodtan kérdem, kicsoda gyalázza itten Eákóczit? Én bántom-e Rákóczit, mikor a tények egyszerű előadásánál lelki indító okokat keresek és ilyenek gyanánt csak nemes, minden tisztességes embertől csak méltányolható momentumokat találok? Vagy pedig ők, mikor mosdatlan glosszákkal torzítják el becsületes előadásomat? . . . Magyarázatomban *józan ésszel és tisztességgel* senki sem kereshet gyalázkodást, vagy kisebbitési szándékot». (Akad. Értesítő, 1914. 252., 253. 1.)

Nem ám, ha hosszú védekezésünkben mindenről beszélünk, de azt, ami a pör tárgya, az inkriminált passzust, amin az egész ügy pendül — egyszerűen *elhallgatjuk!* Szerzőnk, a «mikor tudja» passzusról egy szóval sem emlékezik.

XIII. Leo pápa, 1883 augusztus 18-án apud Sanctum Petrum kelt levelében, a vatikáni levéltár megnyitásának alkalmából, mint *történetbúvárokhoz*, «Dilectis Filiis Nostris, S. E. E. Cardinalibus Antonino de Luca, Joa. Bapt. Pitra et Jos. Hergenrcether» eme fenkölt szavakat intézte:

«Mindenkor szem előtt tartsák, hogy semmi, valótlant ne mondjanak és *semmi igazat el ne hallgassanak*; kerüljék a részrehajlásnak és a *szántszándékos elhallgatásnak* még a látszatát is».

Valóban, a történethamisításnak nincs frivolabb módja, mint az elhallgatás. S amit e részben szerzőnk

mivel, az nem *látszata* az elhallgatásnak, hanem *maga a megtestesült szántsándékos elhallgatás*, in pessima forma.

Mert csakis így tudja előteremteni a maga helyzet-követelte igazságait! Hogy tudjunk megbízni távoleső eseményekről szóló előadásában, mikor a maga dolgát is ilyen feltétlen rosszhiszeműséggel intézi el.

Az emigráció és a diplomatiái nulla.

Nem ismerek lelkiállapotot, mely önvallomásokban és történészek irataiban annyira föl lenne tárva előttünk, mint az emigránsok psychológiája.

Dante, a legnagyobb száműzött, kit a világhistoria ismer, immár közismeretű mondatban foglalta össze minden emigráns közös érzelm- és gondolatvilágát. «Nincs nagyobb fájdalom, mint visszaemlékezni boldog időkre — a nyomorúságban*.

Piero de' Mediciről fennmaradt az a megrázó kép, mely Dante híres mondásának méltó pendantja:

Non posso far che gli occhi non m'inacqui,
Pensando quel eh' io sono, e quel ch'io ero;
D'aver diletto mai piü non spero.
In alcun nido com' in quel eh' io nacqui.

Machiavelli, Francesco Vettorihoz intézett remek levelében rajzolja az emigráns-élet keserveit.

Macaulay, earl of Clarendonról szóló helyzetrajzában úgy foglalja össze az emigránsok lelkivilágát, hogy az immár közhellyé lett, és szerzőnk *ezt a fel-fogást* variálja művének jóformán minden lapján:

«Soká volt számkivetésben — mondja Macaulay — se körülmény egymaga teljesen alkalmatlanná

tette volna őt a legfőbb ügyvezetésre. Alig történhetik, hogy oly államférfiú, akit polgári zavarok száműzésbe menni és legjobb éveit idegen földön tölteni kényszerítnek, visszatérte napján alkalmas legyen a kormány élén állani. Clarendon sem volt kivétel e szabály alól. Kemény harc után, mely pártjának és saját sorsának bukásával végződött, izgatott kedéllyel hagyta el Angliát. 1646-tól 1660-ig tengeren túl élt, messze távolból, s hamis világításban szemlélvén mindazt, ami otthon történt. Ismereteit a közdolgozók felől szükségkép összeesküvők jelentéseiből merítette, kik közt sok bukott és kétségbeesett ember volt. Az eseményeket természetesen nem azon mértékben tartotta kedvezőknek, amelyben a nemzet jólétét és dicsőségét növelték, hanem aszerint, amint az ő visszatérése óráját siettették*.

Kossuth és Mazzini, Herzen és Victor Hugó ragyogó rajzát adták saját állapotuknak, s mindenkifölött Teleki Sándor, aki szerint az emigráns'«a forradalmak vadvirága, a honvággy által gyötörtetve, örökös bolygó zsidója az eseményeknek: ma a hazamehetés kitárt kapuja előtt áll, holnap már eltorlaszolt, elsáncolt várkapu előtt; ma minden egészen biztos, holnap épen semmi, csak a kétségbeesés. Elégedett nem lehet soha, mert az lehetetlen, mivelhogy vágya elérésével állapotja megszűnt».

Szerzőnk az emigrációt mint haszontalanságot ab ovo helyteleníti. «Minden száműzött élete — úgymond — a köznek haszontalan». (336. 1.)

Ezzel vesztett pöre van Rákóczinak, mivelhogy szerzőnk egész műve a közvetlen, adszanesze haszonelviségnek glorifikálása. Az a «jó», ami hasznos, úgy hogy az emberi fáradozásnak észszerű célja nem is

lehet egyéb, mint a haszonkeresés. Ide tartozik a sikernek Machiavellit is túlszárnyaló rideg megítélése. Szerzőnk sohasem mulasztja el erkölcsileg is megbélyegezni a sikertelenséget azzal, hogy következetesen «szégyenletes» jelzővel látja el.

Aki így járdái a föld porában, hogyan követhetné egy Rákóczi szellemét? Mindamellet *utólag* még szinte irányítani akarja a fejedelem elhatározásait. Fennen hangoztatja, hogy miután az utrechti béke, «az európai békekesség létrejött s Rákóczi *kimaradt belőle*» (8. 1.)* a magánéletbe kellett volna vonulnia, vagyis megtagadnia önmagát.

Ha ez csakugyan így lett volna rendjén, akkor menjünk tovább, egész odáig, hogy egyáltalában minek ment száműzetésbe!? Sokkal okosabban tett volna Rákóczi, ha mint a föld kerekiségének egyik legelső Krözusa, simpliciter aláírja a szatmári békét s gyöngy-életet él a Kaiserstadtban, hol reá és feleségére, mint a legdélibb párra, a császári udvarban még igen sokan s nagy szeretettel emlékeztek. Azt sem veszi észre szerzőnk, hogy ha Rákóczi csakugyan beáll «magánzónak (Privatier)»: akkor következik be igazán az, amit ő fog reá, épen emigratiója miatt, t. i. akkor sülyed igazán *történelmi jelentéktelenségbe*. Az önmagát megtagadó és megtagadható egyéniség nem való semmire.

Amint az emigrációt általában, épúgy hibáztatja szerzőnk mindazt a mozgalmat, melyet nemzeti létünk érdekében a XVII. században indítottak.

XIV. Lajos, az autokrata, kinek — úgymond —

* Mi szokott *kimaradni valamiből?! —* Jókai ezt a díszes szólást így enyhítette (az Üstökösben): «kimaradt, mint a *káposztatorzsa* a hóbul.»

«a népakaratnak árnyékától is mentes abszolút monarchiát sikerült megvalósítania», mikor Nádasdyval és Zrínyi Péterrel összeesküvés szálaít fonogatja, «elképzelhetjük-e — kérdi — hogy egyéb járhatott volna eszében, mint hogy ez elégedetlen urakat *saját* céljaira kihasználja? Hisz a Zrínyi Péterek az ő szemében ugyanoly kárhözatos ellenségei voltak az abszolút hatalomnak, akárcsak Longueville, Beaufort és a fronde egyéb tönkretett nagyjai. A Rákóczival éveken át folytatott *diplomatai játék* sem bizonyít egyebet». (10. 1.)

Nagyon szép. Elmondták százszor. Mért ne lehetne elmondani százegyedszer is. Mi azonban próbáljunk csak új nótát pengetni.

Nem kérdezzük szerzőnkkel «elképzelhető-e» ilyen vagy olyan politika, mert mi *tényekkel* dolgozunk és a történelmi tények azt bizonyítják, hogy

1. Franciaország abszolút királyai, a «legkeresztyénebb» királyok, ugyanakkor, midőn concordatumot kötöttek pápa ő Szentségével: forma szerinti szövetségre léptek az egyébként hitetlennek minősített törökkel;

2. ugyanakkor, midőn Franciaországban eltiporták a protestantizmust, pontosabban a hugenottákat: szövetséget kötöttek «ce grand cardinal de Richelieu útján a protestantizmus kardjával, Gusztáv Adolf svéd királlyal;

3. ugyanazon közel száz esztendő alatt, míg Franciaország királyai .vérpadra hurcolják a Duc de Montmorencykat; ugyanakkor, midőn a Napkirály *odahaza* végkép szárazra veti a rendi szabadság védőit s fennen hirdeti, hogy «aki alattvalónak születik, engedelmeskednie kell — meggondolás nélkül (qui-

conque est né sujet, doit obéir sans discernement)» — ugyanakkor, ugyanazon fejedelem, a Habsburgokkal állván szemben, maga keresi a szövetségi kapcsolatot u magyar rendi szabadság képviselőivel.

Nyilvánvaló, hogy XIV. Lajos korában immár teljesen különvált a *belpolitika* a *külpolitikától* és a monarchia, hogyha érdeke úgy kívánta: azt az irányt, melyet otthon tüzzel-vassal *üldözött*, habozás nélkül s teljes erővel *gyámolította* külföldön.

Ez volt a francia királyságnak nem föltevésekkel, hanem a tények kivételt nem ismerő egész sorozatával bizonyítható álláspontja.

Hát a magyar frondeurök, a Zrínyiek s Rákócziak, «elképzeltető-e», hogy bábunak, vak eszközül adják oda magukat egy idegen uralkodó kezébe? Tán csak nem azért szövetkeztek XIV. Lajossal, hogy annak különben sem fokozható abszolutizmusát emeljék? Ha -ők abszolút uralkodót keresnek, közelebb találják idehaza a császárt.

Franciaország királyához fordultak, mert e lépést a magyar nemzet érdekében állónak tartották.

Szóval, mindkét félen jól meghányt-vetett s egyenrangú érdekpolitika forgott fenn.

«A trónkövetelés morális nyomorát» rajzolva, szerzőnk elmondja Rákócziról, hogy «az ország nélküli, hazátlan fejedelem, akit már életének minden ütkáryjától megfosztott a sors, mindenáron részt akar venni a világ hatalmasainak játszmájában, akik győzelmes hadseregeket, újonnan épített flottákat, rendezett pénzügyeket tartanak ütkárya gyanánt kezükben. Rákóczinak testén-lelkén kívül egyebe nem maradt, — a szó szoros értelmében diplomatai nullává

változott. — Egész diplomatiája önáltatásból vagy hazugságból szőtt pókháló». (158., 159. 1.)

Igaz, hogy Rákóczinak nem volt győzelmes hadserege, — az a császáré volt. Igaz, hogy nem dicsekedhetett újonnan épített flottával s rendezett pénzügyekkel, s e részben egy gyékényen árult a császárral. De hogy diplomatiái nulla sohasem volt, azt magából az akadémiai kiadványból igazolom.

Ha nulla lett volna, mely se nem oszt, se nem szoroz, a világ hatalmasai nem vették volna fel egész 'éltében számításukba. Csak nem voltak hülyék Savoyai Eugentől kezdve a bécsi központi kormány összes főminiszterei, kik állandóan megmozgatnak minden követ, hogy távol tartsák a birodalomtól, hogy Jenikobe, Rodostóba internálják, hogy Lengyelországba ne eresszék. Hiszen állandóan nagy summákat költenek arra, hogy kézrekerítsék, hogy kiadassák, hogy drágán fizetett kémekkel, papokkal, katonákkal, világjáró kalandorokkal vegyék körül, akik meglessék minden mozdulatát. S Prinz Eugen von Savoyen, der edle Ritter potomságért, egy nullifikált alakért csak nem teszi meg, hogy a felséges császár tiszti kardbojtját ajándékozza a kémnek, kit miután Rákóczi leveleit ellopja, ebbeli érdemeiért, a tiszti rangfokokozatokon keresztül egész alezredességig léptet elő.* Bizonyára volt oka rá a nemes lovagnak, hogy mindezt megcselekedte, s az az ok nem lehetett más, mint Rákóczi erkölcsi súlya, melyet a ridegen számító diplomatiának, flották és győzelmes hadseregek nélkül is számba kellett vennie.

* A bécsi cs. és k. udvari levéltárban, dd. 15. Sept. 1727; 24. März, 1784.

Szerzőnk, bár tudja, hogy a spanyol király külön meghatalmazott követet küldött Rákóczihoz, folyton emlegeti «a rodostói vesszőparipát» (312. 1.), Rákóczi «diplomatai játékait» (205. 1.), s aztán erről nyomban megfélekedezve, a szokásos ellenmondással ugyanazon a lapon (205. 1.) kiemeli, hogy Savoyai Eugen menynyire számba vette Rákóczinak «a portai politikára való veszélyes befolyását. Az angol és hollandi követ — úgymond — elsősorban azonban a hollandi titkár Theyls, állandóan jelentették a bécsi kormánynak, mennyire hallgat a porta még mindig Rákóczi tanácsaira».

Mire elég legyen csak annyit megjegyeznünk, hogy diplomatai nullákra nem szoktak hallgatni, vagy pedig meg kell engedni, hogy a spanyol, az angol, a hollandi, a bécsi és a török kormány Rákóczi mulattására játszóársasággá alakult át.

Rákóczi diplomáciai tevékenységének épen az a kiindulópontja, hogy a legmagasabb régiókban közvetlen közelből figyelhette meg a gyakorlati politika titkos rugóit. Az a kor, melyben ő fáradhatatlanul diplomatizált, a *cabinet-politika* klasszikus időszaka. Recseg-ropog az egész európai államrend. Egy szoknya-libbenés, egy sértés, egy kegyenc elvetése vagy föl-emelése, egy kitüntetés, egy sikerült cselszövés, egy *a tempó* jól elhelyezett pénzösszeg minden átmenet nélkül, máról-holnapra sarkon fordítja az egész nagypolitikai helyzetet. Szerzőnk a fejlődés e gyors egymásutánjából semmit sem látva, egyedül Rákóczit marasztalja el, legalább húsz-harminc alkalommal «terv-kovácsolás» vétségében, holott ez nem az ő egyéni jellemvonása, hanem az egész koré, melyben élt és működött.

Rákóczi a hatalmi helyzetek gyors eltolódásából, tehát a politikai gyakorlat *realis* tüneteiből méltán meríthetett reménységet. Láthatta miként vonul vissza Hollandia minden nagypolitikától; hogy' bukik meg Svéd- és Lengyelország nagyhatalmisága; miként foglalja el helyöket óriási léptekkel Oroszország; hogy' indul meg egyidejűleg nagyramenő diadalmas útján Poroszország és Savója; miként ártja bele magát Anglia a római szent birodalom belpolitikájába, s konstatálhatja, hogy a római szent birodalom, melyet szerzőnk legelső hatalomnak tüntet fel, mint ilyen, belső elzúllásban van: immár méltán nevezik a legkülönb államjogászok «döglődő gebének (ein sterbender Gaul)».

Rákóczi igen jól tudja azt is, hogy küszöbön áll az Ausztriai ház férfiágának kihalása. Rövid időn kockára kerül az egész Habsburg-monarchia örökségeily helyzetben Isten és hazája elleni véteknek tartotta volna, ha megszakítja diplomatizálását. Neki még idegen a «*morale sans obligation ni sanction*». Ő a keresztyén erénytan (aretologia) dogmaticus hitével vette fel a harcot nemzete érdekében, s az a rendszer kérlelhetetlenül követelte tőle kötelessége teljesítését. Ennek pedig nem csüggeteg félrevonulással, hanem csakis bizakodó küzdelemmel tehetett eleget.

Végzete volt, s ez emeli őt igazi tragicus nagysággá, hogy jóformán addig a pillanatig, amíg élt, minden ellene fordult. De már élte utolsó évében, nagy ellenfele Savoyai Eugen nem tudja feltartóztatni Franciaországot a Rajnánál, úgy hogy a birodalom testéből kihalóztatják Lotharingiát; négy év múlva a szerzőnktől annyira magasztalt császári sereg vad futásban szalad vissza Magyarországra s Belgrád vár-

fokára ismét kitűzik a félholdat. Még a politikába be nem avatott Mikes Kelemen is látta mit jelent mindez, s azért sóhajt fel lelke mélyéből: «ha most a mi öreg Urunk élne!»

Azt hiszem az objectiv és nagy összefoglalásra képes történetírásnak így kell látni az események menetét, s ha így látja, akkor fel fogja menteni a fejedelmet a «haszontalan tervkovácsolás» vádja alól, ellenben szerzőnkőről, aki ezt minduntalan szemére veti, megállapítja, hogy rövidlátó materialista, ki a pillanatnyi, a múltó, az esetleges, *de jelenvaló* helyzeteket: egyedül lehetséges, szükségképi s változatlanul örökké tartó fejleményeknek minősíti.

Összefoglalás.

Végzetes hatással volt «A száműzött Rákóczi» írójára Thaly Kálmán roppant munkásságának szemlélete. Mindnyájan tudjuk, hogy Thaly Kálmán Rákóczi és iránya iránti szeretete nagy voltában, képzelme által vezetve, örömet színezte a fejedelem dicsőségét. Meg kell azonban jegyeznem, hogy Rákóczi alakját, úgy amint az a közgondolkodásban él, nem Thaly Kálmán faragta ki. Ösmintája, körvonalaiiban azon mód megvan már Coxénak, a nagy angol történetírónak *History of the House of Austria* című, 1807-ben megjelent munkájában. Úgy hogy csak szertelen túlzásnak minősíthetjük szerzőnk e szavait:

«Kötelességemnek tartom kiemelni, hogy Thaly Kálmán adatait csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni» (370. l.), mert Thaly «hyper-kurucos lelkesülésében színvak volt» Rákóczi *árnyoldalaival* szemben.

Ezt a hiányt pótolja szerzőnk Rákóczi *fényes tulajdonai* iránt tanúsított színvakságával. Az ellensúlyozás irányzatossága nyilvánvaló, aminthogy ez az *akadémiai* kiadvány egyenesen megjelöli Thalynek «szélbáli-kuvnc felfogását» (372. 1.). Vagyis nemcsak belevon tárgyalásába, hanem gúnynevén nevez egy 'országos pártot, egy kormányképes pártot, mely a közelmúltban kormányon is volt.

Ez ellen minden jóízlésű és jóérzésű embernek tiltakoznia kell; mert hova jutunk az Akadémiában, honnan a politizálás ki van zárva, ha a különböző pártbeliek elkezdik egymásra öltögetni nyelvüket. Ha én most, e kihívás után nem élek a megtorlás azon jogával, hogy más pártokat nevezek gúnynevükön: ezt leginkább azért teszem, mert nem akarom a fennforgó ügyben a magyar közvéleménynek lehetőleg egységes állásfoglalását dissonans hanggal megosztani.

Thaly Kálmán mégis közelebb járt Rákóczi egyéniségének megértéséhez, mint az akadémiai kiadvány szerzője. Mert az életíró mindenkor a szellemidézés egy nemét végzi. És a szellemek, miként a földi emberek, egész benső világukat nem nyitják meg másnak, mint aki rokonszenvvel közeledik feléjük. Rákóczi azért zárkózott el szerzőnknek valósággal bűnügyi vizsgálóbíróinak nevezhető kíváncsiskodása elől. ő nemcsak a fejedelmet, de még híveit is megvádolja, azt mondván, hogy »félistent«, «egyedül hazaszeretéből táplálkozó földönfutó szabadsághóst» faragtak belőle.

Itt ismét túllő az igazság határain. Félistennek nem tartjuk Rákóczit, de tettei révén igaz tisztelettel adózunk emlékének.

Az emberi lélek legnagyobb ismerője, a római egyház, pontosan megkülönböztette a tiszteletnyilvánítás különböző fokozatait. Imádat (*adoratio*) csak a Legfőbb Valóságot illeti meg; fölöttébb való tisztelet (*hyperchulia*) a Boldoganyát, mert Istenszülő ugyan, de mégis csak ember; és csupán tisztelet (*veneratio*) a szenteket, mert hiszen csak gyarló emberek. A mi nemzeti Pantheonunkban is ilyen tisztelet (*veneratio*) veszi körül Rákóczinak fenséges, de igen természetesen emberi gyarlóságoktól nem mentes, alakját.

Végül még csak néhány szót.

Szerzőnk a legnagyobb mértékben materialista, mint aki súlyosan meg van terhelve *skepticismussal* és *cynisviussal* is. Amellett a *romanticus* és *lyrico-subjectiv* iskolának, főképp Sainte-Beuvenek nyomai is sűrűn jelentkeznek munkájában. Filozófiai szemléletek azonban csakis egységes filozófiai gondolkodás alapján lehetnek következetesek és így megdönthetetlenek. És mert idáig nem tudott emelkedni, állításai között egymást éri a rengeteg ellenmondás, melyek dátumszerű felsorolása Landauer Béla tegnapi előadásában jó másfél órát vett igénybe.

örökös boncolásaival szerzőnk kizárólag természettudományi jellegű munkát végezve, a lényegében metaphysikai nagy synthesisig sohasem tud eljutni, nem is juthat el, mert akkor megtagadná önmagát, ő csak Széttagolja, csak ízekre szedi hősét. De mivel annak minden porcikáját szervi kapcsolatából ki kell emelnie, hogy szemügyre vehesse: az *összefüggést*, amiben az élet és az eszme rejtőzik, soha többé helyre nem állíthatja.

Nem is igen töri magát érte. Miként Renanuk a vallás nem volt egyéb, mint jó alkalom lélektani kutatásokra, úgy szerzőnknek is Rákóczi nem egyéb, mint

corpus vile: az a tárgy, mely mint matéria vilis alkalmat ad legújabb olvasmányából merített iskolás bölcseségének értékesítésére.

Nála az összefoglalást a munka «végszava» pótolná. Ha azonban ezt jól megnézzük, menten észrevesszük, hogy ez nem más, mint a munkában apránként szétkoncolt tetemek egymás mellé sorozása, valamint a mű szövegében is folyton alkalmatlankodó *praeconcepta ideák* erélyesebb ismétlése. Mindig csak a kézzelfoghatót, csak a legközvetlenebbet érzékelve, végkép ismeretlen marad, vagy félreismertté torzul előtte minden, ami a végtelenbe megy s amit megismerni és feltüntetni legfőbb hivatása az igazi történetírásnak.

Nietzsche, szokott őszinteségével, nyíltan bevallja, hogy Wagner Eichardról írt régebbi műve, nem Wagner Richárdnak a képét tükrözi vissza, hanem az önön magáét. így vagyunk a «Száműzött Rákóczival» is. A skeptikus és materialista szerző, személyileg soha át nem élt ideák prizmáján keresztül, csak a maga lelkét vetítette az idealista Rákócziba. Az ő élethű arcképe ez az egész munka. Látjuk olvasmányait, egész gondolkodását és legszemélyibb indulatait; a nevek elé tett jelzőkről pontosan megmondhatjuk, minő viszonyban van az általa idézett, most is élő írókkal; látjuk elfogultságát, szemünkbe szökik pártállása. Csak Rákócziból nem találunk művében, a külső vonatkozásokon kívül, egyetlenegy igaz vonást se.

Az ily munka történettudományi szempontból értéktelen, mert ellentétben van a történetírás kétezer esztendővel ezelőtt kimondott és ma is érvényben lévő amaz alapelvével:

Históriai est finis veritas, nec ostentationi sed fidei veritatieque história componitur.

MÁSODIK RÉSZ

AKADÉMIAI FELOLVASÁS 1916 JANUÁR 10-ÉN

«A régens udvarában.»

«A száműzött Rákóczi» című akadémiai kiadvány *első* fejezete Rákóczi franciaországi tartózkodásáról szól. Ennek már a címe — «A régens udvarában» — merő történelmi valótlanlás, mert Rákóczi sohasem volt a régens udvarában. Hogy is lehet ily föltevésel Rákóczi emlékét megsérteni, mikor tudvalevő, hogy olyan pizsokfészek még nem volt a világon, mint a régens udvara, élén a régenssel: a Palais de Luxembourg-i meztelen bálók és egyéb becstelen orgiák rendezőjével.

S ily milieube helyezi szerzőnk azt az embert, aki messziről megérezve a bűzt, amit a régens magával hoz, már három nappal annak uralomra lépte *előtt*, 1715. augusztus 28-án sietve távozott az udvar köréből.* Maga mondja önéletírásában, melyben kevés a dátum, de itt pontosan és nem ok nélkül ki van emelve, hogy «épen Szent-Ágoston napján» (augusztus 28-án), egymagam, három cselédtől *kísérve, búcsút vévén az udvartól* és a világtól (aulae et mundo valedicens), magányomba vonultam, hogy Tőled kérjek vigasztalást, ó sanyargatottak Vigasztalója és szegények Atyja.**

* Azon kor legkiválóbb udvari kézikönyve is, azt kérdezték: «Que doit faire un hommede bien, quand *le plaisir* domine á la Cour?» — így felel rá: «*Ji doit s'étoignerr*». De Chevigny: La science des personnes de la Cour. 8me édition. Amsterdam, 1710. p. 2.

** Confessio peccatoris, p. 244.

Mikor Rákóczi mysticus rajongásában «Krisztus követésére (ad imitationem Christi)» szánja el magát, Szent Bernát értelmében dicsőítve a világtól elfordulást:

o beata solitudo,
o sola beatitudo;

mikor maga vallja, hogy nyugodt lélekkel húzódott remetei magányába; mikor szembeszökő', hogy kerülte a régens udvarát mint a pestist: akkor akad ember, aki ugyanezen időpontban meg meri gyanúsítani azzal, hogy ő is ott fetrengett *a régens udvarában*, ahol «az élet örömei és bűnei legarcátlanabb élvezése mellett» «az erkölcsi követelésektől tökéletesen függetlenített élet folyt». (35. 1.)

Mert ezt jelenti a fejezetnek ügyes fogással választott címe, melynek, ép úgy mint az egész munkának, egyetlen célja az olvasó *megettévesztése*. Szerzőnk itt 30 év francia történetét keveri össze Rákóczi egész életével, akit vegyesen feltálalt igaz és hazug hírek nyomán úgy mutat be, hogy el lehessen róla hinni mindent, még azt is, hogy ott fetrengett, ahova be se tette a lábát. Cím és szöveg így játszik össze, hogy a kipécézett személyt hamis világításba helyezze.

Rákóczi nemhogy a régens udvarában lett volna,* de az alábbiakban világosan kimutatjuk, hogy francia földön sohasem volt semmiféle «udvarban»; ő mindig csak az «udvarnál» (*à la suite*) tartózkodott. Ami nagy különbség!

* Eddig csak a kalandor Klement János állította Rákócziról, a császárhoz 1715. szept. 22-én intézett memorandumában, hogy szellemi és elvi rokonságban lett volna a régenssel! («le Duc d'Orleans, avec lequel il sympathise pour le Genie et pour les Princes»). Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Rákóczy's. II. 16.

Szerzőnk maró gúnnyal mutatja be Rákóczit több ízben is, mint *udvaroncot*, holott Rákóczi sohasem volt udvaronc. Egy helyt épen Dangeau örgrófra hivatkozik, akit műve egyéb helyein nem győz eleget kárpálni amiatt, mert mindig átszellemült lelkesedéssel szól «legtiszteltebb» barátjáról Rákócziról. Dangeau azonban sohasem mondta és nem mondhatta azt, amit szerzőnk azért ad a szájába, hogy tényérnyaló udvaronccá degradálja Rákóczit.

Szerzőnk ugyanis műve 12-ik lapján előadja, hogy Rákóczi «a király különböző vidéki tartózkodó helyein lakást kapott, úgy mint *egyéb udvaroncok* s mikor először ment az udvarral Marlyba, Maine herceg és a toulouse-i gróf útján kérte a királyt lakás kijelölésére, aki nagy szívesen késznek is nyilatkozott rá, de utasította, hogy ő is egy nappal az utazás előtt kérjen lakást «úgy mint a *többi udvaronc*. (Dangeau, Journal, XIV. 434. l.)»

Ha mármost Rákóczi még legnagyobb tisztelője szemében is olyan, «mint *egyéb udvaroncok*», ha olyan, «mint a *többi udvaronc*», — akkor szerzőnk per mopsz szépen elhelyezte, hogy Rákóczi is udvaronc, holott ezt Dangeau sohasem mondta, ő csak annyit mondott, hogy a király «avec plaisir» teljesíti Rákóczi kívánságát, de a fennforgó körülmények közt célszerűnek látja épen az ő érdekében, hogy ezt egy nappal előbb jelentse be, «úgy, mint az *udvari emberek* (comme les courtisans)».*

Tehát «az udvari emberek) és nem «*egyéb udvaroncoké*, nem «a *többi udvaroncok*». Mindkét szót csak szerzőnk érzékcsalódása, rosszakarata és tájékozatlan-

* Dangeau: Journal, XIV. 434. 435.

sága csúsztatta be a macskakörmök közt hamisul idézett és helytelenül fordított szövegbe!

Franciában ugyanis a courtesan első jelentése általában annyi, mint «personnage attaché á la cour, qui la fréquente».

S XIV. Lajos korában pl. Massillon a dauphin fölött tartott halotti beszédében, a courtesan-t mint-*erkölcsileg kitüntető fogalmat* alkalmazza.* Magyarul a courtesan-nak megtisztelő értelemben egyértékese Mikesnél az «udvari», Faludinál az «udvari ember».

Ellenben a magyar «udvaronc», mely legelőbb csak 1835-ben fordul elő, csak második jelentése a francia courtesannak. Az Akadémia nagy szótára szerint csakis «*megvető értelemben*» használják s jelentése «hízlekedő udvari kegyenc». Ballagi Mórnál az udvaronc annyi mint: «fejedelmi vagy főúri udvarban élődő személy, akinek teendője, urának bókokat mondani és hízelegni». E szónak, mely a liberalizmus idején alkottatott, már a formája is kisebbités, még pedig tudatosan; mert azon idők demokratikus szelleme azt a férfit, aki a fejedelmi udvarok henye díszét emelő «karyatidának» állott be, a társadalmon élőködő «nem-férfinak» (azért «káriai nő»!) tekintette. Szerzőnk megtehetette, meg is teszi Rákóczit ilyen pernahájdérnek, elkülönítve háznépétől, «mely *nem-ievén udvaronc, nem élhetett oly könnyedém* mint a fejedelem (30. 1.); de tisztára képtelenség még csak feltenni is Dangeauról, aki maga is fő-fő udvari ember, testőrkapitány, hogy leghódolóbb tisztelete tárgyáról, Rákócziról, *megvető értelemben* szóljon! Dangeau «ud-

* «L'éducation qu'il avoit revue de ce courtesan chrélien qui passa pour l'homme le plus vrai de son siècle.»

varinak» nevezte Rákóczit ép oly megtisztelő szándékkal, mint, bárcsak kikövetkeztethetőleg, Saint-Simon herceg és Breteuil báró, — azon egyszerű okból, mert huzamosabb idő óta tartózkodott az udvarnál.

Az pedig, hogy szerzőnk Rákóczit udvaroncnak nevezi, nemcsak nyelvhasználat szempontjából helytelen, hanem érdemben is. Mert a fejedelmeknek csakis *saját alattvalói* lehetnek udvaroncái (étant sujets du Prince). *Idegen ember* (étranger), aminő Rákóczi volt, már csak emiatt sem lehetett XIV. Lajos udvaronca!

Rákóczi — hogy megállapítsuk a tárgyi igazságot — XIV. Lajos udvaránál, mint erdélyi fejedelem, *souverainitása jogcímén* incognito tartózkodott, Sárosi gróf név alatt, teljesen egy színvonalra helyezve a királyi méltóságban lévő II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel (électeur souverain de l'Empire). A kettő közti tökéletes egyenlőséget szinte kézzelfoghatóan tünteti fel Dangeau örgróf udvari naplójának következő följegyzése:

«1718 május 29-én — úgymond — a király reggel a kertben sétált, délután pedig szarvast kergetett; *a bajor választófejedelem* és a *Sárosi gróf* ott volt a vadászaton. A király megparancsolta, hogy ebédre lássam a *Sárosi grófot*, míg a *bajor választó* d'Antin hercegnél ebédelt, mint ahogy szokta, mikor itt van. A király lovakat adatott a *Sárosi grófnak*, valamint a *választófejedelemnek* s többször beszélt vele a vadászat alatt».*

Ilyetén egyenlő elbánásnak nem lehet más alapja, mint az, hogy mind a kettőt egyenlően *uralkodó fejedelemnek* tekintették (des souverains voyageurs incognito). A színvonal egyenlősége mellett, igen ter-

* Journal du marquis de Dangeau, XIV. 411.

mészetesen a bajor választót illette a *place d'honneur* az erdélyi fejedelemmel szemben. Mert a választófejedelmek a királyokkal voltak egyenlők (les électeurs égaux aux rois), csak a címük nem volt Felség (Majestas).

De viszont az is figyelembe veendő, hogy a császári udvar, a német birodalmi alkotmány választási rendszere mellett, mint esetleges császár-jelöltet, magasabbra taksálta őket, mint XIV. Lajos vagy bármely más külföldi udvar, ahol a választófejedelmek hátrányára tekintetbe vették, hogy szuzerainjök van a császár személyében.

Amint a bajor választófejedelem, úgy Rákóczi is — egészen szabatosan jelölve ki helyzetüket — tökéletes incognitóban (incognito parfait) voltak az udvarnál. Az egyik Sárosi gróf, a másik Dachau gróf neve alá rejtözve. Grófi címük, melyet fölvettek, a francia udvar körében többet jelentett, mint a magyar grófi titulus, mert Franciaországban a grófi címhez gyakran, mint például a comte de Paris, a comte de Toulouse, a comte de Provence esetében, souverainitás emlékei fűződtek.

Mit jelent az incognito-souverain, azt szerzőnk nem is sejti, máskép nem mondaná, hogy Rákóczi lemondván souverain vágyai érvényesítéséről, a nem uralkodó hercegek között kapott helyet a *rangsorban*. (12. 1.)

A nem uralkodó hercegek között, a rangsorban?! Hogy lehet ez? hiszen szerzőnk itt Saint-Simonra támaszkodik, mint kútfőre, — aki épen az ellenkezőt mondja.

Ott ugyanis ez van:

«Rákóczi mint erdélyi fejedelem nyerte el az incognitót és az udvarnál Sárosi gróf néven élt igen

nagy évdíjjal és kitüntetéssel, de *minden rangsorozat nélkül*.*

E szerint szerzőnk saját forrása, Saint-Simon, pontosan megmondja, hogy Rákóczi *nem* volt rangsorba osztva. De ha nem lenne meg ez az adatunk, akkor is ép oly pontosan értesít erről bennünket Rákóczi-nak azon személyi minősültsége, hogy ő az udvarnál «tökéletes incognitóban» élt. Ezzel pedig tökéletesen összeférhetetlen volt bármiféle rangsorba-osztás. Mert épen azért hozta be épen XIV. Lajos a tökéletes incognito (incognito parfait ou entier) rendszerét, hogy az ekként elfogadott és minősített uralkodókkal, mint az udvarwái és nem az udvarban lakó vendég idegekkel szemben lehetetlenné tegyen minden képzelhető rangvitát (dispute sur la préséance).**

Midőn tehát szerzőnk Rákócziról azt állítja, hogy »lehetőleg háttérbe vonult s hagyta az előre törtetőket *maga elé* kerülni» (12. L): ezzel csak újabb bizonyosságát adja az udvari életben való teljes járatlanságának.

Ugyan ki került Rákóczi elé? Hogy hívják? Soha egynek se hallottam a hírét. Nem is hallhattam, mikor száz és egy oka volt annak, hogy Rákóczi ne bonyolódjék semmiféle rangvitába. Az első az, hogy nem

* «il y vécut toujours sous le nom de conite de Saaros, avec une très-forte pension et une grandé distinction, mais sans rang quelconque». Additions, XIV. 848.

**«... que l'incognito doit oter toute prétention de cérémonie et qu'il faut ou toute cérémonie ou tout incognito, et que les *mezzo lermine* qu'on a voulu souvent introduire dans les incognito ont produit mille tracasseries et toujours des mécontentemens pour les princes qu'avoient voulu des demi-cérémonies, qu'ainsi il fant que cet incognito soit parfait» Mémoires manuscrits du baron de Breteuil, p. 504.

volt fölvéve a rangsorba, — a többbit, a régi jó anekdota szerint, alkalmasint el is engedi a tisztelt közönség.

És hogy Rákóczi a «nem uralkodó hercegek) közé lett volna sorozva, mint szerzőnk állítja, ennek ellene mond az, hogy ő incognito tartózkodhatott az udvarnál, vagyis részese volt olyan kiváltságnak, melyet XIV. Lajos kizárólag souverainek számára tartott fenn s amelyhez másutt is az országgló fejedelem beleegyezése volt szükséges (*l'assentiment du souverain du pays*). Mint római szentbirodalmi herceg, Rákóczi nem vehette volna fel az incognitót. Ő mint a király által *elismert* erdélyi fejedelem nyerte el az incognito jogát.*

Innen magyarázható, hogy Rákóczi, aki a legalaposabban ismerte az udvari szokásokat, — bár eleintén ő is mint a bajor választó, békétlenkedett miatta, — később nagyon meg volt elégedve incognitójával. «A, matematika egyik kétségtelen szabályából tudom — úgymond — hogy az egyensúlya vesztett, természetes helyzetéből kimozdított test csak ingadozhat, amit tekintetbe véve beláttam, hogy a trónjából kiemelt fejedelem, méltóságát nem tarthatná fenn anélkül, hogy léptennyomon hibát ne kövessen el. Ekként igen kedvessé lett előttem a Sárosi gróf címe, mi helyt a fejedelmi cím terhessé vált reám nézve».**

Az incognitóban — mondja szerzőnk — «minta-képpül szolgálhatott Rákóczinak a szintén francia kegyelemkenyéren élő Stuart, II. Jakab angol király utóda, aki Szent György lovagnak hívatta magát,

* «Cette qualité de prince de Transylvanie et celle qu'il y avoit jointe de chef du royaume d'Hongrie en attendant mieux, lui firent obtenir ici l'incognito». Additions inédites de Saint-Simon, XIV. 343.

** Actenstücke. II. 533.

bár hivatalos alkalmakkor XIV. Lajos királyi tisztességben szokta részesíteni». (11. 1.)

Itt szerzőnknek megint minden szava elárulja, hogy nem ismeri annak a történetét, akiről beszél; hogy fogalma sincs az incognitóról; hogy nem tudja mi az a «hivatalos» és hogy nem ismeri Rákóczi helyzetét. Mert az a «Stuart-utód» a francia udvarban nem «Szent-György-lovag», hanem ő Felső III. Jakab Nagy-Britannia és Írország királya és mint skót király, VIII. Jakab. így kiáltotta ki Saint-Germainben, a világ négy tája felé fordulva, a francia herold, XIV. Lajos parancsára. S nagyon téved szerzőnk, hogy a Stuart-utódot «egész Európa csak trónkövetelőnek ismertei (108.1.); mert atyja halála után őt, mint walesi herceget, legitim királyul ismerté el XIV. Lajoson kívül még a pápa, a spanyol király, Parma és Modena fejedelme. Ha tehát XIV. Lajos «királyi tisztességben» részesítette: az kijárt neki «hivatalosan» ép úgy mint nem hivatalosan. Ezért adta meg neki XIV. Lajos, ha együtt jelentek meg nyilvánosan, a legnagyobbat: a *main d'honneur-t.** Mikor azonban időnként fölvette az udvarnóZ az incognitót, mint Monsieur le chevalier de Saint-Georges — akkor épen «hivatalos alkalmakkor» nem járt ki neki a «királyi tisztesség !»** Mert jó lesz

* «... le roi d'Angleterre qui est á présent en France, — *roi á visage découvert.* Le Eoi, notre maître, lui a donné partout la ma'n, et il la prenoit chez lui sans contestation sur le Dauphin de France». Mémoires de Breteuil, 504.

** «A-t-il ete incognito sous le nom du chevalier de Saint-Georges, comme il l'est encore aujourd'hui? Lóin de prétendre aucune distinction, il a pendant la campagne qu'il fit avec Mgr le duc de Bourgogne et Mgr le duc de Berry, son frère, mangé a leur table, assis sur un tabouret, pendant que les princes étoient assis dans des fauteuils». i. h.

megjegyezni egyszer s mindenkorra, hogy az incognito-souverain vagy *nem hivatalos* vagy legföljebb *félhivatalos* minőségben szerepelhet az udvarnál.

Az európai nagy béketárgyalások idején, a külügyi hivattal való érintkezésben Rákóczi mint «erdélyi fejedelem» szerepelt ugyan az okiratokon,¹ de ez a nyilvánosság kizárásával s azon célból történt, hogy ha tényleges restituálása lehető lenne, — mint ahogy a bajor választónál ez csakugyan be is következett — minden arra vonatkozó okirat mintegy készletben s egyszerre előterjeszhető legyen.

Hivatalos megjelenése — amiről szerzőnk regél az incognito-souverainekról szólóban — Rákóczinak sohasem volt az udvarnál. A perzsa követ pazarfényű ünnepélyes fogadtatásáról azt írja ugyan a Rákócziról vezetett diarium, hogy «ezen az audientian volt az Bavariai Elector, az Saxoniai Elector, és Urunk ő Felsége*»;² de ezt úgy kell venni, hogy nem hivatalosan. Mert az udvari szertartások pontos ismeretére valló más egykorú forrásban szabatosan meg van írva, hogy ez udvari ünnepélyen a választófejedelmek is az asszonyok négysoros lépcsőjén, azok között, a második emelvényen ültek (sur le second gradin avec les dames).³ Vagyis megkülönböztetett helyen ugyan (place réservée, az angol: select place), de nem mint bajor és szász választók, hanem mint «comte de Bachau» és «comte de Lusace» voltak ott «dans un entier incognito».

Rákóczit szerzőnk a régens udvarában kegyelem-

¹ Az eredeti példányok a párizsi külügyminisztérium levéltárában; teljes másolat-gyűjteményük, Brenner kezeírásával a londoni állami levéltárban (Public Record Office).

² Szathmári Király Ádám naplókönyve, 345. 1.

³ Journal de Dangeau. XV. 865.

kenyéren élő *címzetes* erdélyi fejedelemnek titulálja. Azóta követője is akadt, fővédője Dr. Angyal Dávid személyében, aki miközben immár biztos fedezékéből akadémiai assistentiával rendezi a szerzőnk melletti tüntetéseket, szintén «címzetes erdélyi fejedelemnek» nevezte Rákóczit. Az pedig soha, egy pillanatig sem volt címzetes fejedelem.

E kérdésben döntő mozzanat Rákóczinak választása és beiktatása az erdélyi fejedelemségbe, mely az erdélyi rendek szabad akaratából, egyhangúlag s szabályszerűen ment végbe,¹ még pedig — és ez az, amit figyelmen kívül hagyott mindkét historikus — nem a magyarországi, hanem az *erdélyi jog* alapján. Már pedig Erdélyben, nem úgy mint Magyarországon, akkor még élő jog volt a szabad választás joga,² melyet maga Lipót császár az ország megszállásakor szerződésileg továbbra is biztosított Erdély rendéinek («libera maneat penes Transylvanise status juxta eorum jura electio»)³ és amelyet ott csak Mária Terézia korában, 1744-ben törölt el az erdélyi törvény 2-ik cikke!

¹ Még az erdélyi császári parancsnok hivatalos előterjesztése szerint is «universa fere plebs Transylvaniae» választotta meg Bákóczit (Mon. Hung. Hist. Script. XXXVII. 541). Zieglauer szombati tanár idevágó ellenvetéseit (Arch. für siebenb. Landeskunde, VIII. 168) minden ízében megcáfolta E. Kiss István (Századok, 1906. 106, 107. 1.).

² «La Principauté de Transilvanie a toujours eu le droit d'élire ses Princes et on scait a quel titre la maison d'Autriche s'en est emparée, et la possède aujourd'hui.» Le Bon memoireja a francia külügyminisztérium levéltárában, Párizsban.

³ I. Lipót császár és I. Apafi Mihály között 1686. jun. 28-án Bécsben kötött szerződés 7. §-a, melyet a császár jun. 29-én ratifikált. Eredetije a bécsi udvari levéltárban. Kiadta C. Szász: Sylloge tractatum, 1888. p. 18. — Gooss: österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen, 1911. S. 874.

Rákóczi választása és beiktatása tehát *optimo jure* történt s az ily választás élethossziglan szól, nem felmondásra. Úgy hogy Rákóczi *de jure* Erdély fejedelme volt haláláig, akár ismerte el a rastatti és a badeni béke, akár nem.¹ Ép úgy mint manapság a belga király és a szerb király, tényleg elvesztették ugyan országukat, de azért az egyik Belgiumnak, a másik Szerbiának most is törvényes királya.

Rákóczi «état civül»-je (Personalstand), azzal, hogy országát elvesztette, nem változott. Ezen az sem változtatott, hogy tényleg uralkodik-e vagy nem uralkodik; mert ha nem uralkodik, az csak azt jelenti, hogy uralkodása *szünetel*, de nem azt, hogy uralkodása végkép megszűnt.

Ő ugyanis, mint a «Rákóczi-ház» tagja,² udvari felfogás szerint, kettős címen volt az uralkodó fejedelmek *eltörölhetetlen jellegének* (character indelebilis) birtokában; még pedig:

1. mint uralkodó fejedelmek egyenes leszármazottja;
2. mint országa alkotmányos törvényei szerint megválasztott uralkodó fejedelem.

Címzetes fejedelmet semmiféle udvartartás nem ismer s Rákóczinál már audientiájának elrendezése is azt mutatja, hogy fejedelmi személyeket megillető fogadtatásban részesült.³ Az erről szóló egykorú le-

¹ V. ö. «quand on reconnoit une fois un prince, c'est pour toujours.» Rákóczi levele a francia külügyminisztérium levéltárában.

² V. ö. «La France, qui depuis la 5^c generation a toujours reconnu ma maison pour souverai ne». Rákóczi levele az orleansi hercegnőhöz, dd. 10. juin, 1720. a külügyminisztériumi levéltárban, Párizsban.

³ «ad secretum colloquium Regis more cum Principibus non nosci volentibus practicato admissus fui». Confessio peccatoris, p. 225.

írásokból az udvari ceremóniák ismerete mellett pontosan megállapíthatjuk, hogy Rákóczi számára *nincs előszoba*: nem neki kell várakozni, hanem a király értesíti egy udvari méltósága által, hogy *várja*. A király cabinetjébe előkelő udvari tiszt kíséri el, mint introducteur, aki vele szemben «chargé de faire des honneurs». Mint incognito-souverain nem a főlépcsőn (grand escalier) megy ugyan, hanem a kis lépcsőn (par le petit degré), de amikor odaér, már a lépcsőfőnél hajlong a fogadására kirendelt külügyminiszter. S ismételve kifejezést nyer az, hogy a király souverain-társára várakozik. Mert amint, a főminisztertől kísérve, a cabinet küszöbéhez ér, abban a pillanatban felpattan előtte az ajtó *mindkét* szárnya.¹ Tehát «á deux battants» megy be, ami a «grande entrée»-t jelképezvén, egyúttal az ő souverain voltának elismerését is mutatja.

XIV. Lajos magatartása szintén erre vall. Ő ugyanis közvetlenül Rákóczi előtt a bretagnei vendeknek a quimperi püspök által vezetett küldöttségét fogadta, föltett kalappal, keztyűs kézzel, karszékben ülve. De már a cabinetjébe lépő Rákóczit, mint de jure erdélyi fejedelmet nézve, kalap nélkül, keztyűtlenül és állva várja az agg király.² S amint helyet foglalnak, az udvari tiszt tüstént félrevonul, hogy egyedül hagyja Rákóczit a királlyal és a külügyminiszterrel — mint ahogy a souveraineket szokták.³

¹ «per secretiores gradus ductus per introductorem, ad verticem ipsorum per Marchionem Torci receptus *patentibus utrisque portarum válvis* introductus Eegem salutavi et benigno vultu et aifabili colloquio ab ipso excasptus íui». Confessiones p. 225.

² «dans le cabinet il n'y avoit que Sa Majesté seule debout sans gants et sans chapeau dans le fond de son cabinet auprès de son fauteuil». Mémoires de Breteuil, Boislislenél p. 505.

³«Breteuil se retira sans entrer dans le cabinet ou Torcy étoit,

Mikor pedig vége volt a kihallgatásnak, Rákóczit az incognito-fejedelmeknél példátlan nagy kitüntetés éri azzal, hogy az ajtónálló testőrkapitánynak kiadott külön királyi parancs folytán az ő kocsija behajthatat a királyi palota udvarába. Úgyhogy csak a trombitaszó hiányzott a «honours du Louvre» teljes megadásából.¹

A király később is Rákóczit nem a közönséges kihallgatások során fogadta (sans contrainte aux heures publiques), hanem többnyire maga kérte fel őt látogatásra.² Még az úgynevezett «kis kihallgatás» (petite audience) is, Rákóczi számára a közönséges kihallgatásoktól elkülönítve s mise előtt ment végbe.³

Az incognito parfait-val együtt járt, sőt benne foglaltatott, hogy Rákóczi az udvarnál él ugyan, de egészen félrevonultan; szertartásos látogatást nem tesz és nem fogad s nem illeti meg a «honours du Louvre», vagyis nem mehet lóháton vagy kocsin, *trombitaszóval*, ami a nyilvánosságot jelzi, a palotába. De egyébként hat lovon járt, mint a vérbeli hercegek, eleintén a saját, később a király díszhintájában. Ebbe szállni (a monter dans les carrosses du Roi, vagy egyszerűen: monter dans les carrosses) uralkodó fejedelmeknek fönntartott

et demeura seul en tiers». Mémoires de Saint-Simon, éd. Chéruel. VI. 366.

¹ «Après qu'il eut en audience du Roi, je dis au comte de la Chaise capitaine des gardes de la porté, que j'avois pris l'ordre de Sa Majesté pour laisser entrer dans la cour du château le carosse du comte de Saaros, quoiqu'il ne fut point ses armes, ni n'eût dé manteau ducal, et il donna ordre sur-le-champ aux gardes de la porté de le laisser entrer.» Mémoires de Breteuil, 505.

² «trés-rarement sans que le roi cherchat «lui parler». Mémoires du duc de Saint-Simon. VI. 865.

³ Mémoires de Dangeau. XIV. 379. 880.

kitüntetés volt,¹ mert ezzel együtt járt, hogy Rákóczi megjelentekor az őrség fegyverbe állt s úgy tisztelgett neki, mint a királynak vagy a királynénak.

Sétakocsizáson (á la promenade royale) egykorú följegyzés így tárja szemünk elé az udvari etiquette pontos megtartásával rendezett menetet: elől a király, a vérbeli hercegekkel s nyomban utánuk: M. l'électeur de Bavière et M. le prince Ragotzi.² A vérbeli hercegek azt hiszem azért helyeztettek eléjük, mert ezek, a trónörökösödés rendje szerint, esetleg elnyerhetik magát a francia királyi trónt is. E föltevésében a kardinalisok analógiája vezet, kiknek fényes rangja az udvarok körében arra vezetendő vissza, hogy a pápaság választási rendszere mellett, valamennyien pápa-kandidátusok, tehát mintegy várományosai a pápai trónnak.

Rákóczi egyéniségének előkelőségét az udvar körében nagyon kiemelte az aranygyapjas-rendjel, melyet a rend szabályai értelmében, lánc nélkül, szalagra fűzve, állandóan viselt,³ kétségkívül igénybe véve azon kiváltságokat, melyeket a rend 1516-ban Brüsszelben tartott káptalana a *fejedelmi személyek* számára külön biztosított.

Rákóczi, mint a király vendége és asztaltársa (convive et commensal du Roi) az első asztalnál foglalt helyet, a vérbeli hercegekkel együtt, azok után, de a bibornokok, a főmaréchalok, a duc et pairek és a főminiszterek előtt. Miként helyezkedtek el a király asztalánál: egykorúlag jegyezte föl, alkalmasint az

¹ Vicomte de Broc: La France sous Pancien régime, p. 66.

² A londoni levéltárban.

³ «Il portoit la Toison que le roi d'Espagne lui avoit envoyéé lorsqu'il étoit encore á la tetedesmécontents». Saint-Simon: Mémoires, éd. Chérueil. VI. 866.

udvarmester céduláról, Rákóczi egyik belső embere, Szathmári Király Ádám. Eszerint «az első asztalnál ettenek: 1. Bourbon herceg. 2. Dümen herceg. 3. gróf Tuluz (mind a három vérbeli herceg). 4. Ururik ő Felsege* (t. i. Rákóczi) stb.; vagyis a szokásos ovális táblánál, udvari nyelven kifejezve, a vérbeli hercegek kivételével: tous les autres convives ont passé la main a Rákóczi.

És ha a király Rákóczit nem a nevén, hanem Monsieur-nek szólította: ezzel annaképen *souverainitását* ismerte el. XIV. Lajos ugyanis egyetlen franciát sem szólított Monsieur-nek, mely — eredetében hűbéri cím (mon Sieur vagy Seigneur) — magában, «tout court» használva, azt jelenti, hogy «*uram*»; már pedig a király egyetlen alattvalóját sem ismerhette el urának. Élőszóval az agnatusok címe a király ajkán «Monsieur le Prince de Condé», «Monsieur le Duc de Bourbon»), még a trónörökös is «Monsieur le Dauphin», azaz trónörökös úr. Ez kevesebb mint a Monsieur magában; mert csak azt jelenti, hogy a trónörökös «úr», de nem azt, hogy «ura» lenne a királynak.

Eszerint a «Monsieur», «tout court», mint megszólítás, miután elsőbbséget ad a megszólítottnak a király fölött, oly nagy cím, melyet XIV. Lajos, az udvariasság legmagasabb foka gyanánt, testvérén kívül, csakis uralkodó fejedelmekkel szemben használt. És mivel Rákóczit tényleg Monsieurnek szólította «tout court»,* ezzel ki akarta fejezni, hogy őt uralkodó fejedelemnek tekinti.

Ez a történelmi igazság, melyen nem változtathat se a jóakarát, se a rosszakarat.

* Dangeau, XIV. 433.

S mindez csak azt mutatja, hogy szerzőnk nem tudja mi az az «incognito», nem tudja mi a «hivatalos», a «félhivatalos» és a «nem hivatalos», nem tudja jni a «rangsor», nem tudja mi a «souverain», nem tudja mi a «címzetes», nem tudja mi az «udvaronc», nem tudja mit jelent az «udvarban» és mit jelent az «udvarnál». Szóval nem tud arabusul, de azért fáradhatatlanul beszél arabusul. Nem ártott volna, mielőtt a világ legszabályozottabb udvari életének ismertetésébe kezdett, legalább is egy udvari furirtól, mai nevén udvari biztostól leckét vennie.

*

«XIV. Lajos uralkodói gőgje», amiről szerzőnk beszél (11. 1.), Rákóczival szemben sohasem nyilvánult. Talán az a visszatásító «gög» szó sincs helyesen mondva. Talán igazabban lehetne helyettesíteni «uralkodói öntudattal). Mert az áramlik a Roi Soleil minden tetteből. «Semmit sem kell féltékenyebben őriznünk, — úgymond — mint azt a mindenkifölötti elsőbbséget (prééminence), mely az általunk elfoglalt helynek legnagyobb szépsége. Mindent ami azt jelzi vagy fenntartja, végtelenül becsesnek kell tartanunk; mert az nemcsak a magunk érdekét érinti, hanem olyan jószág, melyért számadással tartozunk az országnak (au public) és utódainknak».*

Szerzőnk, miután elmondja, minő «tévedés volna azt hinnünk, hogy XIV. Lajos bárminemű személyes rokonszenvvel viseltett Rákóczi ügye iránt» (9. 1.): azt a megjegyzést teszi, hogy «kevesebbet nem tehetett XIV. Lajos, mint hogy a francia partra érkező Rákóczit legalább szívesen fogadja». (11. 1.)

* Mémoires de Louis XIV. ed. Dreyss. II. 14. 15.

Azt hisszük *megfordítva* helyesebb lenne a mondat: «a király *többet* nem tehetett, mint hogy szívesen fogadja Rákóczit». Ez pedig azért helyesebb, mert benne van egyfelől az a morális kötelezettségen alapuló személyes rokonszenv és jóindulat, mely XIV. Lajosnál Rákóczi iránt egész franciaországi tartózkodása alatt ép úgy konstatálható,¹ mint a bajor választó irányában;² másfelől benne van a tényleges nagypolitikai helyzet kényszerűsége, mely lehetetlenné tette, hogy Rákóczi *nyilvánosan* fogadtassák, mint Erdély souverain fejedelme.

Egyébként minden jel arra vall, hogy XIV. Lajos Rákóczi személye iránt is igazi vonzalommal viseltetett. Csak ez lehet a magyarázata annak, hogy szokása ellenére, rendkívül intim lábra-helyezkedett vele.

Mindjárt kezdetben jónak látta (il trouva bon), hogy a Sárosi gróf csatlakozzék hozzá délutáni kerti sétája alkalmával, midőn senki más nem kísérhette, mint legbensőbb tisztjei.³

Még nagyobb bizalmasság jelének tartom, hogy később Rákóczi XIV. Lajos felkelésekor már a családi bemenettel (entrée familière) is járulhatott a király elé. Ez alkalommal a király körül csak vérbeli hercegek s legbizalmasabb emberei jelenhettek meg, kikkel a még ágyban fekvő király minden szertartás nélkül egészen családiasan (tout familièrement) beszélgetett.⁴

¹ V. ö. Recueil des Instructions. I. Autriche, p. 179. — Intézkedések a király részéről Rákóczi fényes ellátására a párizsi külügyminiszteri levéltárban visszahatólag 1718. január 1-től fogva.

² «Der König könnte nicht mehr für mich thun, wenn ich. sein eigener Sohn wäre». Riezler: Geschichte Baierns, 1914. VIII. 288.

³ Dangeau, XV. Iá.

⁴ A hágai állami levéltárban (Rijks Archief te s'Hage). V. ö. Mémoires de Breteuil, 259.

Rákóczi, mint szenvedélyes vadász, gyakran hajtotta a vadat a királlyal és annak kíséretével. Ilyenkor a király mindig szóba állt vele s hogy miről beszélgettek, arra következtetni lehet Rákóczi egy elfogott kiadatlan leveléből, melyben azt mondja: «alig várom, hogy a mindennapi vadászat alatt kivadászhassam hazánk boldogulásának fundamentumát».¹

Egy alkalommal a király örömét fejezve ki Rákóczi megjelenése fölött, hozzátette: «Uram, egy olyan ember mint ön, csak díszére van a vadásztársaságnak».² De még mással is igyekezett kedvébe járni. Amint megérkezett Rákóczi, azonnal vadász mestert (*capitaine des chasses*) rendelt melléje, és oly kitüntető kiváltságban részesítette, melyben más, mint huzamosb időre oda jött *souverain-fejedelem*, nem részesült soha. Felajánlotta Rákóczinak, hogy bármikor *egyedül* is vadászhat a királyi vadaskertekben s még hozzá annak egyenesen a király részére fenntartott kerületeiben is.³

Rákóczi e jogosítvánnyal ritkán élt, az igaz: mindössze tizenkétszer, mert úri mértéket tartott ebben is. De élt vele; mert igénybe nem vétele kétségkívül a király finom előzékenységének visszautasítása gyanánt tűnt volna fel.

«Urunk ő Felséghe — olvassuk a róla vezetett egykorú diariumban — volt ki az Verszályi nagy Parkban foglyokra s fáczánokra puskával *magánosan*;» «Reggel 10 órakor ment ki Urunk ő Felséghe az nagy Park-

¹ Országos levéltár, Eszterházyana.

² «Monsieur, vous m'avez fait plaisir, et un homme comme vous fait l'honneur & l'équipage». Dangeau, XIV. 433.

³ «Sa Majesté m'ordonna de lui dire qu'elle seroit ravie qu'il chassat dans tous les lieux réservés pour ses plaisirs». Mémoires de Breteuil, 504.

ban fácánokat lövöldözni *egyedül maga*«. «Tizenegy órákor ment ki Urunk ő F. az Verszályi nagy Parkban fácánokat lövöldözni *egyedül*; «az Fejedelem vadászó köntösét felvévén, ment ki ő F. az' Verszályi nagy Parkban fácánokat lövöldözni», stb.*

Egy alkalommal, kevéssel Franciaországba érkezte után — írja Dangeau — Rákóczi fejedelem, akit mindig Sárosi grófnak hívnak, a kopászaton a szarvasvadászok (gens de l'équipage du cerf) ruhájában jelent meg, amit csak királyi engedéllyel szoktak viselni. Erről értesülve, Rákóczi őt kérte meg, hogy mentse ki a király előtt. «A király pedig — így folytatja az őrgrof, testőrkapitány — azt válaszolta nekem csizmája felhúztatása közben (á son botter), hogy erre nem kell külön engedély, *de még ha kellene is, akkor is helyeselné*, amit a Sárosi gróf tett».**

Íme maga XIV. Lajos, udvara színe előtt mindjárt kezdetben úgy mutatja be Rákóczit, mint aki fölötte áll az udvari etikettenek, mely minden egyéb, azon körben mozgó emberre nézve «törvény erejével bir» (legis habét vigorem). Ezzel egyszersmind felülmúlhatatlan finomsággal adott útmutatást az udvaroncoknak, hogy Rákócziban ne a maguk társát, hanem az ő uralkodótársát tekintsék; mert tudvalevőleg egyedül csak azok tehetik meg, hogy az ő jelenlétében (en présence du Roi) saját udvari szokásaikat alkalmazák.

* Szathmári Király Ádám, 334-337.

** «et le roi me répondit — qu'il ne falloit point de permission pour cela, mais que quand il en auroit fallu il auroit trouvé bon ce que le comte Saaros avoit fait et qu'il lui savoit bon gré d'avoir pris cet habit». Dd. 28. juin, 1713. — Ettől fogva viselte is «vadászó-köntösét. Szathmári Király Ádám, 337. 1.

A világnak, modor és elegancia dolgában, tanító-mestere a francia nemzet volt. S e nemzetnek több mint félszázadon át első, irányadó képviselője ugyanazon a téren, maga a király, maga XIV. Lajos. Azok, akik legjobban megfigyelték, kiemelik veleszületett udvariasságát, igaz és egyszerű formákban jelentkező nagylelkűségét¹ s az emberekkel való érintkezésben a *situm cuique* művészetét. Sem azelőtt, sem azután soha fejedelem úgy nem tudott distingválni a kor, az érdem és a rang szerint mint XIV. Lajos.² Nagy emberismerete ezzel haladt biztos nyomon Rákóczi szíve felé, ezzel találta meg az odavezető utat s atyai jóbarátként érintkezve vele, mint fejedelem-társával: lelke mélyéig érzett őszinte hódolatra s fiúi tisztelet és szeretetre indította azt.³ «Mivel — így vall Rákóczi — a király és a vérbeli hercegek az engem megillető tisztelettel fogadtak, e tisztelet lépcsőjén való magasra emelkedésemnek szemlélete megszerezte számomra a többiek becsülését, figyelmét, barátságát és jóindulatát, amihez a magam részéről szolgálatra kész nyájassággal és baráti érzülettel működtem közre».⁴

Az ancien régime úri világa ez, melyben szerzőnk nem tud eligazodni. Mint egy parketre vetődött meszterlegény nézi rég letűnt kor udvari életének hiábavalóságait s kineveti Rákóczit, hogy mikor «kegyelem-

¹ «cette vraye et simple magnanimité». Écrits inédits de Saint-Simon, ed. Faugère. I. 123.

² «Jamais homme si naturellement poli, ni d'une politesse si fôrt mesurée, si fôrt par degrés, ni qui distingue mieux l'âge, le mérite, le rang, et dans ses réponses, et dans ses manières. Ces étages divers se marquoient exactement dans sa manière de saluer et de recevoir les révérences» Mémoires de Saint-Simon. VIII. 123.

³ Testament politiqueet moral du prince Rákóczi, 1751. p. 469.

⁴ Coniessio, pp. 225, 226.

kenyéren él», azt az embert, «akinek szolgálatában tönkrementő, még tisztelni, sőt szeretni tudja. Az igaz, hogy a szerzőnk-fajta modern materialista ilyen esetben más magatartást szokott tanúsítani; de szegény Rákóczi nem lehetett modern ember, mikor a XVII. században született és nem lehetett materialista — mert az is születés dolga.

*

A francia élet további rajzában szerzőnk megemlékezik arról, hogy Saint-Simon *szellemtelenek* (de fort peu d'esprit) mondja Rákóczit. Ez igaz, csak hogy tudnunk kell, hogy Saint-Simon korában, a különben is lefordíthatatlan *esprit*, jelentésére nézve igen gyakran annyi mint a semmitmondás előkelő művészete (art de dire élégamment des riens), vagyis a francia nemzeti jellemben gyökerező és azért speciális francia, üres szellemeskedés és léha viccelődés (fairé de l'esprit).

Így aztán Saint-Simon tömérdek dicséréte között, mellyel Rákóczit valósággal elhalmozza, igen jól elhelyezhető — teszem az «igen bölcs (trés-sage)» mellett — hogy a fejedelem nem volt léha szellemeskedő; míg a mai értelemben vett «szellemtelen», a sok dicséret között tisztára nonsens, amit az éleseszű Saint-Simon klasszikus jellemrajzában nem is mondhatott.

Szerzőnk azonban tovább is firtatja a szellem kérdését. Nem azt emeli ki, hogy ha szellemnek fordítjuk az esprit-t, akkor Dangeau Rákóczit *nagyon szellemesnek* (beaucoup d'esprit), vagy d'Andrezel *fenkölt szellemnek* (esprit sublime) nevezte, hanem látszólag elhárítva Saint-Simon megjegyzését, azon mesterkedik, hogy bebizonyítsa épen azt, ami ellen védelmezi, nagy szemfogatva, hősét. Így penderedik elő a következő, nevezetes szentencia:

Rákóczit — úgymond — «*nyelvtudása is akadályozta a szellemes támadásokra való szellemes visszavágásban.*» (37. 1.)

Ha a szerzőnek nem a minden téren való kisebbités a célja, nyelvismeretről szólva, ki kellett volna emelnie, hogy Rákóczi a maga korában az *egész világ* összes fejedelmei és államférfiai között legnagyobb nyelvtudással rendelkezett.

Magyarul, németül, latinul és franciául egyformán írt és beszélt s jól tudott olaszul, csehül és lengyelül. 1710-ben kállai táborában seregszemlét tartva, magyar, svéd és lengyel hadai fölött, egymásután, kengyelből fordult hozzájuk, magyar, francia és latin szónoklattal.*

Franciául pedig, hogy gondolatait ki tudta fejezni úgy, amennyire azt idegen ember egyáltalában megteheti, arra egy kissé más az illetékes, mint szerzőnk! S az a forrás, mintha csak azért fogalmazta volna meg ebbeli véleményét Rákócziról, hogy majdan, kétszáz év múlva, szégyenpadra állítsa igaztalan támadóját.

Breteuil báró, aki sűrűn érintkezett Rákóczival, memoire-jaiban egykorúlag szó szerint így ír róla:

«A fejedelem végtelen szellemes és ékesszóló. *úgy beszél franciául, mintha egész életét Franciaországban töltötte volna.*» Majd ismét megemlékezve róla, azt mondja: «*úgy beszél franciául, mint én magam!*»**

Ennyi francia tudással, úgy gondoljuk, talán részt vehetett volna a szellemeskedő fecsegésekben a feje-

* Beniczky Gáspár naplója, 1710. jan. 21.

** «Le prince a infiniment d'esprit et est éloquent. Il parle françois comme s'il avoit passé sa vie en France.» Boislislenél, XIII. 260. V. ö. «il parle fraucois aussi bien que moi». U. o. XXIII. 505.

delem!? De már a «szellemes támadások szellemes visszavágására» nem hisszük, hogy nyílhatott volna alkalma, mert akinek csak halvány sejtelme van XIV. Lajos udvaráról, igen jól tudja, hogy ebben az udvarban ugyan, a király vendégbarátját és souveraintársát, nem lehetett ám se szellemesen, se szellemtelenül, se semmiféle formában támadni s vele vagdalozni, főképp ha olyan imponáló egyéniség volt, mint Rákóczi fejedelem!

Valóban nagyfokú tájékozatlanság kell afféle állítások kockáztatásához, aminek azonban szerzőnknel még crescendo-ja is van, midőn Rákóczit nem átallja «udvari műveletlenséggel» vádolni. «Rákóczinak — úgymond — kellemes lehetett, hogy van legalább egyetlen ház, — a régens anyjáié — melyben nem kell folyton vigyáznia, nehogy olyan mondat szaladjon ki száján, melytől valaki megsértődik vagy amellyel a *saját udvari műveletlenségét* árulja el». (24. 1.)

Úgy beszél Rákócziról, mint valami parvenüről, aki Versaillesben látott először életében udvart. Holott született úr volt, fejedelem fia és egész addig udvarban és udvarokban tölti életét s mint vezérlő és erdélyi fejedelem maga alkotta meg udvarát, maga készítette az udvari utasításokat s maga tartotta fenn kifogástalan művészettel a maga fejedelmi méltóságát.

Franciaországban pedig . . . szinte látom azt a szép férfit, azt az öles alakot, amint hősi, tragicus múltjának híretől körülsugározva, szelíden és méltósággal fogadja a honneuröket a lovagiasság termőföldjén, a francia nép körében, melyet elbűvöl és megigéz. Látományom nem a fantázia szüleménye, hanem történelmi bizonyosság. XIV. Lajos udvarának legelső, hangadó egyénisége, Madame de Maintenon 1713 jun.

19-én nálunk eddig ismeretlen levelében így írt róla Madame la princesse des Ursins-hez:

«Idegen ember Franciaországban *soha* olyan sikert nem aratott, mint Rákóczi (jamais étranger en France n'a mieux réussi que celui-lá); szeretik, utána járnak, becsülik; senkinek sincs terhére s maga sincs zavarban soha; érzéke van minden iránt: bölcs és kegyes, amellet egyszerű, minden affectatio nélkül.* Más alkalommal, aug. 21-én pedig azt írja, hogy Rákóczi mind jobban-jobban tetszik; egyszerű ember, aki keveset beszél, de akinek mindenféle ismeretei vannak, nagy vadász, szereti a zenét és a színházat, ért a kertészethez és építészethez, minden szép iránt érdeklődik. Azt mondják, legnagyobb fájdalmat okoznak neki a hozzátartozóknak szenvedései; mert egyébként ő maga minden pompa nélkül él és mindent tud nélkülözni».

Mi más e kép, mint művészi kiábrázolása *magának a Majestas fogalmának*. «Every inch a King!»

Á la «Batu khán».

Mikor Rákóczi Franciaországból Törökországba ment, eltökélt szándéka volt s ebben a törökkel folytatott tárgyalások során ezúttal ép úgy, mint *egész életében*, halála órájáig * hajthatatlan maradt,

1. hogy siker esetén visszaállítja Magyarországot és Erdélyt 1686 előtti állapotába. Viszont a töröknek köteleznie kell magát arra, hogy egy talpalattnyit sem hódít Magyarorszáig területéből;

* V. ö. «Points de traité projeté entre le Grand Seigneur et le Prince de Transilvanie», dd. 1735. A külügyminiszterium levéltárában, Párizsban.

2. hogy csakis önállóan, *keresztyén* hadsereg élén vesz részt a törökök hadi vállalatában s török csapatok vezetését semmi szín alatt sem fogadja el;

3. szerződéses biztosítékot kért arra nézve, hogy a szultán *tatár* hadakat, vagyis rendetlen, rabláshoz és pusztításhoz szokott¹ katonaságot nem zúdítt magyar területre.²

Szóval Rákóczi megállapodása a törökkel, őt, nagypolitikát űző, mintaszerű keresztyén fejedelem gyanánt mutatja be, aki hazája függetlensége érdekében idegen segítséggel él ugyan, de a legnagyobb gonddal ügyel arra, hogy a hadjárat alatt lehetőleg minden kárt és veszedelmet elhárítson hazájáról.

Én a történelmi akták világitásában, így látom az 1716—17-iki török háború dolgát. Szerzőnk szerint azonban, Rákóczinál nem a haza, hanem trónjának önző érdeke volt a döntő. Még azt is kineveti, aki — mint például Thaly Kálmán — Rákóczit hazafinak tartja s *Vetési Lászlóval* társulva³ fennen hirdeti, hogy Rákóczi szövetezése a törökkel VI. Károly császár

¹ «Les Tartares, accoutumés au butin» etc. Mémoire de Ferriül, Schefernél: Mémoire historique, pp. 122. 123.

² «Prsesentes quippe erant mihi obligationes mese et praecautiones, quibus praecavendum mihi fuerat, ne medicina pejor morbo évadat, et ipsismet Christianitatis regulis contrarietur. Nec huic, nec genio meo conveniebat cum Turcico exercitu bellum gerere, sed nervum pecuniarium impetrare, quo mediante proprium Christianum conducerem militem, mea opera et industria armandum et instruendum. Prsecavendum erat praeterea, ne quid recuperandarum hello provinciarum aut arcium sibi Turca appropriare possit, aut libertates Hungariae aut Transylvanias laedere». — «Hungariam a populatione Tartarorum defendere.» etc. Confessiones, pp. 264. 270. 271. cf. p. 284. 285.

³ Vetési levele a cs. és k. hadi levéltárban, Bécsben, dd. 13. cept. 1717. Ld. a Függelékben.

ellen, poklokra való volt magában véve azért, mert a török «pogány», akivel igaz keresztyén fejedelemnek nem szabad megalkudnia.

Erre csak annyit jegyzek meg, hogy a pogányság ismertetőjegye a többistenűség. De a török ép úgy egy isten thivő, mint a keresztyén. Ha mi őt pogánynak tartjuk, teljes joggal visszapogányozhat bennünket.*

Szerzónk azonban, folyton csak föltett célját tartva szem előtt, történész létére állandóan pogánynak nevezi a törököt, — aki egy Rákóczi védelmezője.

A keresztyénség és a «pogány» török egymáshoz való viszonyára ragyogó világot vet a római egyház egyik kiváló kardinálisának, Rákóczi kortársának egykorú és eddig ismeretlen, soha föl nem használt nyilatkozata. Ez a vélemény a fennforgó ügyben *perdöntő* jellegű s ezért a terjedelmes okiratot röviden kivonatolom.

Nem látom be, — mondja a kardinális — miért lenne gyűlöletesebb háborúra hívni fel a törököt, mint az angolt, a lengyelt vagy a németet. Háborúban arról van szó, hogy embereket öljünk (il s'agit de tuer des hommes), hogy városokat dúljunk föl, hogy raboljunk, fosztogassunk, égessünk és pusztítsunk, akár törökök vagyunk akár angolok.

Igen, de azt mondják, hogy a török hitetlen s mit mond hozzá a vallás, ha vele szövetkezünk?

Hát ahhoz — úgymond — hogy öljünk, pusztítsunk, égessünk, raboljunk — szükséges lenne-hinni a Jézus Krisztusban? (pour tuer, pillér, bruler, saccager, est-il donc nécessaire de eróire en Jesus-Christ?)

* «There are three religions which teach the *pure unity of God, or true monotheism*. These three unitarian religions are Judaism, Christianity, and Mohammedanism.» J. F. Clarke: Ten great religions. Boston, 1873. p. 501.

Es mit bizonyít a történelem? Egyszerűen azt, hogy VI. Sándor pápa, valamint a legkeresztyénebb király, az angol, a hollandus és Nagy Péter az oroszok kegyes cárja egymásután léptek szövetségre a hitetlennek bélyegzett törökkel. Úgy hogy — így végzi — csak az ignoransok és a firkoncok (les ignorants ou les griinauds) kárhoztathatják ennyi nagy fejedelem magaviseletét s csak a pórtudatlanság találhat ebben meglepőt és kárhoztatni valót.*

Ez a kardinálishi remek fejtegetés, ekként publikálva azt hiszem mindörökre véget vet irodalmunkban azon együgyű fecsegéseknek, melyek a modern nagypolitikában szüntelen vádolták az államférfiakat a «pogány» törökkel való szövetkezés miatt.

De ugyanígy omlik össze az adatok világításában szerzőnk vádjainak egy másik főcsoportja, mely a «tatár hordákról» szól.

Rákóczi, szerinte, 1716—17-ben elvakultan törtet önző célja felé, mely most *tatár hordák* pusztításán át, felégetett magyar falvak füstjéből látszott feléje inteni*. (68. 1.)

Hívei «tatár hordákat vezettek császári seregek ellen». (49. 1.) Eszterházy Antalt és Forgách Simont félreismerhetetlenül a «muszkavezető» magyar főurak őseivé avatja, midőn közli egy császári kémjelentésből, hogy mikor megkérdezték a tatároknak Moldvában gyülekező «félelmes rablócsapatait»: hová és ki ellen készülnek, azok keleti egykedvűséggel felelték: oda, ahová a velük lévő magyar urak kívánják. (75. 1.)

Egy *névtelen* spicli e híradását a tatárvezető magyar urakról Hurmuzaki adta ki. Szerzőnk ezt nagyon jól

* Ld. egész terjedelmében a Függelékben.

értékesíti a Rákócziánusok rovására. Azonban lapozzuk csak tovább ugyanazon Hurmuzakit. Ott majd megint találunk egy jelentést, ugyanazon magyar urakról, amely már nem névtelen skartéta, hanem a császári legbeavatottabb ügyvivő, Rosetti Miklós név-aláírással ellátott levele Stainville tábornokhoz, a császár erdélyi főhadparancsnokához. Ezt már jónak látja szerzőnk észre nem venni s azért *közokulás végett* van szerencsénk közzétenni betű szerint.

«A betörést — írja Rosetti — Erdélybe, még pedig nemcsak egy helyen tervezik. A Rákóczi-pártiak azon vannak, hogy ezt *nem a tatárokkal* (non cum Tataris), hanem egyedül a törökökkel kell végezni, akiknek ha be törnek, minden rabságrahurcolástól és ellenségeskedéstől tartózkodniuk kell. Ezzel a magyarok az erdélyieknek és a keresztyén Európának azt akarják bebizonyítani, hogy nem zsarnoki célból, hanem a magyar szabadságért viselik ezt a háborút.**

Eszterházyék tehát, a törökkel egyetértve, «*nem a tatárokkal*», hanem épen azok kizárásával tervezték a támadást.** Szerzőnk Velök kapcsolatban mégis azt meri állítani, hogy:

* «Irruptionem in Transylvaniain, et quidem non uno in loco meditantur, et persuadebant Rakocziani, *non cum Tartaris* sed cum Turcis solis facere debeve, qui irrupentes ab omni captivitate et hostilitate abstinere debebunt, in hunc finem ut Transylvanis et Europoe Christianoe palám faciant, non tyrannidis causa, sed Hiingarica? libertatis ergo hocce belliim gerere». Dd. 1717. május. A bécsi hadilevéltárból közli Hurmuzaki: Documente privitore la Istoria Románilor. VI. 178. 179.

** «Alle diese Magyarén riethen gleichzeitig der Pforte, zum siebenbirgischen Feldzüge *nicht die Tatarén*, sondern blos die Türken zu verwenden.» Így tolmácsolja a magyar emigránsok szándékát még a magyargyűlölő «Fragmente zur Gesch. der Rumanen»is!

«A *haditerv* ugyanaz volt, mint a mellyel *Batu khán* századok előtt a tatárjárás végtelen nyomorúságát hozta szegény magyarok nyakára*. (77. 1.)

Batu khánt, a magyarság hírhedt pusztítóját, szerzőnk érzi, hogy nem húzhatja Rákóczi cimboraságába a hajánál fogva. Ily petárda elhelyezésénél bizonyos előkészítésre van szükség. Tehát egy mondatral előbb elhelyezi, hogy a tatárok «*Vereczkén*» át akartak hozzánk betörni.

Minden kis-iskolás tudja, hogy Batu khán főserege Vereczkén keresztül özönlött Magyarországra. Viszont azt meg, szaktudósok közül is alig egy-kettő tudja, hogy a chotini basa 1717-ben hol tört be az országba. Szerzőnk tehát így adja föl a szót:

«A krimiekhez kipcsaki és nogáji tatárok és cserkeszek gyülekeztek és Tatroson át, meg a Kárpátoknak még éjszakibb fekvésű hágóin, *köztük a vereczkei szoroson át* készültek Magyarországra özönlöni». (77. 1.)

Szerzőnk itt *elhallgatja* a forrást, melynek alapján Batu khán *Vereckéjét* emlegeti. Van oka rá. Még pedig nagy. Mert forrásaink sok hágóról szólnak, melyeken át a tatárok két ízben is be akartak törni Erdélybe; de — hiába kutatjuk föl valamennyit — épen csak a Batu khán *vereczkei* szorosa nincs köztük! Egykorú emlékeink szerint a tatárok 1717-ben a *rodnai*, a *horgói* és *besztercei*, a *tölgyesi*, a *békási*, a *gimesi*, az *ojozi*, meg talán a *borsai* és valami «*mádeni*» szoroson *

* Borsa (?), Rodna, Borgó s Beszterce: «wird zu Jass der tartar Hann mit Budjeackcer Volck erwartet, umb über Moldau, Kompolongo einen Versuch in 7-bürgen und Hungarn zu thuen». 1717. máj. 27. —«..das sich villes volckh an Tartam u. Libckaner gesamblet habé, so ihren March gegen Hungarn an der granitz von Mararos genomben, imwissend aber zu was Endte». Június 1. —Tölgyes,

át akartak betörni hazánkba. Csak épen a Batu khán *Vereczkéről* hallgat a krónika!

Hol van hát az a «vereczei szoros», melyen 1241-ben Batu khán tört be, 1717-ben pedig — szerzőnk szerint! — Eszterházy Antal «készült» betörni Magyarországra a tatárokkal?

Annyi bizonyos, hogy a forrásokban semmi nyoma, még abban sem, melyből szerzőnk *minden bizonnyal* összes idevágó adatait merítette! Ott ugyanis, a szultán íermánjában, melyet a boszniai csapatok vezéréhez 1717 május 17-én intézett, a következők foglaltatnak:

«A moldvai határhoz közel eső *Tatros szoroson át* és a lengyel határ közelében levő .... *szoroson át* Erdélybe való menetelre Khotin vár parancsnoka, jeles vezírem — Allah tegye tartóssá dicsőségét — rendeltetett ki, mint szerászker s melléje rendeltettek Kipcsak, Ulu-nogáj és Cserkeszföld harcosainak megszámlálhatatlan vitézeivel a nagy szultánok utódja Nedset-Géráj szultán, — legyen tartós a dicsősége! — továbbá a Khotin vidékén tartózkodó és magas birodalmam szolgálatára készen álló magyarok, továbbá a

Békás, Gijmes, Ojtoz: «ille Seraskerius cum totó exercitu ex duobus partibus conabitur intrare duobus tramitibus prsesertim: — ex Moldávia Calga Sultan cum exteris per Trotosi (a. m. Tatros) et alia loca». Június hó. — «Tartari sünt in Czuczora, et volunt irrumpere per Giorgio (Gyergyó), per Kymes, et per Oitos. Una pars illorum ad Karacson Kovó (Karácson köve, a mai Piatra városa, Moldvában; Péter Bandin szerint, 1647: «olim erat mere ungaricum») congregare se volunt, secunda pars ad Babo (Bakó lesz; románul Bacau), tertia pars ad Roman et inde ad unum locum congregant se, sicque irruptionem facere volunt». Szept. 21. — A chotini parancsnok számára 1717. júl. 9-én adta ki a szultán a parancsot, hogy «Mäden (?) felől vagy esetleg más szoroson át, egyszóval amelyik szoroson át Erdélyországba bevonulni alkalmasnak és előnyösnek látszik, az ottlevő ellenség megsemmisítése végett, vonuljon be».

Duna túlsó oldalán Akkermánból Ibrailába jövő katonaság».*

Amiből azt a tanulságot meríthetjük, hogy szerzőnk az «. . . *i szorost*, Batu khán és Rákócziék atyafiságos párhuzamba állítása kedvéért megtette *merczei szorosnak*» Ez a «játék» azonban (hogy erősebbet ne mondjunk) igen-igen balul ütött ki.

Szerzőnk ugyanis par malheur megfeledkezett arról, hogy a chotini tatárok és kurucoknak ha Vereczkénél próbálnak betörni Magyarországra: Chotinból Vereczkéhez toronyiránt is legalább 250 kilométernyi vonalban okvetlen *Lengyelországon* keresztül kellett volna száguldaniok. Az pedig akkoriban békekességben volt a törökkel, tehát a tatárt nem lehetett ráküldeni.

Tovább menve, szerzőnk így folytatja előadását:

«A történet azonban sohasem ismétli önmagát. A mostani felvonulás képe új vonásokat, rikító éles színeket nyert *a török és tatár sorokban harcoló magyarok* alakjai által (77. 1.)

Ha igaz lenne, amit szerzőnk állít, akkor sem felel meg a történelmi valóságnak, hogy az általa elképzelt fölvonulásban valami «új vonások, rikító éles színek» jelentkeztek volna. Még a közelmúltban, Thököly és kurucaira nézve török vagy tatár tökéletesen mindegy volt; nem válogattak bennük s a kuruc király — nem úgy, mint Rákóczi — tatár khánokkal vagy azok családja tagjaival, az úgynevezett tatár szultánokkal, nem egyszer küzdött vállalva a «német» ellen. Úgy hogy az a nemzedék, mely tanúja volt legutóbb Thököly zernesti diadalának, a szultán csapatainak betörését

* Karácson Imre: A Rákóczi-emigráció török okmányai, 16., 17. 1.

el sem tudta képzelni a magyar emigránsok nélkül, kiknek megjelenéséhez kalandos terveket fűztek.

Szatmármegyében a királyi ügyész felségsértési port indított Kardos György ellen, azzal vádolván, hogy levelezett az emigránsokkal, hogy a német kvártélyos katonák felkoncolásáról beszélt (der Wunsch, als Vater des Gedankens!),¹ és hogy a betörés előtt két héttel állítólag azt a hírt terjesztette volna, hogy a tatárokkal Rákóczi-párti magyar urak is jönnek, akik majd felszabadítják az országot a német uralom alól. A vádlottat emiatt el is vitték Váraddá a tömlöcbe. A pör folyamán azonban az egész vármegye tanúskodott róla, hogy Kardos György uram, ha beszélt is a tatár-kuruc szövetségről, akkor csak azt tette, *amit az egész vármegye*, melyben ennek híre, minden alap nélkül, széltire el volt terjedve.²

Mikor aztán a betörés bekövetkeztekor tapasztalták, hogy a tatárok közt tényleg egyetlen magyar emigráns sem volt látható, a hatóság kénytelen volt fölmenteni a vádlottat a súlyos vád alól s elrendelni szabadon bocsáttatását.

Fontosabb ennél, hogy az *első* hivatalos tudósítás a besztercei szoroshoz rendelt császári kapitány részéről, *csak a tatárokat* említi³; a második meg csak a hír szava után indult, mikor a magyarok részvételét je-

¹ «Procurator Fiscalis adducit eundem Incattum dixisse: una nocte Germanos ex Hungaria eradicari posse, si videlicet quilibet incola suum quartirisantem interimeret». Extractus Processus Criminis Laesa?, contra Georgium Kardos á, Fisco regio suscitati et moti». Udvari kancelláriai levéltár.

² «Igitur sequeretur: Quod si etiam praetensus Incattus talem famam sparsisset id ipsum non aggravaret, imo deberent ob talem fama? sparsionem quamplurimi homines puniri». U. a. levéltár, dd. 1720.

³ dd. 20. Aug. 1717. A gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

lentette a főhaditanácsnak.¹ Kétségkívül ennek alapján jelenthette a bécsi holland követ kormányának, hogy Eszterházy Antal-a tatárokkal betört «Mármarosba» és «Besztercére» (Bistritz)).²

De az ezután küldött ismert és fölhasznált értesítések nyomban *megcáfolták* a riasztó hírt. S már Arneth császári hisztorikus ezek nyomán konstatálta, hogy csak *azt hitték*, csak úgy gondolták, hogy a betörők közt magyarok is vannak.³

Végre a legilletékesebb tanú, gróf Károlyi Sándor császári altábornagy, a császári hadaknak a Nógrád megyétől Erdélyig terjedő fél-Magyarországon főparancsnoka, pontosan megírta a császári haditanácsnak, hogy csak vaklárma volt, mintha a betörő török-iafcár ellenség soraiban magyar emigránsok is lennének;

«Ügy volt tudva, — írja Károlyi — hogy magyar vagyon vélek» t. i. a török-tatár sereggel; azonban Szatmár városának emberei rabszabadítás végett az ellenség táborát megjárván «akkor tudatott meg, hogy *senki sincsen* vélle magyarok közül»⁴. Tehát — szerzőnk módszere szerint — világos, hogy «a török és tatár sorokban magyarok harcoltak!»

Ez époly világos, mint az, hogy gróf Eszterházy Antal, Rákóczi hű embere és emigráns társa, *tatárvezető* volt, a hadjárata pedig «Eszterházy Antal tatárjárásai) (137. 1.). Hogy is ne lett volna Rákócziánus

¹ Gr. Stainville a főhaditanácsához, 1717. aug. 22. — A cs. és kir. hadi levéltárban, Bécsben.

² A hágai állami levéltárban, dd. 4. és 8. sept. 1717.

³ «Man *vermuthete* die Anwesenbeit ungarischer Insurgenten bei diesem Corps». Arneth: Prinz Eugen v. Savoyen. II. 440.

⁴ Sajátkezű eredeti okirat a gróf Károlyi nemzetség levéltára «Tartari» osztályában.

magyar mágnás létére szerzőnk szerint tatárvezető, mikor a legkompetensebb tanú, a vele szemben álló Károlyi azt írta róla, hogy se a tatárokkal, se azok nélkül, be sem tette a lábát az országba, mert «az moldvai vajdával *in persona* Eszterház Antal maradt az passusom¹ vagyis Erdély határszéli szorosánál! Aztán, társaival együtt visszatért Chotinba². Ezt megerősíti, mert majdnem szorul szóra így nyilatkozik, a tatár rabságba esett Gessel kapitány Moldvából irt levelében, mely szerint «Eszterházy és Forgács is itt voltak, de *csak a szorosnál maradtak?*»

Teljesen bizonyos tehát, hogy gróf Eszterházy Antal Erdély kapujánál megállott és semmiféle hadat nem vezetett hazájába. Még pedig alkalmasint épen azért, mert a török, oláh és lengyel csapatokból álló betörő sereghez, a Rákóczinak tett ígéret ellenére⁴, tatárok is vezényeltettek. Amit miután nem lehetett fiihárítani, annyit mégis kieszközölt vagy Eszterházy

¹ 1717. aug. 80. A gr. Károlyi nemzetség levéltárban.

² A chotini parancsnokhoz és defterdárhoz *Konstantinápolyból* 1717. okt. 16-án küldött rendelet szerint: «A Lengyelországból érkezett magyar tábornokok közül Rákóczi királynak főminisztere Bercsényi, továbbá Eszterházy, Forgács és Csáky Mihály nevű négy tábornok *Khotinban tartózkodnak*». A többiek ekkor onnét családostól eltávoznak, kivéve Eszterházyt, kiről a rendelet azt mondja, hogy «a toborzás folytatása végett, az eddigi módon Khotinban tartózkodjék». Kalácson: A Rákóczi-emigráció török okmányai. 24., 25. l.

³ «der Moldauer fürst hat diese Unternehmung mit gar schällen augen angesehen, hat ein grosses Mitleuden mit unsern Christen; der Esterhazi und Forgatz seynd auch hier gewesen, aber nur auf dem Pass gevertet». Cs. és kir. hadi levéltár, 1717. s. 1. e. d.

⁴ «Tartaroruin invasiones, — *contra mihi facla promissa* ante «adventum meum in Transylvania contigerrait». Rákóczi: Confessiones, p. 274.

vagy egyenesen Rákóczi, hogy a szultán, az ő kívánságukhoz alkalmazkodva («dem Wunsche der Magyarenhäuptlinge gemász»), szokatlanul, külön szigorú parancsban tiltotta el a betörő csapatokat minden pusztítástól.*

Szerzőnk tehát konstatálja, hogy a rendes török lovasságon kívül legnagyobbbrészt tatárok», továbbá oláhok és «Eszterházy Antal vezetésével a magyar emigránsok» az országba törve «a falvakat kirabolták és elpusztították», «a tatárok fékezhetetlen rablási vágygal» garázdálkodtak, — «a szegény nép, a rutén és oláh parasztok, magyar jobbágyok pedig vasvillára keltek, hogy a *Rákóczi nevében* szabadítást ígérő kuru-cok fegyvertársai, a tatárok ellen védekezzenek» (86., 87., 88. 1.).

Ellenben Károlyi, hivatalos jelentésében, miután egy vármegyei ember nevezetes nyilatkozatát közli: «miért kell fegyvert fogni azon ellenséghez (t. i. ellenség ellen), *hiszen nem bántanak azok minket!*» — részletezi, hogy mennyire nem akart a török-tatár ellen fegyverre kelni a föld népe. Aztán így folytatja: «Valamint ők nem bántották az ellenséget, az ellenség is sehul sem rabolt sem égetett legkissebbet is, hanem Szigetnek az végén két rász házat, és Bagosi reá való ütése után, azoknak jelére, az kik étcaka tatárok elszélyedtenek: három falukban az havasok alatt kibem három s kibem négy házat égetett meg.»**

A fejezet többi része nagy meglepégedéssel konstatálja, hogy Eszterházyék «belekiálthatták» az ország népes, falvas völgyeibe a vezérlő-fejedelem nevét»;

* Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Rumanen. IV. 116.

** A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.

lélegzetüket visszafojtva hallgathatták, jön-e a régi harci kiáltásra felelet a völgyi házikókból.» De «az eredmény kétségbeejtő hallgatás volt. *Rákóczi nevére a magyarság mozdulatlan maradt*». (88. 1.)

Vájjon csakugyan mozdulatlan maradt-e? Szerzőnk folyton emlegeti a pszichológiai analysist, mely főcélja a történetírásnak, örömmel vájkál «mélyen», a lélek «legmélyebb mélységeiben». Hőséről egy helyt azt mondja, hogy «magatartása mély bepillantást enged a lélek titkaiba, melyeket ott lenn, a legmélyebb mélységben, mindnyájan félve takargatunk idegen szemek elől, holott magunk sem mindig tudjuk, mit rejtegetünk ott». (53. 1.)

Valóban meglepő, hogy aki ily hátborzongató rejtelmességgel szokott leereszkedni a lelkek «legmélyebb mélységeibe»: a magyarság meglepő mozdulatlanságáról szólóban csak a felszín látja s a világért sem kutatja a lelkek mélységeit. Holott tán nem tagadja, hogy népeknek is van psychéjük, s hogy vannak helyzetek, melyekben a külső jelenségek nem adják annak hű tükkrét.

Így ha a fennforgó kérdést tekintjük, a hivatalos magyarság akkor épúgy nem fejezte ki a magyarság zömének *hangulatát*, mert lélektani fejtegetésnél arról kell beszélni, — mint ahogy teszem a Bach-korszak hivatalos világa semmi igazat nem mutatott az ország hangulatára nézve.

A török háború előestéjén a nyolc évi belháborúban különben is kimerült ország el volt árasztva a győzelmes császári hadsereg idegen katonáival. A határszéli vármegyék széles vonalban az ország testétől elszakított császári katonai őrvidekké alakították át. Felügyelet alá volt helyezve jóformán minden

egyres nemesi kúria. Denunciánsok egész serege hemzseg az országban. Elfogatás elfogatási ér. Eémuralom áll fenn, mely mindenfelé Rákóczi «emissariusokat» szimatol. A hadsereg némely vidéken, így Zólyom, Nyitra, Hont, Bars, Pest, Szabolcs, Zemplén, Szepes, Ung és Bereg vármegyében; Kassán, Egerben, Szolnokon, Temesvárt¹ formális vadászatot tart a rebellisekre.

Minderről szerzőnk csak annyit tud, hogy Menhard János kuruc kapitányt a Maros mentén elfogták, aki a kínpadon egy «ártalmatlan» összeesküvést leplezett le.

«Nem tudjuk, — így folytatja — de nem hisszük, hogy ezt komolyan vették volna s nem valószínű, hogy kormánylépések történtek volna ez «összeesküvés» elnyomására.» (80. 1.)

Én nem tudom mit jelent szerzőnk agyafúrt szótárában a «komolyság»; de azt tudom, hogy mikor Stainville tábornok kézrekerítette Menhardot és társait, azon kezdte, hogy közülök nem kevesebb, mint *hetet* azonnal felakasztatott,² és hogy ezt a felhúzottak komolyan vették, arról igazán meg vagyok győződve. S azt is tudom, hogy ezt az ítéletet *kormányhatóság*, t. i. a cs. és k. főhaditanács, utólag, hivatalosan approbálta.³

«A lőcsei fehér asszonynak halálos ítélettel végződő pöre» (81. 1.) szerzőnk fenti receptje szerint ter-

¹ Cs. és kir. hadi levéltár Bécsben; Nyitra, Ung és Bereg vármegye levéltára.

² Gr. Stainville jelentése a főhaditanácsához, a cs. és k. hadi levéltárban. Registratura, sept. 1716.

³ A főhaditanács Stainvillehez, a cs. és k. hadi levéltárban. Registr. dd. 16. sept.

mészetesen szintén nem vehető «komolyan», mert — úgymond — az emigránsoknak «kívülről behatoló nyugtalansága a nemzetben *mereven visszautasító modulatlanságra* talált» (82. 1.). S e tárgyban elismerően hivatkozik Marczali «világos előadására».

Szeretjük a világosságot, hát nézzük meg mit mutat világosan? Nem kerül sok fáradságba. Ehol a kezünknel a Millennáris történet, melyben az idézett helyen (VIII. 153.), világosan olvashatjuk a következőket:

«Ez a per *világosan* mutatja, minő izzó, fojtó volt még mindig a politikai légkör Magyarországon. Napról-napra *várták* a döntő fordulatot, *Rákóczinak visszaterését* hadsereg élén vagy békésen. Teljesen bízni csak igen kevésbe lehetett. *A legtöbb*, kedvező alkalommal, *hajlandónak látszott újra követni a felkelés zászlóját*, mihelyest azt a fejedelem újra lobogtatja az országban.*

Ez csak eléggé «világos» előadás. Marczali itt épen az *ellenkezőjét* mondja annak, mint amire szerzőnk tanúnak idézi!

Ugyanígy jár el szerzőnk, midőn alkalma nyílik, hogy a törököt és a magyar emigránst együtt és egyszerre gúnyolja ki.

Csáky tábornok a bőjtre hivatkozva, csapatainak ellátását készpénzben kérte kiutaltatni, «ami — úgymond — a törököket igen megghatotta és *ha fényt nem is*, de rendeletet adtak ki kérése teljesítésére» (78. 1.).

Talán káprázott a szeme szerzőnknek, mikor a pénz nem-küldésről beszél, holott hivatkozott forrásában épen a már «*elküldött*» pénznek az úton megőrzéséről és a magyar emigránsokhoz juttatásáról rendelkezik a hatóság, következőképen:

«Drinápolytól Buszosukig az útban levő kádikhoz, alkormányzókhöz, ketkhudákhoz és janicsár-szerdárokhöz.

A parancsolatom értelmében Ruszcsukban összeírt és összegyűjtött magyarok ellátásáról való gondoskodás végett kirendelt pénzügyi tezkeredsi Ali által — növekedjék a dicsősége! — *elküldött összegnek* az úton megőrzése és kellőkép biztosítása igen fontos és szükséges, ezért bár melyiteknek járásába érkezik, megfelelő és biztos helyen őrizzétek, melléje embereket adjatok és biztonságban juttassátok el egyitek a másikhoz s nehogy, amitől Isten óvjon! valami kár érje, elegendő számú embert adjatok melléje s gondoskodjatok róla, hogy egyiktől a másikhoz baj nélkül eljusson».*

E szövegből szerzőnk azt olvassa ki, hogy «a törököket igen meghatotta» Csáky tábornok kérése, .de «pénzt *nem* küldtek neki».

Ellenben akinek érzéke van az igazság iránt, abból ugyan nem is sejti, vájjon «meghatotta-e a törököket» Csáky tábornok kérése, de azt *pozitíve tudja*, hogy «pénzt *küldtek* neki».

Amiből az a tanulság, hogy egy Anatole France bizvást helyezhette mindenké el és mindenké fölé az *iróniát*** — azért poéta, hogy ez a licentiája is meg legyen. De mit mondjunk a történésről, aki a kézzel fogható igazsággal szemben nemhogy az iróniának, de bárminek a világon elsőbbséget ad!?

Szerzőnk a magyar emigránsok katonai szerepléséről szóló előadását e sorokkal kezdi: «Bercsényi kész tervvel lépett fel a kurucoknak a török seregbe való

* Karácson: A Rákóczi-emigráció török okmányai, 27., 28. 1.

** «sans ironie, le monde serait comme une forêt sans oiseaux». Vie littéraire, II. 56.

beillesztésére. Három ezredet javasolt felállítani, az egyik volna dragonyos, tehát *nehéz lovas*». (76. 1.)

Itt meg is állhatunk. Ha a dragonyos «nehéz lovas», egyáltalában nem vagyunk kíváncsiak szerzőnk további katonai fejtegetéseire.

A lovas fegyvernemnek nagy fogyatkozása, hogy magára hagyva, tisztán védelmi állásban harcképtelen. A lovasság e rég fölismert baján sokféle kísérletezés után Maréchal de Brissac segített azzal, hogy 1555-ben dragonyosok (dragons) neve alatt lovasított gyalogságot szervezett. E dragonyosok jóformán csak menetközben lovasok s csak azért lovasok, hogy gyorsan oda legyenek vethetők, ahol szükség van rajok. Amint a tett helyére érnek, rögtön le a nyeregből! s mint muskétások és pikások küzdenek gyalog, fölvéve az azonkorbeli muskétás és pikás-gyalogság szokásos alakzatait.

Németországban a dragonyosokat mint lovasított gyalogságot (berittene Infanterie) a harmincéves háború alatt Mansfeld Ernő hozta be, s ettől fogva három külön fegyvernem a lovas, a gyalog és a dragonyos. Rákóczi korában a jó öreg Páriz Pápai dictionáriuma is így veszi fel őket: «Dimachae árum: Dragonok, mind lovon, mind gyalog vitézkedők.» A XVII. században és *épen* a XVIII. század elején, a dragonyos volt a *legkönnyebb lovas*: messziről meg lehetett őket különböztetni kölyök-csizmáikról (a lovasságé: lovagcsizma), födetlen mellükről, általában könnyű fölszerelésükről s könnyű, fűrge lovaikról.* Aki ezeket mégis «nehéz lovasnak» látja, a mai bakát bizonyosan huszárnak nézné.

* Fürst Galitzin: Kriegsgeschichte der Neuzeit, I. 19. — Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen, I. 520. továbbá: 221. 829. 597.

A «kalózkirály».

Az elzüllött ember legfőbb ismertetőjele, hogy válogatás nélkül megy bele bárminő vállalatba, ha szimatja abból hasznot remél vagy ha általában állapota jobbra fordulását várhatja tőle.

Ily alaknak nézi szerzőnk Rákóczit. Azért tárgyalja oly élvezettel «Rákóczinak aegei-tengeri kalózfejedelemségét» (384.1.). S azért teszi meg minden skrupulus nélkül «archipelagusi trónkövetelőnek» (323.1.), holott tudtunkkal nem is volt archipelagusi trón, amit követelhetett volna.

Rákóczi «így futott — szerzőnk szerint — egyszer az oláh fejedelemség, máskor a liviandi hercegség, majd az archipelagusi *kalózkirályság* után. Semmi sem sikerült neki» (303. 1.)

«*A császári követek* — írja szerzőnk — gyakran feljegyezték a Rákócziról *elterjedt híreket*: hol Tuniszban, hol Albániában akar magának fejedelemséget, máskor a perzsa háború fővezérletét szerette volna elvállalni. *Üres hírek* ugyan, de Rákóczi lelkiállapotával nem ellenkeznek» (384. 1.).

Ezek hát csak «hírek», még hozzá «üres», vagyis tartalom nélküli, más szóval minden igazságtól mentes hírek, (én úgy mondanám, hogy hazugságok), melyeket bizonyítékok híján, szerzőnk sem ürget-forgat tovább. De azért fölemlíti, mert ez is elősegíti az örökös «trónkövetelés» árnyékrajzát.

Jóval fontosabb ennél a «kalózkirályság» kérdése.

A magyar közönség keveset tud a kalózokról. Jóformán csak annyit, amennyit Jókai «Kalóz király» című beszélye tár föl.

Szerzőnk is «magyar közönség». Épen annyi tör-

ténelmi tudása van róluk, mint egy regényolvasó magyar kisasszonynak, aki olvasta az említett romantikus rajzot, mely tényleg történelmi alapon áll. Jókai forrása ugyanis, amint sikerült megállapítanom, egyedül Charles Johnson «The History of Pirates» című 1724-ben megjelent műve, illetőleg — mivel Jókai gyenge angol volt — ennek francia fordítása.* Csak a címet kölcsönözhetette a Robinson írójától, Dániel Defoetól, aki The King of Pirates cím alatt írta meg 1720-ban egy kalózvezér (Captain Avery) önéletrajzi regényét szintén történelmi alapon.

Ez ügyben tisztán kell látnunk, mert Rákóczi áhítozása a kalózfejedelemségre: vitriolba mártott gyanúsítás, mely minden egyéb vádat felülmúl. Ép ezért a kalóz-kérdést a legbehatóbban tárgyalom, úgy, amint az, különböző korokban, a folyton változó morális becsű (moralische Werthschätzung) szerint feltűnik.

E kérdésben szerzőnket megejtette a magyar nyelv szegénysége, mely — nem lévén tengerünk — egy szóval jelöli a *pirátokat*, vagyis tengeri rablókat és a béke ölébe sóvárgó, vagy immár ott pihenő, államilag szervezett *korzárokat*. Egy elsőrendű szaktörténész, Guglielmotti, a piratókról és a korzarókról szólva, élesen kiemeli a kettő közti óriási különbséget (la *enormità del confondere queste due voci, capitalmente diverse*).**

* Histoire des Pirates Anglois, depuis leur etablissement dans l'Isle de la Providence jusqu'à présent. Traduite de l'Anglois du capitaine Charles Johnson. Quatrieme Tome. A Trevoux, par la Compagnie. 1744. 8°. Chapitre X: Du Capitaine Howel Davis et de sa troupe. — Chap. XI. Histoire du Capitaine Bartholomé Roberts et de sa troupe, pp. 191—258.

** *Corsaro* propriamente dicese Colui, che, quantunque privata

A tengeri rablók (pirati), se istent, se embert nem félő zshiványok (ribaldi qui nec Deum nec homines timent) és gazemberek bandája, kik zászló nélkül, vagy hamis zászlóval rablás végett járvák a tengert, mint «pestisei és ostora a tengemek».

Ellenben a korzárok állami felhatalmazással, állami zászló alatt működtek, alá voltak vetve az állam törvényeinek, respektálták őket a semlegesek, kiterjedt rájuk a nemzetközi jog; flottájuk segédcapata a sorhajóknak s feladata az ellenség tengeri kereskedelmének meggátlása vagy ha lehet megsemmisítése. A máltai korzárok és a máltai kegyes, szentelt vitézi souverain-rend egyesülten pusztították a törökök kereskedelmi hajóit.*

A kalózkérdés ezekkel szemben merő politicum,

persona, nondimeno (autorizzato con lettere patenti dal suo governo) comanda un bastimento armato, e corre il maré contro i nemici del paese, in tempo di guerra, a suo rischio e guadagno. Per estens'one dicesi pur corsaro o corsale il bastimento e l'equipaggio. Essi portano la bandiera nazionale, sono soggetti allé leggi dello stato, hanno tribunali che ne giudicano i fatti e le prede: devono rispettati dai" neutri, possono rifugiarsi nei loro porti; vincitori o vinti godono sul maré le medesime guarentigie che il diritto di natura e delle genti accorda ai comandanti e persone dei corpi franchi in terra. *Al contrario i pirati* si pareggiano in tutto cogli assassini: Compagnia di ribaldi senza altra legge che il libito, uniti insieme per rubare sul maré, senza bandiera, o veró con bandiere bugiarde, senza rispetto di pace o di tregua, senza patenti, senza tribunali: pubblici nemici di tutti, pesté e flagello dei mari». P. Alberto Guglielmotti: La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560. Firenze, 1876. I. pp. 48. 49.

* «La crainte d'être pris par les Corsaires maltais ou par les batimens de la Religion, engagent les négocians turcs a confier leurs marchandises á un pavillon ami de Malte, et ils se servaient de preference de celui de France». De Boisgelin: Malte ancienne et moderné. Marseille, 1805. I. 169.

mely kizárólag hatalmi szempontok szerint igazodik.

Mihelyt tehát a korzárak forma szerint meghatalmazottjaik által jelentkeznek valamely hatalmaságnál, hogy letelepedési engedély és az illető állam rajok kiterjeszkedő védelme fejében hajlandók rendelkezésre bocsátni kincseiket, hajóikat, ágyúikat, mindeneket amijük van: *szoba állott velők a pápától kezdve a világ minden fejedelme*. Sőt arra is van eset, épen Rákóczi korában, nem kisebb politikus, mint Nagy Péternél, hogy maga a cár teszi meg az első lépést a kalózok *megnyerése végett*.

Az istenes monarchák, ha szükségük van a kalózkodra s ezek jelentkeznek, menten úgy nézik őket, mint akik szánva-bánva bűneiket, lelkiismeretfurdalástól gyötörve közelednek feléjük. Hogy' lehetne eltaszítani e szerencsétleneket, kik soh'sem voltak annyira istentől elrugaszkodottak, mint ahogy a hír szava beszélt róluk. Hiszen, szövetkezésükkor, két ujjukat a szent bibliára téve tették le esküjökéfc; vallási türelem dolgában átalán felülmúlták becsületes kortársaikat: vallásügyekben még csak a disputát sem engedték meg; tilos volt köztük a hazard játék; halálos büntetést mértek arra, aki a kezükbe került nőket el nem bocsátotta s megölte vagy megsebesítette a magát megadott ellenséget; stb.*

Adatok rengetege bizonyítja, hogy az európai fejedelmek és kormányok mennyire törekedtek szövetkezni a korzár-kalózkodokkal, hogy hasznukat vegyék (pour les utiliser).

* Bucquoy jelentése dd. 1722. Grandidier: Collection des ouvrages anciens concernant Madagascar. V. 114—116.

III. Vilmos *angol* király két kapitány kivételével kegyelmet hirdet minden kalóznak, aki 1699 április végéig behódol.¹

A *francia* kormány 1701-ben az afrikai holland-gyarmatok megkaparítása végett, komolyan foglalkozik az arabok és a madagascari kalózokkal kötendő szövetség eszméjével. S ugyancsak Rákóczi korában, a spanyol örökösödési háború alatt a három barbareszk állam, Tripolis, Tunis és Algir korzárai, tényleg mindig együttműködtek a francia flottával.²

1716-ban J. H. Huguetan, Gyldensteen gróf, a kalózok megbízottjával folytatott értekezés után, a *dán* királynak nyújt át egy emlékiratot, melyben a kalózok pártfogásának kettős hasznát fejtegeti. Az egyik az, hogy kitűnő tengerészeket nyer bennök a király, a másik, hogy nagy summa pénzt kapna velők. Egyúttal a gróf magára vállalja a kalózokhoz küldendő expedíció vezetését.³

Ugyanekkor XII. Károly *svéd* király tárgyal a kalózok ügynökeivel, kik tőle pártfogást és letelepedési jogot kértek. A király ez ügyben egyik tanácsosától indokolt véleményt kért, mely a legnagyobb mértékben kedvező volt a kalózokra nézve.⁴ Ennek alapján

¹ Capt. Johnson: History of Pirates, 1724. p. 77.

² «Louis XIV. considérait alors *comme alliés* ceux qu'il traitait naguère en bandits, leur donnait réfuge dans le port de Marseille, îaisait restituer au dey les esclaves chrétiens qui se sauvaient á bord de nos navires et, par un arrêt en conseil, admettait les Algériens aux partage des prises faites en commun. Vandái: Une ambassade française en Orient sous Louis XV. pp. 92., 93.

³ Nordberg: Histoire de Charles XII. Traduite du suédois. A La Haye, 1748. III. 809.

⁴ «je ne suis pas fórt éloigné de eroire que ces gens-la deviendraient de íort bons et fidéles sujets á l'égard d'une puissance qui

adta ki XII. Károly 1718 jún. 24-éről keltezett védelvét a kalózok, a «szövetkezett társak» (associés) számára. Elrendeli Svédországba telepítésüket. Pénzükre nem tart számot, de ha az állam kezébe adják, ugyanoly kamatot kapnak érte, mint a svéd alattvalók. Mivel egy Indiai Társaság alapítását tervezték (Compagnie des Indes): megengedte nekik, hogy maguk válasszák meg a társaság igazgatóját. Végül megígérte nekik, hogy felerészben közülök, felerészben svéd tisztekből álló külön törvényszéket állít föl számukra, stb.* A király halála miatt egy ideig abba maradt alkudozásokat 1719-ben ismét megkezdte Ulrika Eleonóra svéd királyné s már készülődtek a tengerentúli expedícióra, midőn 1722-ben neszét vette a dolognak Nagy Péter az oroszok hatalmas cárja, s azonnal elhatározta, hogy elébe vág a svédeknek.** Szokása szerint gyorsan intézkedett. Heves képzelme vezette, a részletek minden

leur voudrait offrir sa *proledion* et qui, par mi effet de clémence et de générosité, les voudrait bien retirer du mauvais pas où ils se trouvent actuellement; il est du moins certain qu'on en pourrait faire une pépinière de bons pilotes et de bons matelots, et je puis dire n'avoir jamais vu faire de manoeuvre avec plus d'adresse qu'à bord de leurs navires. — Une puissance absolue ne manquerait pas de moyens pour les engager à une manière de vivre plus disciplinée et plus moralisée, ce qui est d'autant plus probable que ce sentiment s'accorde avec l'expérience de tous les siècles, témoins ces fondations de royaumes et de répubUques en Grèce et en Italie qui dans le commencement n'étaient qu'un ramas de coureurs et de gens qui ne s'étaient distingués que par leurs déréglements, mais qui, à l'aide des lois et du temps, sont devenus les nations du monde les plus braves et les plus polies, et en un mot les plus capables de toutes sortes de vertus». Grandidier, l. c. III. 636. dd. 1716.

* Eredeti államokiratok alapján bőven ír róla Nordberg: Histoire de Charles XII. T. III. pp. 809. 310.

** Waliszewski: Pierre le Grand. Paris, 1897. pp. 388-389. Golikof és az orosz Tengerészeti Szemle nyomán.

közelebbi ismerete nélkül. De tisztában volt vele, hogy ellenlábasának terveit kereszteznie kell, hogy Madagascaron és kincsein át vezet az út Indiába, a Nagy Mogul mesés kincseihez és hogy ott gajakot meg egyéb hajóácsoláshoz való, de Oroszországban nem kapható épületfát szerezhet.

A két hatalom közt a kalózok *megnyerése* végett megindult ádáz versengés közben, Nagy Péter 1723-ban «trés puissant roi et souverain de la bonne ile de de Madagascar»-nak címezve a kalózkirályt, ahhoz intézett levelét így írja alá: «Votre *cousin Pierre*», vagyis úgy, mintha uralkodótársa lenne. «Hajlandó — úgymond — rendelkezésére bocsátani birodalmának azt a tartományát, melyet legmegfelelőbbnek talál, hogy ott országoljon (pour y résider). Ígéri továbbá, hogy őt és az övéit minden ellenfelével szemben megtalmozza, nem törődve a veszéllyel, melyet ez intézkedés maga után vonható.*

Nyilvánvaló, hogy Nagy Péter *maga kereste* az összeköttetést a kalózokkal, s csak is ebben különbözött uralkodótársaitól, kiket viszont a kalózok kerestek föl ajánlataikkal.

A kalózok ugyanis, — amint láttuk — valahányszor csak, régi életmódjuk elhagyásával, le akartak telepedni: kivétel nélkül mindig valamely *tényleg uralkodó fejedelem* pártfogását igyekeztek megszerezni. Igen természetesen, mert csak államhatalom biztosíthatta békés otthonukat.

Azt tették a fennforgó esetben is, midőn a szultánhoz fordultak. Kiadatlan okiratok alapján pontosan

* Grandidier: Collection des ouvrages anciens. V. 146—154.

megállapíthatom, hogy megbízottjuk *Ploughman*¹ Rákóczival tárgyalva kijelentette, hogy ők valamely uralkodó hatalom pártfogását kérik, (la protection de quelque puissance souveraine) mely számukra menedékhelyet biztosít (qui leur procure un azile), s földet ad nekik, ahol biztonságban élhetnek. Ennek megvásárlása fejében (pour acheter la dite protection) felajánlják kincseik egy nyolcadrészét, s azonkívül évi jövedelmük hat százalékát.²

A hosszúra nyúlt első tárgyalások befejeztével hat pontra terjedő szerződéstervezetet nyújtottak be a nagyvezérhez, melyben Rákóczinak a neve sem fordul elő! Ebben különösen fontos a harmadik és a hatodik pont.

A harmadik § azt mondja, hogy a szultán birodalmában ott telepedhetnek le, ahol akarnak, s *isteni tiszteletüket* minden megszorítás nélkül gyakorolhatják (e godranno il lor culto divino senza ristretto o impedimento alcuno). Amiből azt lehet kiolvasni, hogy ezek talán mégsem lehettek olyan elvetemedett, se istent, se embert nem félő zsiványok (ribaldi qui nec Deum nec homines timent)!

A hatodik § pedig felajánlja *a szultán* részére, hogy szuzerainitásának s az azzal járó pártfogásnak fejében, összes kincseiknek *negyed részét* átadják neki.³

Látnivaló, hogy a kalózok nem kerestek királyt, — se Rákóczi, se más személyében — hanem elsősorban

¹ Régiesen *Phwman*. E név lefordítva annyi mint Szántó. Közönséges angol név. Szerzőnk mindig *Ploutman-nak* írja. Ily nevű angol sohase volt a világon.

² A konstantinápolyi. francia követ a külügyminiszterhez, dd. 13. juiilet, 1725. ld. a Függelékben.

³ A velencei állami levéltárban.

protektort. Fölösleges is lett volna kalózfejedelem után jármok, hiszen fejedelmük már volt: «királynak» hívatta magát otthon, Madagascarban. Nekik *országgra* volt szükségük, ahol kincseikkel letelepedhettek, valamely souverain védőszárnyai alatt.

Rákóczi se országot, se souverain protectiót nem adhatott nekik, mikor épen szerzőnk szerint maga is csak «koldusbotra jutott, szegény, földönfutó, emigráns trónkövetelő» volt, aki «kegyelemkenyéren tengődött*). Honnan vette volna hát a hatalmat, hogy megoltalmazzon egy odiozus nagy társaságot a világ hatalmaival szemben?

Azt igen is megtette, hogy e szerencsétlenek érdekében közbenjárt. Szóba állt velők, ép úgy, mint ahogy tárgyaltak velők azon kor királyai és miniszterei. S többé-kevésbé ugyanazon okokból. Erre utalta vallásos kedélye és fenkölt humanizmusa, mely a megtérő bűnös iránti «compassiót» kívánta tőle.* Erre utalta az anyagi, a politikai érdeksphaerában, saját védelmezőjének, a török birodalomnak előmenetele. A török, kengyelből szerezte országait, de a tengeren, amely nélkül nincs igazi nagy hatalom, sehogy sem tudott zöld ágra vergődni. Lepanto megmutatta, hogy e téren nem állhat meg Nyugat fejlettebb kultúrájával szemben. Ha tehát Rákóczi, rendezett jogviszonyok keretébe állítva a török állam szolgálatába szegődteti a világ legelső tengerészeinek tartott korzárkalózokat, ágyúkkal felszerelt hajóhadukkal s kincseikkel együtt: a török birodalmat kétségkívül leg-

* V. ö. «ce serait une action pieuse et digne de la clémence d'un grand Roi de les retirer de l'état de perdition où ils se trouvent». Memorandum a dán királyhoz, dd. 16. juin, 1716.

gyengébb oldalán támogatja, ami megbecsülhetetlen politikai szolgálat lett volna.

Szerzőnk ugyan egy helyt azt mondja, hogy «*egyedül* Rákóczi vette komolyan a dolgot: párisi megbízottjával, Bonnal, a francia miniszter figyelmébe ajánlta az angol (t. i. «Ploutman», kalóz-megbizott) terveit, melyek a portára rendkívüli haszonnal járnának*. (282. 1.). Más helyt azonban, a szokásos ellenmondással, maga cáfol önmagára, midőn előadja d'Andrezel konstantinápolyi követnek ez ügyről való véleményét, mely *az utolsó betűig megegyezik* Rákóczi nézetével! «A kalózzal való megegyezés dolgában — írja a követ — nagyon óhajtanám, ha meggyőzhetné a nagyvezért, mert az nagy előnyére válnék a Portának (dans l'execution duquel la Porté pourroit trouver de grands avantages), épúgy, mint Franciaországnak») (384. 1.).

Tehát nemcsak *egyedül* Rákóczi, az unalomig «hiszékenynek» feltüntetett ember vette komolyan a kalóz-kérdést, hanem az absolute *legilletékesebb* államférfi is, t. i. Franciaország konstantinápolyi követe.

Maga az «aegei-tengeri kalózfejedelemség» mint műszó, szerzőnk gyártmánya. «Rákóczinak — úgy mond — aegei-tengeri kalózfejedelemségéről és ez ügyben való tárgyalásairól igen helyes képet adott Márki id. m. III. kötet, 622. 1. a Malagolatól kiadott velencei követjelentések alapján» (384. 1.).

Amiben csak az a bökkenő, hogy

1. se *Malagola*, se más, soha nem adta ki az erre vonatkozó velencei követjelentéseket;

2. hogy ha megnézzük *Márki Sándor* Rákócziját az idézett helyen, csak azt látjuk, hogy ő ott egyszerűen lefordítja Malagola cikkének illető helyét,

s mint komoly történetíró, adatok hiányában nem ad «képet» az «aegei-tengeri kalózfejedelemségről. Ennek bizonyítására legjobbnak látom minden szószaporítás nélkül egymás mellé állítani a két szöveget, elől a Malagola *eredetijét*, utána Márki *fordítását*:

«Es findet sich noch eine Nachricht in den Depeschen des Bailo, in einem vom 27. Aug. 1727. datierteri Briefe und z-war die, dasz eine Kolonie von ungefähr 3500 Piraten, zum groszen Theil Engländer, von Madagaskar, als Untertanen des Fürsten Eakoczzy mit ihren angehäuften Schätzen, und 16 Schiffen auf die Inseln Naxos und Páros übersiedeln wollte, wenn der ultan ihnen derén Besitz übertragen würde; sie versprachen ' dafür Unterwürfigkeit und Gehorsam und wollten der Hohen Pforte den vi értén Teil ihrer Schätze überlassen. Der französische Gesandte war dem Vorschlag günstig gestimmt, aber der österreichische war darüber aufgebracht und warnte auch den venezianischen Bailo, indem er auf den Schaden hinwies, der dem Adriatischen Meere aus der Nachbarschaft so gefährlicher Leute erwachsen könnte. Nach verschiedenen Mahnungen verweigerte daher der Groszwesir, der anfangs dem Projekt nicht abgeneigt schien, seine Zustimmung und verbot, dasz noch weiter von der Sache gesprochen werde». (Deutsche Bevue, 1907. S.' 242).

«A velencei követ már 1727 augusztus 27-én azt újságolta, hogy valami 3500, nagyobb rész angol kalóz Madagaskár szigetéről kincsekkel megrakott tizenhat hajón az Égei-tengerben a Kykladokban, Naxos és Páros szigetén akarnak letelepedni. Megígérték, hogy ottan, mint Rákóczi fejedelem alattvalói, elősmerik a török fenhatóságot s hűségök és engedelmességök jeléül a portának átengedik kincseik negyed-részt. A konstantinápolyi francia követ, hir szerint, pártolta ezt a tervet, a császári követ azonban nagyon felháborodott ellene. A velencei bailót (követet) is figyelmeztette, milyen csapás volna a köztársaságra, ha az Adriai-tenger szomszédtságában ilyen veszedelmes kalózok telepednének le. Így történt, hogy a nagyvezír, akinek a terv eleinte tetszett, jóváhagyását megtagadta s megtiltotta, hogy a dologról tovább beszéljenek.» (Márki Sándor: II. Rákóczi Fe renc. III. 622).

A «képet» tehát nem Márki, hanem Carlo Malagola, a velencei állami levéltár igazgatója rajzolta, ő pedig a bailo jelentését mennyire értékelte, mutatja az, hogy ugyanakkor, midőn ez a közleménye megjelent: megírta Rákóczi életrajzát «Francesco Leopoldo Rákóczy e la lotta nazionale Ungherese» cím alatt (1907), annyi dicsőítéssel s olyan áradozó lelkesedéssel, melyhez legföljebb Thaly Kálmáné hasonlítható. Malagola, mint igazi történetíró, a kalózokról szóló mendemondának annyira nem ad hitelt, hogy művét e jellemző szavakkal végzi: «Rákóczi alakja *legtisztább* fényben tündöklék (la sua figura brilla di purissima luce)»!*

A velencei levéltár tudós igazgatója nagyon jól tudta, hogy Rákóczinak se kalóz, se egyéb «alattvalóiról (sudditi)» nem lehet beszélni a török birodalomban; nincs ott alattvalója másnak, csak a szultánnak. S azt sem tehette föl a szultánról, hogy a görög szigeteken a maga fennálló teljes felségjogát felcserélje a suzerainitással, melynek reá nézve gyakorlati értéktelenségét épen a földközi-tengeri kalóz-államok példáján bő alkalma volt tapasztalni.

Szóval Rákóczi «aegei-tengeri kalózfejedelemsége» szakasztott párja az ő «tunisi fejedelemségének» — Tuniszban is kalózok fészkeltek! —, vagy az ő «albán fejedelemségének», vagy az ő «perzsa fővezérségének», mely «üres hírekkel* a körülötte hemzsegő fizetett kémek időről-időre delectálták Rákóczival ellenséges gazdáikat. Csak annyi igaz belőle, hogy a nagyvezér felhívására, kinek állandó tanácsadója volt a török birodalom legfontosabb ügyeiben, — tényleg tárgyal

* Il Secolo XX. Milano, Gennaio 1907. N. 1.

a kalózzokkal, miként annak idején a pápa s egyéb koronás uralkodók. De a beszélgetés leírása minden valószínűség szerint Ploughman koholmánya, aki ezzel egy kis pénzre akart szert tenni.

Annak, aki csak egy kicsit behatolt Rákóczi lelki világába, egy vele ellenséges lábon álló hatalomhoz küldött hír vagy jelentés alapján, nem is lehet elhinni azt, hogy ő, aki például rendes török hadcsapatok vezetését is mindig visszautasította: kalózzok, még hozzá .angol protestánsok királysága után törte volna magát. S ha értesül a háta mögött kovácsolt vádról, kétségkívül époly előkelő, igazi uri hangon utasítja vissza azt, mint marquis de Villeneuvek, a konstantinápolyi francia követnek az ő egyéniségét félreismerő egyik felhívását: «Követ úr! ön nem ismer engem; ez az oka, hogy olyan felületes véleménye van rólam».

*

És most, visszatekintve mai felolvasásom ezen első részére, konstatálhatjuk, hogy szerzőnk történészi alapelve röviden így foglalható össze:

ami fehér; az bizonyára fekete. S így válik kezei között Rákóczi alakja egy képzeleti fénykép negatív lemezévé, mely mindent feketének mutat, ami a valóságban fehér, és mindent fehérnek, ami sötét.

Csakis így lehetséges, hogy szerzőnk szerint, amint bemutattuk:

Rákóczi, mikor kegyes gyakorlatokba mélyedve a kamalduli remeteségben ájtatoskodik: bizonyos, hogy a «regens udvarában» tivornyázik;

mivel kiköti, hogy tatárokat semmi szín alatt nem vezet az országba: ennélfogva a la «Batu khán», tatárokkal égetteti a magyar falvakat;

mikor hajóhadat akar szervezni a szultánnak s ennek alapfeltétele, hogy a kalózok ne kalózkodjanak: akkor nyilvánvaló, hogy felcsapott «kalózkirálynak»;

mivel úgy beszélt franciául, mintha egész életében Franciaországban lakott volna: tehát nem tudott franciául;

mivel mindaz, aki vele érintkezett s főleg Madame de Maintenon, egyéniségét elbűvölőnek mondja, olyan-
nak aminőt még nem látott: tehát 39 éves korában bizonyosan vén amoroso volt, akit kinevettek;

mivel souverain-incognitóban élt a francia udvarnál: világos, hogy «rangsorba osztott udvaronc» volt;

mivel grand connaisseurje volt az udvari élet minden rejtelseinek: tehát «udvari műveletlenségéről» kell beszélni;

és amikor lázban égve várta őt az ország, hogy csatlakozzék zászlóihoz: természetes, hogy tudni se akart róla senki!

Ugyanezen módszerrel olvasván az evangéliomot, szerzőnk kétségkívül be tudja bizonyítani, hogy voltakép a Jézus Krisztus volt Júdás, aki harminc ezüst pénzért eladta a Megváltót.

Az «impertinencia».

A «Száműzőtfc Rákóczi» című munkát megjelenésekor nagy megbotránkozás fogadta, széles körben. Jogosan-e vagy anélkül, — ezt úgy gondolom, épen én mondhatom meg.

Mert én is megírtam Rákóczi történetét s abban a pártszempontoktól mentes történetírói objectivitásnak oly példáját adtam, melyet elegendő pár szóval bemu-

tatnom, hogy ítéletem elfogulatlan igazsága iránt, a nagy közönség és a szakértők bizalmára joggal számot tarthassak.

1897-ben ezt írtam Rákóczi életrajzában: «*Történetellenes felfogás dicsérni vagy kárhoztatni azt a harcot, melyet Rákóczi, nemzete nevében fölvelt, a törvénytelen eszközökkel bár, de végtére mégis a törvényjogcímén uralkodó királya ellen. Ez a harc a viszonyokban rejlett és nagyszabásúnak kellett lennie, mert a küzdő felek egyaránt erősen eszményi irányzatúak*».*

Aki ért hozzá, e sorokból pontosan megállapíthatja, hogy ez szorosán tudományos, történetphilosophiai* álláspont, mely a politikát és morált kizárólag a tudományos megismerés alapján igyekszik értékelni.

Ily nyugodt öntudattal kell most konstatálnom, hogy egész irodalmunkban a Száműzött Rákóczi az első mű, mely az eddig tisztán osztrákok: Bidermann és Lustkandl, Túrba és Tezner által képviselt irányzatos politikai felfogást Magyarországgal szemben, nemcsak tökéletesen magáévá tette, hanem még megtetézte a földre tiport magyar nemzet és történelmi kifejezője iránti nem tudom hányadik hatványra emelt gúnyolódással.

Mindazt, ami Rákóczi korában Magyarországon és az emigrációban történt, szerzőnk ép úgy, mint a fenntisztelt osztrák írók, csakis a császárság álláspontjáról nézi, semmi figyelemre nem méltatva a magyar alkotmányt. Az *Einrichtungswerke*kkal, a Caraffákkal, a *jure armorum*mal törvényeink ellenére föllépő despotizmus ellen nincs egy szava. Széchenyi hiába írta meg a legragyogóbban, hogy a *jure armorum* és a

* Pallas-Lexikon, XIV. 877.

jure haereditario-országglás összeférhetetlen: szerzőnk nem vesz róla tudomást. S fennen magasztalva a-császárnak — «őseitől örökölt hajthatatlanságát» azzal szemben, kit «a magyar törvények lázadónak nyilvánítottak» (42. 1.), ezt a «szerencsétlenül járt felkelő vezért» (9. 1.), Rákóczit, egész művén át szakadatlanul ostorozza, különösen négy címen, melyekre százszor meg százszor, legtöbbször ugyanazon kárhoztató szavakkal, vissza-visszatér, mint a darázs a mézre.

Ez a négy titulus exsecrandi: 1. az eskü szentsége; 2. a rendiség; 8. az emigráció; 4. Erdély birtoka körül forog.

Rákóczinak mind a négy kérdésben, a tények bizonyossága szerint, *ethokratikus*, *ész- és természetszerű* az álláspontja, mely mindig céltudatosan irányítja akaratát, cselekvését. Szerzőnk mind a négyből főbenjáró vádat kovácsol ellene. Lássuk tehát, hogy állunk velük, természetesen nemcsak a magunk szemével nézve, hanem tekintetbe véve azt is, miként nézte maga Rákóczi a maga dolgát, mik voltak indokai, minő sorozatban jelentkeztek azok előtte, s mit szolt hozzájuk lelkiismerete, melyet mindig szorgosan megvizsgált, mielőtt határozott volna.

1. Az *eskü szentsége* valóban alapidogmája Rákóczi egész közéletének. A morális kötelezettségekről általában az a felfogása, hogy «ha azok megtartásáról van szó, a legnagyobb veszélytől sem szabad visszariadni.* Megvetendő eljárás — úgymond — mindig ígérni és semmit meg nem tartani, holott eszélyesen kell ígérni és azt mindig meg kell tartani*.

* «s'exposer plutot aux derniers perils, que de manquer aux engagements». A külügyminisztérium levéltárában, Párizsban.

Politikai szempontból magasztosítania kellett az eskü szentségét, mert az egész magyar alkotmánynak a királyi hitlevélre letett eskü volt a legfőbb erkölcsi biztosító. «Hazánk eddigvaló fegyverre-kelesei — úgymond — nem egyébtől származtanak, hanem, hogy az ausztriai ház uralkodásától fogvást egy király sem volt, aki törvényeinket megtartotta volna». Pedig Magyarországon király és nemzet egyaránt *alattvalója*. kell hogy legyen a törvénynek, melyet együttesen hoznak; azért «az császár Magyarországnak kormányzásárúi úgy gondolkozzék, mint Angliárúl, ha a szabadságunkat megtartani kívánja, melyet ha megcselekszi: hasonló hűséget várhat nemzetünkül»¹.

Látnivaló, hogy Rákóczi eszményképe az 1688-ban megvalósított angol alkotmányos szabadság, s egész politikai programja a királyi eskü megtartásán sarkallik. Úgyhogy amiért ő küzdött:

hogy egy önálló nemzet félremagyarázhatatlan alkotmánya azért alkotmány, hogy funkcionáljon;

hogy a törvény annyi mint törvény és hogy azt meg kell tartani annak, aki szentesíti: voltaképp nem annyira a politika, mint inkább a legközönségesebb józan ész kategóriájába tartozik. Ennek tagadása az azonossági elv (princípium identitatis) tagadása, — *egy*, nem annyi, mint *egy*, *tíz* nem annyi, mint *tíz* — ami csak úgy lehetséges, ha a feje tetejére állítjuk a logikát.

2. Lehetetlen küzdelem hőseként akarja bemutatni szerzőnk Rákóczit, midőn az Európaszerte múlt-félben levő, vagy éppen idejét múlt *rendiség* kizárólagos bajnokául tünteti föl, kinek a központosító abszolutizmussal szemben tönkre kellett mennie.

* Archívum Rákóczianum. I. 468. dd. 1706. jan.

Rákóczi azonban nemcsak a rendiségért, hanem még inkább a közszabadságokért is küzdött.

Nincs általánosabb, mindenkire kiterjedő szabadság, mint a vallásszabadság. S Rákóczi ez eszmét úgy képviselte, hogy küzdelmének nyolc éve alatt vallási sérelem vagy torzsalkodás egyáltalán nem volt, a lelkesen harcolt zászalai alatt mind az öt felekezet. Plébánosok és görög batykók, református és luteránus prédikátorok, híveikkel együtt egyaránt csatlakoztak hozzá.

De vele volt a jobbágy és a polgár, a köznemes és a főnemes is. Úgyhogy mozgalmában nem a nyugat-európai hasonló küzdelmeknél érvényesülő merev rendiség, hanem az egész ország minden rendű lakosságának (regnicolse) akarategysége jelentkezett, ami siker esetén kétségkívül nem maradt volna megfelelő következmények nélkül.

S végre, harmadik szempontból, bár határozott célja a nemzeti uralom (ethniarchia) megvalósítása volt, seregében a magyarral együtt küzdött a német, a tót, a ruthén és a román, bizonyára azért, mert összes tetteiből türelem és méltányosság sugárzott s ezek zálogául az ország összes lakosai legelőször ő általa nyerték el lelkiismereti szabadságuk teljes élvezését. Seregéből csak a rác hiányzott, melyet mint vadonatúj telepítvényt épen a magyarság megbontására hozott az országba a császári uralom.

— Rákóczi küzdelmének az örökkévalóságba átmenő lényege nem az időhöz és helyhez kötött rendiség, hanem a *nemzeti öncélúságnak*, vagy *politikai szóval a nemzeti önállóságnak* megmentése. Ez pedig elpusztíthatatlan érzelem- és gondolatvilágot reprezentál, melyet le lehet verni, de amely az idők folyamán

visszatér, vissza kell térnie, míg az a nemzet él. Mert az önelhatározás és önrányzás akarata: természetszerű, immanens alaptényezője minden nemzeti létnek.

3. Szerzőnk elkárhoztatja az *emigratiót, mint állapotot*. «Minden száműzött élete — úgymond — a köznek haszontalan, hisz a száműzetésnek megokolása éppen abban rejlik, hogy az otthoni új rend a régi rend embereinek nem tudja többé hasznát venni és eltávolításukkal kénytelen könnyíteni magán» (336.1.).

Valóban nagy politikai bölcsesség, melyből az következik, hogy mivel igazi ellenzéknek nem tudja se új rend, se semmiféle kormány «hasznát venni», tehát verje ki az országbul; megteheti, mert erősebb. Még jobb példa, amit Voltaire elsősorban említ az ellenzéki szellem leküzdésére: «kezdjük — úgymond — a szultánon: az levágatja mindazoknak a fejét, akik nem tetszenek neki». Alapos módszer, mely lehetetlenít minden emigratiót és száműzetést.*

Mikor aztán azt mondja szerzőnk, hogy az emigratio «hiábavaló erőlködés» (274.1.), «hiábavaló semmittevés» (274. 1.), «hiábavaló erőfeszítés» (275. 1.) stb., akkor még valósággal Metternichen is túltesz! Az még óvakodott így beszélni az emigratióról, friss emlékezetében lévén az a tengernyi royalista, aki a monarchikus elvet éppen emigrálásával mentette meg.

Hisztorikusnak azonban tudnia kellene, hogy a legtöbb modern állam megalakulásának Európában *előfeltétele*, Amerikában *alapja* volt a politikai vagy vallási meggyőződés oly hajthatatlansága, mely a nemzeteknek éppen legjobbjaikat vitte idegenbe, hogy

* Barére is így okoskodott, mikor a guillotine-t ajánlotta: «les morts sont les seuls qui ne reviennent pas».

vagy ott alapítsanak új hazát vagy a régít onnan segítségük új életre kelteni.

4. Rákóczi történelmi hivatottsága fejedelmi származásában gyökerezik, melyet igazi fejedelmi érzés és gondolatvilág emelt, ő *Erdély fejedelemségét* hitbizományul tekintette, melynek birtoka legfőbb *biztosítéka* méltán «elárvultnak» nevezett nemzete fennmaradásának. S épen legnagyobb ellenlábásával bizonyíthatom, hogy az akkori viszonyok között, mennyire helyesen ítélte meg a helyzetet. Caraffa, az eperjesi hóhér, a kor legeszesebb diplomatája, Lipót császárhoz intézett emlékiratában «kétségbevonhatlan igazságnak* mondja, hogy «*Erdély birtoka nélkül Magyarország le nem igazható*. Ha ő Felsége Erdélyben nem uralkodik, Magyarország nem hagy fel a reménnyel, hogy vélt szabadságát vissza fogja szerezni».*

Ez a vélemény, melyet az egész császári kormány magáévá tett, mint a pelyhet, úgy fűjja el szerzőnk minden csúfolódását Rákóczinak az erdélyi ügyben tanúsított csökönyössége miatt. «Az ő helyváltoztatásainak — így nevezi a fejedelem bujdosását — mindvégig ugyanaz az egy oka volt: az erdélyi fejedelemség vágya és reménye. Még 1709-ben, jóval a nagy katasztrófa előtt, inkább száműzetésbe akart menni, semhogy Erdélyről lemondjon s átengedje a

* «eine unläugbare Wahrheit ist's, dasz ohne Siebenbürgen Ungarn nicht zu zwingen. So also ihre Majestät in Siebenbürgen nicht herrschen, lässt Ungarn die Hoffnung nicht sinken, sich in seine vermeinte Freiheit wiederum zu setzen». Caraffa's Project: wie Siebenbürgen unter k. k. österreichischer Devotion zu erhalten — an Kaiser Leopold, v. J. 1690. Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde. N. F. I. 163. 164.

császárnak* — oly erős gyökeret vert lelkében a vágy, hogy őseinek fejedelmi székébe üljön» (52. 1.).

E szerint Rákóczinak egyetlen igazi célja az erdélyi fejedelemség megkaparintása és megtartása volt. Szerzőnk ezt a tudományt készen kapta *Vetési* és *Klement* irataiban; de újabb köntösben is megkaphatta két nevezetes hisztorikusnál.

Az egyik Arneth, császári levéltári igazgató,** kinek nagyterjedelmű történetirodalmi munkássága elsősorban az osztrák politika igazolására szolgált Bach és Schmerling alatt.

A másik Onno Klopp, a felekezeti és politikai elfogultság és részrehajlás legnagyobb tipusa az egész múlt században, mint aki mindig és minden körülmények között mindenkori *gazdája* érdekköréből nézte s ahhoz idomította a múlt eseményeit. Mikor a hannoveri király udvaronca és ez trónvesztetté lesz: akkor a «frónokat rabló» Poroszország, — vaskos kötetekben bizonyítja — «der Erbfeind Deutschlands». Mikor pedig Hietzingből Penzingbe kerül s osztrák főherceg udvaronca, mint a kis főhercegek instruktora, új helyzetében jónak látja Rákóczi fölkeléséről ekként nyilatkozni:

«Így végződött, magyar területen, az a forradalom, mely nyolc éven át nemcsak Magyarországot, hanem a szomszéd tartományokat is hamuba borította s hullákkal takarta.

Egyetlen ember műve volt ez, aki kezdettől fogva

* E nyilatkozat, melyhez szerzőnk nem idézi a forrást, a *Vetési*-íéle irományok közt *egyugyanazon levélben* egymástól eltérő szöveggel két helyen is megvan, kétféle dátummal, 1709 ápril 18-ról és 1709 ápril 25-ről keltezve, Fiedlernél: Actenstücké, I. 20. és 831.

** Prinz Eugen von Savoyen. II. 176.

csak a saját érdekét nézte, t. i. az erdélyi fejedelemség birtokát».*

Látnivaló, hogy a három rokonlélek: Arneth, Klopp és szerzőnk, egyaránt főfeladatának tekintette, hogy Rákóczi alkotmányvédelmét személyes ambíció nyomorúságává törpítse. Így találták meg Rákócziban az archimedesi pontot, t. i. azt a szilárd pontot, mely Rákóczi jellemén *kívül* esik. Így lett történelmünk legönzettelenebb alakjából erdélyi *trónkövetelő*, vagyis maga a megtestesült önzés. A trónkövetelőnek ugyanis főjellemvonása, hogy minden gondolatja önmaga körül forog, s csak a *maga érdekét* alakítja át képzelmében közérdekké.

Ekként Rákóczi közjogi nagy küzdelmét szerzőnk, mintha történelmi regényt írna, pusztán a Rákóczi magánügyének minősíti. S párhuzamos összehasonlítással pontosan kimutatom, miként alkalmazza a *Naturgeschichte der Prätendenten* című 1885-ben megjelent füzet 38 tételét szobafestő patronokul, hogy Rákóczit mint legalsóbbrendű trónkövetelőt mutassa be.

Nem ütődöm meg rajta, sőt természetesnek találom, mert olyan író, mint szerzőnk, aki a *haszon* szempontjából nézi a világot, egy Rákóczi-féle erkölcsi-emberhez tudatosan vagy öntudatlanul csakis sértőleg közeledhet.

Aki azt tudja mondani, hogy a francia udvar világában «Rákóczi idegen volt, hiányzott érdeklődése is, hisz ő *semmit sem nyerhetett* a küzdelemben*) (37. 1.);

* «mur sein eigenes Interessé vor Augen hatte, nämlich den Besitz des Fürstenthumes Siebenbürgen». Der Fali des Hauses Stuart. XIV. 83.

aki szerint Rákóczi azért barátkozott, «Maine»* herceggel, mert «az öreg király utolsó éveiben *hasznos* volt Maine ismeretsége» (16. l): az nem Rákóczit mutatja be, hanem egy irodájában kotló kis-hivatalnokot, amint szorgosan mérlegeli jelen és jövő befolyását feljebbvalóinak és tisztársainak s a szerint barátkozik, amennyi haszon és nyereség lóg ki a barátságból.

Aki'így nézi Rákóczit, nem tudja kivel van dolga. Mert a fejedelem egész élete érthetetlen, ha számba nem vesszük hitvallássá emelt meggyőződését, mely minden tettét vezette s mártírrá avatta őt, anélkül, hogy zúgolódott volna érte. Hit az éltetője hazafiságának, amint hitcikkely nála az a meggyőződés, hogy ha másként cselekszik, mint ahogy tett, az árulás lenne a felismert igazság, a benne élő Szentlélek ellen, ami minden bűnök között, az Üdvözítő szavai szerint, egyedül megbocsáthatatlan.

Hogyan hatolhatna be szerzőnk e transcendens világba, mikor ő még a következetességet is lenézi, mert az ellenkezik az 50%-es megalkuvással dolgozó «józan életfilozófiával» s minden sorából csak úgy árad az irónia mártírságot szenvedő hőse iránt. Mintha csak mintaképét Anatole France-t hallanók, aki azt tartja, hogy «mégis csak impertinencia (impertinence) hogy valaki megégettesse magát meggyőződéséért».**

* Szerzőnk mindig «Maine hercegnek» írja, tehát mindig hibásan. Helyesen: «Dit-Maine», mert «Le Maine» tartományka hűbéri nevéből van alkotva, genitivusszal. A családnév elől a *Du* épúgy soha nem maradhat el, mint a helynév elől a *Le*.

** «Il y a quelque impertinence á se faire bruler pour une opinion.»

A «Reménybimbók».

Sok torzalak származott már a történelem és a poézis öllekezéséből; de a Száműzött Rákóczi e részben felülmúl minden képzeletet. Kezdeté és vége, melyben bűzhödő partlocsadékhöz hasonlítja Rákóczit:* a 30-as évek novelláit hozza emlékezetünkbe, csak hogy természetesen jobb a magyarsága. Maga a munka, mely történelem lenne, fantázia nélkül tör művészi hatásra, ízetlen realizmussal a valószerűre. Hősét is csak úgy tudja szemünk elé állítani, hogy leírja miként rángatóztak az idegei, miként toppantott a lábával, hogy' és merre hajlott a dereka. Ócska requisitumok, melyek csak fitogtatják az élethűséget, mint a festett viaszbabák.

Az egész munka általában tele van dekoratív elemmel. Képek, hasonlatok, szépirodalmi hulladékok, számtalanszor azonmód, *ugyanazon szavakkal* ismételve, sűrűn tarkázzák benne a történelmi kelmet, melyekből legjobb lesz néhány darabot *in natura*, érintetlen bemutatnom.

Most tehát átadom szerzőnknek a szót:

«A halálosan megalázott, reménye vesztett nagyúr (t. i. Rákóczi) befelé fordított tekintettel, *körmeit tenyerébe vájva* beszél maga elé egyetlen mondatot, mit rajta kívül senki sem ért meg» (60. 1.).

«A politikai *halott* megdöbbenő látványát nyújtja, aki (t. i. Rákóczi) nem tudja elhinni, hogy *meghalt* és kísérteties merevséggel próbálkozik, hogy *karjait* még egyszer kinyújtsa az elérhetetlen felé» (310. 1.).

* «Pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton». (337. 1.)

— A nyújtózkodó halott — valóban kísérteties látvány.

«Nem derült égből csapott le rá e híradás villáma. A nap fénylő korongja évek óta nem mutatkozott az ő egén. De viharok, komor szürkület és félhomály után e levél borított reája sötét, áthatlan éjszakát. — Lelke legbensőbb, legfinomabb *idegszáleit* cibálta meg egy durva kéz» stb. (188. 1.).

«Még egyszer megrázkódtak *idegszáilai*, kétségbeesett erőfeszítéssel vetette meg *lábát* a Bosporusnál, Konstantinápoly kapujánál, ahol a nyugati keresztény világ legutolsó szálai futnak össze, mielőtt a keleti pogányság útvesztőjében örökre eltűnnének» (212. 1.).

«A marosvásárhelyi eskü követelő komor árnyként jelent meg sötét éjszakákon, lelki tusákban eltöltött órákban és parancsoló *kézmozdulattal* utasította a fogadalom megtartására» (59. 1.).

«Üldözött vadként, lihegő, majd meg-megszakadó lélegzetvétellel, hol dagadó, hol szorongó kebelével leste — a híreket» (166. 1.).

«Mint mikor hajtóvadászaton a leterített foglyok és fácánok felbontásakor nem egynek a testében már rég ott ülő sörétet találhatni: itt is, e fényes udvarban, csupa megsebesült ember» (13. 1.).

«A fejedelem megdöbbenő következetességgel fúrja be magát álmaiba, akárcsak a struccmadár a homokba. — Az európai közösségből kizárt fejedelem oda jutott, ahova a magyar puszták hatalmas kivert bikája» (251. 1.).

«A péterváradai csata a bujdosók reményvetését korai jégesőként verte el, melynek ártalmát, ha még nem szökött kalászba, könnyen kiheveri a gabona» (74. 1.).

Rákóczi «utolsó éveiben villámcsapott fatörzsként lombtalan koronával, száraz ágakkal állott ott a fiatalság színeiben pompázó gyorsnövésű cserjék között.» (276. l.).

Rákóczi «mindezt elviselte, akárcsak a jólismert útszéli növény, melynek testén súlyos kerekék gázolnak keresztül, szárain, levelein kékesfekete, porral telt piszkos sebeket vágnak, a megmaradt csonka szár mégis egyenesen áll és rút sebeit egykedvűen mutogatja a körülötte lévő boldog, érintetlen virágoknak» (189. l.).

Ez a zöldségpiac nem a «Reménybimbók» című önképzőköri folyóirat hasábjait díszíti, — magyar gymnazista nem is hasonlítaná szamárkóróhoz Rákóczit — hanem egy tudományos akadémiai történelmi kiadványban pótolja a hiányzó történetphilosophiát.

A rodostói bujdosóval szemben, aki nagy eszményéhez törhetlenül ragaszkodva, egy panaszhang nélkül túri a balsors szörnyű csapásait: menaszeriai és botanikus kerti hasonlatok alkalmazása azt hiszem megengedhetetlen módon hágja át úgy a tudomány, mint a művészet szabadságának korlátait. Annyival inkább, mert ha valakinek, úgy épen Rákóczi egyéniségének körvonalozásában teljesen fölösleges akármilyen szándékú extra színezés és sujtásozás.

Jellemrajza megfestésénél, művészi szempontból is, összes történelmi nagyságaink között épen Rákóczi az, aki legkevésbé szorul bárminő kölcsönvett színek illustratiójára. Mert az ő élete magában véve csupa poézis, minden hétköznapiság tagadása. Benne nagy mértékben megvolt a vallásosság és a nemzeti büszkeség minden lehető költőisége. Ezek egyszerű föl-tüntetése — akár saját iratai idézésével, — bizonyára

nemcsak igazabb, hanem művészebb képet is adott volna róla, mint az antihistoricus szócifrázat.

Szerzőnk azonban semmit nem tud úgy előadni, hogy lélekrajz örve alatt ő maga is ott ne lábatlankodjék a maga, Rákóczi egész lényével ellentétes gyűlölködésével. Az olvasó érzi minden mondatban, hogy *közte* és a *történelmi tény között* állandóan villog valami idegen, valami bántó, valami tartalmatlan, valami mindig ugyanaz. Mint az a fény, melyet a gyerek a tüködarabbal vetít a falra, s neki tetszik, más-ként csak nem tenné. Azért gyerek, azért éretlen.

Már a fentebb közölt mutatványok is a «foglyokról és fácánokról», a «struccmadárról és a bikáról», a «reményvetésről és a kalászbába szökött gabonáról», a «villámcsapott fatörzsről és a gyorsnövésű cserjéről», az «egykedvű» szamárkóróról és a «boldog virágokról» — a «Száműzött Rákóczit», mint modern történelmi munkát egyenesen disqualifikálják. Hogy ez így van, azt én a «történet szelleme» című régebbi egyetemi előadásaimból is pontosan igazolhatnám, de jobbnak látom, ha *mással* bizonyítom. Seignobos, az újkori történelmi módszertan nagymestere, egész könyvet írt arról, hogy «a történelem *nem lehet többé stílgyakorlat*»; hogy a flosculusok alkalmazása művészi szempontból is idejét múlta a történetírás terén; hogy a történelemben a művészet belső szépségen alapszik, s akkor felel meg tudományos igényeknek, ha a természettudományi remekművek tárgyismerő szabatoságával, cicómátlan egyszerűséggel szólja az igazság szavát s domborítja ki mindazt, ami lényeges.

«Csak óvatossággal».

Minden történelmi munkában alapvető fontosságú a kútfők fölhasználása és a rájuk vonatkozó úgynevezett kútfőkritika.

Szerzőnk e részben kétféle mértékkel mér, a szerint taksálva a kútfőt, hogy mennyi jót vagy rosszat mond Rákócziról. Idegen írók közül legkegyetlenebbül *Dangeau* örgróffal bánik, kiről egyébként azt mondja, hogy «Dangeau marquis volt a társaságnak legártatlanabb tagja, aki úgy látszik, leginkább vonzódott szívbeli vonzalommal Rákóczizhoz» (17. 1.).

Szegény Dangeau! Az hogy, amint szerzőnk írja, «soha sem tudott semmit ócsárolni» (19. 1.), az még nem baj, — de hogy Rákóczit nem tudta ócsárolni, ez már főbenjáró bűn! Mert szerzőnk, mellékszándék vagy utógondolat nélkül soha nem tud egy jó szót mondani senkiről, aki Rákóczinak igaz tisztelője vagy igaz barátja volt.

Így esik, hogy Dangeau, az ő szemében, az emberi hitványságok nagy raktára. «Egész udvari szerencséjét feleségének köszönhette», fia «nagy széltoló és ledér». Ő maga «fiatal stréber», majd mint «csendes öreg úr» a politikában «használatlan», aki mint «megcsontosodott udvaronc» «gyermekes kitartással» vezeti naplóját az udvari életről (17—19. 1.).

Az egész kép amily visszataszító, ép oly híjával van a legegységesebb történelmi szemléletnek. Mert megdönthetetlen arany szabálya minden igazi történetírásnak, hogy az embereket *hivatásuk körében* kell elbírálni, a szerint, amint annak megfelelnek vagy

meg nem felelnek.* Ha már most Dangeau, szerzőnk szemében «megcsontosodott udvaronc», hogy tekintheti «gyermekesnek» azt az e nemben történelmi és tárgyi szempontból elsőrendű óriási munkát, amit Dangeau nagybecsű udvari naplójával végzett?

Dangeau, a svájci testőrök kapitánya, az etiquette szabályainak ismeretében tán még Saint-Simont is felülmúlta, s legföljebb Duc de Luynes fogható hozzá. Ismeri az udvari élet minden ága-bogát, s rettentő komoly előtte minden, ami arra vonatkozik. Tizenkilenc-kötetes műve nagy lexikona ma is az udvari etiquettenek, annyival is inkább, mert XIV. Lajos udvara világszerte utánzott ősmintáját teremtette meg az udvari szertartásoknak.

Szerzőnk tájékozatlan lévén az udvari és az előkelő világban, Dangeaut általában nem érti s félremagyarázza. Rossz indulata pedig, vagy beleolvas olyasmit, ami nincs benne, amint láttuk; vagy elferdíti, ami benne van, amint a következő eset mutatja.

Szerzőnk ekként talál föl egy hírlapi kacsát, melyet Dangeau naplójából halászott ki: «1695 márc. 16-án — úgymond — beírta naplójába, hogy Aspremont grófot *meggyilkolta* egy Rákóczi nevű sógora. Ugyanezen hónap 22-én megpótolta e hírt azzal, hogy azóta hamisnak bizonyult (Dangeau, id. m. V. 167., 170. !.). Húsz év múlva az egykori *gyilkos* (t. i. II. Rákóczi Ferenc), egyik legtiszteltebb barátja lett» (18. 1.).

Ha mármost megnézzük az idézett forrásban az idézett helyet, meggyőződünk róla, hogy szerzőnk,

* V. ö. «*σκυτοτόμου ἀρετὴν λέγεσθαι καθ' ἣν ἀποτελεῖν ἀριστον ὑπόδημα δύνатаι* (sutoris virtus dicitur secundum quam bonum calceum novit parare). Stobseos.

-csakhogy — ha csak egy pillanatra is — homályt vetessen Rákóczira vagy barátaira, még a szavak világos értelmét is rosszakaratúlag megmásítja.

Dangeau ugyanis, kétszer említi naplójában, hogy állítólag mit mívelt Rákóczi 1695-ben. Először közli, hogy Aspremontot (*megölte* (a *été tué* par le prince Ragotzki)*; aztán pedig visszavonja: nem igaz, hogy «*megölte* (avoit *tué*.)».

Tehát mind a két helyen »*tuer*« van használva, ami most épúgy, mint XIV. Lajos korában, a francia nyelvhasználat szerint, főleg ha két grand seigneur-ről van szó, jelentése szerint annyi mint «*megölni*«, t. i. párbajban vagy más kölcsönös mérkőzésben.. Ha két igazi «úr» közötti ügyről van szó, franciában a «*tuer*», magyarban a «*megölni*», nem is jelenthet mást.*

Közönséges bűntényre, aminő az előre megfontolt szándékkal, meglepő és egyoldalú támadással végrehajtott *gyilkosság*, — még csak gondolni sem lehet, legföljebb annak, aki vagy nem tudja, hogy »*meggyilkolni*« franciául szabatos, századok óta megállapított szóval, annyi mint «*assassiner*»; vagy pedig be akar vele piszkolni valakit! Aki ilyen manipulációkkal dolgozik: vagy tudatlan, vagy szöveghamisító.

Saussure Cézár, Rákóczi udvari nemese, franciában az, ami Mikes Kelemen a magyarok között. Lelkes híve a fejedelemnek, aki végrendeletében is megemlékezett róla. Megírta Rákóczi életét, melyről szerzőnk több helyt nagyon elvetőleg nyilatkozik. «*Saussure*

* Herczeg Ferenc az Ocskay Brigadérosban Pyber, a cselszövő és Hona párbeszédével (I. felvonás, 4. jelenet) szépen kiemeli, hogy társadalmi felfogás szerint csak gonosz szándék minősítheti gyilkosnak azt, aki párbajban öl. «Pyber: Ocskay *gyilkolta meg* Tisza Istókot. Ilona (halkan): Párbajban *ölte meg*«.

adatai — úgymond — legnagyobb részt megbízhatatlanok, felületes hallomás alapján könnyelműen összefűzött anekdoták) (895. 1.).

Igaztalan ítélet. Saussure művének első fele Rákóczi Emlékiratainak kivonatolása. Ezt senki se fogja forrásul használni. De a második rész annál gazdagabban ontja a tanulságot a fejedelem utolsó két esztendejéről, s haláláról. Hiszen minden nap vele volt s ő szállította Mikes Kelemennel együtt Rákóczi hamvait nagy titokban Rodostóból Konstantinápolyba.

En különben egy cseppet sem csodálkozom rajta, hogy szerzőnk rossz szemmel nézi azt az író, aki szerint «Rákóczi minden tekintetben *nagy* fejedelem volt, szerencséjében és balsorsában egyaránt».

Szerzőnk Rákóczi Emlékiratairól szólóban azt mondja, hogy «Saussure bizonyítgatja ugyan, hogy az egész munka a fejedelem tollából származik, de csak úgy, hogy ezt *hallomásból* tudja: II est très certain que ce Prince est l'auteur de ces ouvrages. (Thaly kiadása 102. 1.)» Itt megszakítja Saussure szövegét. Mi azonban folytassuk csak, mert ebből cifra dolog jön ki: «Nemsokára azután, hogy e levelek írója (t. i. maga Saussure) az ő szolgálatába állott, néhány becsúsztott helyesírási és irányhiba kijavítása végett a fejedelem átadta neki a kéziratot».

Ebből, világos mint a nap, hogy Saussure azért tartja «egészen bizonyosnak», hogy Emlékiratait maga Rákóczi írta, mert mint született francia, maga javítgatta az eredeti francia kéziratot s tulajdon két szemével ismerte fel rajta Rákóczi saját keze írását s bizonyára az idegen születésű francia író.

Hogy lehet ebből azt következtetni, hogy «hallomásból tudja» a mit tud? Hiszen ez vagy hallucináció,

vagy azt kell hinnünk, hogy Saussure a szemivel hallott!?

Továbbhaladva a képtelenségek tágas országútján, szerzőnk ekként hallucinál: «ha valóban ő (t. i. Rákóczi) volna a szerző, Saussure ezt *másként* bizonyítaná, nem ily általános „*trés certain*”-nel (384. 1.).

Ugyan mi az a «másként?» Lehet-e már valamit határozottabban bizonyítani, mint azzal, hogy *régészen bizonyos* (*trés certain*)!*

Csak röviden érintem, hogy szerzőnk szegény *Mikes Kelement* is megdöfi, minden á propos nélkül, a miatt, hogy «soha puskaport nem szagolt» (283. 1.) Pedig tán tudja, hogy Mikes udvari ember volt és hogy itt Kelet-Európában a «Hofdienst vor Allen» jegyében, testőrök, palotaőrök, minél marconábbak, páncélosabbak és sisakosabbak, annál bizonyosabb, hogy nem szagolnak puskaport, bárminő háború dúljon. Csak József császár volt ebben is kivétel, aki a török háborúkor elrendelte, hogy: «Sämtliche Garden an die Front!»

Másutt azonban a telivér materialista teljes rokonszenvével fordul szerzőnk Mikes felé, kinek «hiába-
való semmittevésben kellett eltöltenie *egyetlen* életét». Ami bevezetésül szolgál arra, hogy szembeállítsa a «hű Mikest», a «hű társat és önfeláldozó szolgát» a fejedelemmel. Mikor az a hűséges ember a keresztény ember földi zarándokságán elmélkedik, mely kétszeresen súlyos kereszt annak, aki hazája-veszített: szerzőnk menten mellé áll tolmácsnak. Szépen kimagyarázza, hogy itt Mikes (aki talán ezt a passust is fordította), *ura*» szomorú sorsán kesereg, s annak, t. i. Rákóczinak «*minden törekvését elítéli*» (274—276. 1.).

Végül *Thaly Kálmánról* emlékezik meg szerzőnk, olyan igazságmentesen, mint ahogy az ellenpárt kortese szokott beszélni a hordó tetejéről. Pelengérre állítja mint «szélbali-kurucot», aki «a tömegek politikai és társadalmi iskolázatlanságára támaszkodva», évtizedeken át irkál történelmi műveket, melyek «alig tartoznak a történetirodalom körébe». (372—375. 1.)

«Kötelességemnek tartom — úgymond — kiemelni, hogy Thaly Kálmán adatait csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni. Állításom indokolására csak *egyetlenegy*, de symptomatikus példát hozok fel». (370. 1.) Ez pedig abból áll, hogy Thaly egy 1878-ki latin följegyzésben Rákóczi rodostói embereiről ezt olvasván: «qui erant circiter sexdecim», vagyis akik 16-an voltak: a *16* helyett *60-at* mond.

Ha igaza volna a szerzőnek, hogy Thaly e ponton tudatosan ámít: bizonyára nem cselekszi meg, hogy 60-ról szólva, a latin «sexdecimet» idézi, mintegy *bizonyítékul*. Világos, hogy ő a sexdecim-et *csakugyan* 60-nak nézte.

Hogy' fér ez össze a latin tudománnyal s általában a tudománnyal?

Hisztorikusnak tudnia kell, mi az az «időpont» s azt mennyire tekintetbe kell venni. «Latin tudás» alatt mást értettek a Prayak és Katonák, kik Pomey «Syntaxis ornatáját» forgatták, hogy minél ékebben írjanak és beszéljenek latinul; és mást az 1848 utáni nemzedék, mely többé nem ír és nem beszél s ennél fogva nem is gondolkodik latinul. Az a nyelv, mint tőlük idegen, immár csak a könnyen tévedő reflexió tárgya a fordításban. Így' esett, hogy Thaly, elmélyedve Rákóczi franciás korának emlékeibe, a francia «quatrevingt» analógiájára, mely $4 \times 20 = 80$, a «sexdecimet»

6 x 10 = 60-nak vette. S épen *tudása* segédkezett ily elnézés létrehozatalában.

Senki a világon nem ismerte úgy a Rákóczi-kor minden részletét, mint Thaly. Mikor a sexdecim-et olvasta, ezt ő igenis 60-nak nézte, mert *biztos tudása szerint*, legalább ennyi tagból állott Rákóczi udvara, aminthogy menten *név szerint* sorol föl, életrajzi adataival együtt, nem kevesebb mint 58 emigráns. Amit szerzőnk, szokott gunyoros modorában ekként figuráz ki: Thaly — úgymond — «a sexdecim olvasásakor nem gondolhatott 16-ra; ez a szegénység nem illet volna fejedelme dicsőségéhez. *Természetes*, hogy 60 emigráns volt, kevesebb csak nem, de bizonyára több lehetett». «Ezért *csinált* a többi, részben *nem létező* bujdosóból egész bujdosó sereget». (375. 1.)

No hát, ez ha igaz, bármi okból történt légyen, evidens *történethamisítás*, amivel szerzőnk ismételve is megvádolja Thalyt: «*Nem szólunk* arról, — írja, — hogy az 58 ember közül *egy csomó* csak Rákóczi halála után jött Rodostóba, továbbá, hogy *nem egyről* elegendő alap nélkül állítja Thaly a rodostói tartózkodást». (370. 1.)

Csakhogy ilyen erős vádat, nem lehet ám egy «fölnyes» «nem szólunkkal» elintézni! Kíváncsiak vagyunk annak az «egy csomó» embernek és annak a «nem egy» embernek kimutatására, aki szám szerint úgy 42 lehet, mert ennyit kell levonni az 58-ból, hogy 16 főre szálljon le Rákóczi környezete. Ki az a 42 ember? Lássuk a medvét (ha lehet). Hol az az «egy csomó» Thaly hamisította ember s hogy hívták őket?

Erre pedig nemcsak Thaly emléke miatt lehetünk kíváncsiak, hanem azért is, mert úgy véljük, hogy

Rákóczi környezete nemcsak több «lehetett» 16 embernél, amint szerzőnk gúnyolódik; hanem több volt 58-nál, meg több volt 60-nál is. En ugyanis abban a helyzetben vagyok, hogy még azt a 60-at is nagyon, de nagyon fokozhatom. Gyűjteményemben van egy kiadatlan velencei követjelentés 1727-ből, melyben Dániel Dolfin, a köztársaság konstantinápolyi követe jelentést tesz a szenátusnak Rákócziról, aki itt él * — úgymond — Rodostóban, «azon magyarjainak körülbelül *hétszáz* főnyi kíséretével, kik szerencséje hanyatlásakor sem hagyták őt el (col seguito di circa *du-gento* de' suoi Ungheri che non l'hanno mai abbandonato nella decadenza di sua fortuna)».*

Hiába szeretné hát szerzőnk az általa mindig «koldusbotra jutott* jelzővel emlegetett Rákóczit 16 főnyi udvar fejének föltüntetni; s hiába inti a világot, hogy a «sédécim» miatt «Thaly Kálmán adatait a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni» (370. 1.): mert ez az *«egyetlenegy*, de symptomatikus példája menthetetlenül csütörtököt mondott.

Már most mi lesz Thály Kálmánnal, ha az *egyetlenegy* példa füstbe ment? Mi lesz vele? Mesemondó-e, aminek a Száműzött Rákóczi című akadémiai kiadvány tartja, vagy történetíró, akit a Magyar Tudományos Akadémia e címen méltatott nagy jutalmára!? Még pedig nem is olyan rég', alig múlt hat esztendeje, most is életben levő öt hisztorikus *egyhangú* véleménye alapján. Akkor még, *1909-ben*, a bizottsági jelentés írója, dr. Angyal Dávid, érdem gyanánt emelte ki az Akadémia színe előtt, hogy «Thaly folytonos munkás-

*Egykorú hivatalos másolat a velencei állami levéltárban.

sága, úgyszólván tudós izgatása», mennyit tett a «*Rákóczi-kultusz erejének fokozására*».

Most más szél fúj, tehát a tudomány köpönyege is megfordult.

A rehabilitáció.

Aki behatóan foglalkozik a magyar történelemmel, annak tudnia kell, hogy mindabban ami az idegen udvar és a magyar nemzet közti viszonyra vonatkozik, minő szigorú kútfő-kritikát kell gyakorolnunk, hogy csak megközelíthessük az igazságot. Még az országgyűlési akták is a legnagyobb vigyázattal használандók. Törvényeink nem fejezik ki híven a rendek végzéseit, mert az udvari kancellárián egész közönséges, mondhatni bevett szokás volt, hogy a szentesítésre fölterjesztett törvényeket önkényesen megmásították.* Országos jelentőségűvé lett e részben az 1604-ki törvények meghamisítása, a XXII. törvénycikk önkényes becsúsztatásával, ami már oly durva merénylet volt s oly viszonyok közt követték el,

* A magyar rendek 1599-ben «szemére veték Mátyás főhercegnek, a királyi Fölség-teljhatalmú képviselőjének, hogy a tavalyi törvények szentesítésekor a Fölség kihagyásokat és változtatásokat tőn, s azt követelték, hogy az articulusok vétessenek föl az ez évi törvénykönyvbe — változatlanul. A főherceg megbosszankodott s magyar titkára véleményét tartá a rendek elé»: «illorum (a rendek dolga) est articulos formare et obedienter offerre: Majestatis vero ces. tanquam regis Hungariae oblatos *corrigere, inmutare* ac pro suo beneplacito tandem benigne confirmare, quod *semper hucusque usitatum (uisse memini, neque convenit ut in penitus indaganda huius facti ratione sunt curiosi!*) Magyar Országgyűlési Emlékek, IX. 214. — Az «alkotmányesértő modificatiók», «záradékok» és «kihagyások» egész «sorozatát» közli Károlyi Árpád: A huszonkettedik articulus, 36. 37. 1.

hogy nem maradhatott titokban. De ha később nem is fordult elő ilyen fokú hamisítás: különböző betoldások, kihagyások sűrűn konstatálhatók az országgyűlési irományokban is, melyeket' a personalisok és az ítélmesterek idomítgattak, helyesbítettek aszerint, amint a legfelsőbb kormányzat érdekei megkívánták. S szinte fölösleges külön kiemelnünk a sok kifogásolt, magánlevelezésekben leleplezett tömérdek jegyzőkönyvhamisítást; mert a jegyzőkönyvek különben is, a dolog természeténél fogva, nem annyira a tiszta történelmi valóságot, mint inkább a többségi pártok felfogását tükrözik vissza.

Ha a *nyilvánosság* aktái is ily képet mutatnak a hozzáértő előtt, hát még mit tárnak föl a diplomatai akták, melyeket *hivatalos titok* hét pecsétje zárt el a nyilvánosság elől. Egy diplomatai levéltár, amellet, hogy a közjó vagy az államfő érdekében tett hűséges szolgálatok emlékmúzeuma, egyúttal szinte olyan mint egy kiborított szemetesláda, melyben egymást érik a szennyiratok, pletykacafatok, hamisítványok, denunciatiók, kémjelentések. E közleményeket a gyakorlati politika ismeretes ügynevezett patkányai és konyhamalacai szolgáltatják, kiket az államférfiak néha *faute de mieux*, néha meg akkor is alkalmaznak, amint ezt pl. Schwemer kimutatta Metternichről, mikor a maguk judíciumában bizakodva, úgy gondolják, hogy a sok hazugság közül ki tudják halászni a szemernyi használható igazságot.

Vájjon tekintetbe vette-e szerzőnk a hatalmi, főként absolut hatalmi érvényesüléssel járó eme veszedelmes útvesztőket, az álságok, fogások és huncutságok eme labyrinthusait? És ha, amint láttuk, megbízhatatlanság címén kíméletlenül paskolja Dangeaut,

Saussure-t, Mikes Kelemt, Thaly Kálmánt, e derék, becsületes embereket, kiket eddig hiteles tanuknak tartottunk: vájjon kiterjeszti-e ezt az ő szigorú kritikáját Rákóczi azon kortársaira is, kikről, aki ismeri őket, aligha állíthatna ki hasonló bizonyítványt?

Ebbeli kérdésünkre azzal válaszolunk, hogy ezenel bemutatjuk a nyilvánosság teljes kizárásával működött azon urakat, akiknek buzgó támogatása nélkül sohasem jöhetett volna létre a «Számúzott Rákóczi».

1. *Vetési László*, világjáró kalandor, hol a maga neve, hol Pierre Müller és Miloffski álnév alatt; előbb a bajor választónál, majd XIV. Lajosnál Rákóczi ügyvivője. Éleseszű, furfangos diplomata és katona, de arcátlan és jellemtelen ember, kinek még a lehellete is hazug. Követtársa így jellemezte: «délég nem sokat mond igazat, délután pedig gyakran hazudó.» Amellett cégéres korhely, az élet nagyszabású élvezője, akinek a Dárius kincse se lett volna elegendő. Szorultságában, Klement János közvetítésével eladta magát, a Rákóczi által az Ő hűségére bízott 236 darab diplomatai aktával együtt Savoyai Eugennek. Ezek közt a fejedelem eredeti levelei hitelesek. De már a Rákóczihoz intézett saját leveleinek az eladott iratok közt lévő nagyszámú másolatai, kétségtelen hamisítványok, azon egyszerű okból, mert ő annak idején csak kivonatban másolta le az elküldött leveleket s ezekből koholt aztán, megváltozott új helyzetéhez alkalmazott színezéssel és betoldásokkal jobbára új leveleket 1715-ben, amikor az üzletet szeren-

* A Nedeczky-családnak Nedeczky Tibor által őrzött levéltárában.

csésén megkötötte. Ugyanekkor emlékiratokat nyújtott át a császárnak, melyekben Rákóczit Bercsényivel együtt csak mint «rosszhiszemű, törvény- és esküszegő embereket» tünteti fel, kik mindig csak «magánérdeüket hajhászták a közjó ürügye alatt.» Ettől fogva mint fizetett kém élte a világát, vagy mint szerzőnk mondja, — szokott kíméletlenségével, egy immár gutgesinnt gavallérról lévén szó, — «Rákóczi és emberei megfigyelésével foglalkozott». (356. 1.).

Saint Simon herceg már kevésbé kíméletes, mert így ír róla világhírű memoire-jaiban:

«Egy Vetési nevű gazember (*un coquin*), aki annakelőtte Rákóczi követe volt Franciaországban», gróf Königsberg császári követtől a legnagyobb jutalom fejében (á condition des plus grandes récompenses) megbízatást nyert Rákóczi meggyilkolására (d'assassiner Ragotzi).» Elmondja, hogy e császári spicli (cet espion de l'empereur) miként figyelte meg Rákóczi minden mozdulatát, összeköttetéseit, utazását, a házakat ahol megszállt; feltárja, hogy mikor a merénylet terve kipattant s Vetési elszelelt, hány embert s névszerint kiket végeztek ki s kiket vetettek fogságra stb.

Szerzőnk bőven merít e 'jeles férfiú irataiból, bárha ő is tud Vetési gazságairól. Egy passusát így használja fel: «Azt hisszük, hogy az alább idézett két mondat nem tartozik Vetési későbbi gyártmányai közé» (338. 1.).

E szerint a tanú megbízhatósága *mondatonkint*

* Vetési saját kémjelentésében, mely mai napig kiadatlan, «d'enlever» van; ami egyébként, ha sikerül, ép úgy Rákóczi biztos kivégzésére vezetett volna. Eredetije a cs. és k. hadilevéltárban, Bécsben.

állapítandó meg s nem a tanú egész jellemének és múltjának figyelembevételével!

2. *Klement János*, álnéven hol Gnaden von Rosenau, hol meg Kleeberg, zivataros közpályáját mint Rákóczi követe kezdte Berlinben s folytatta Hágában, Londonban és Utrechtben. Miután pazar életmódja miatt elfogyott az aprópénze s elzülve csatangolt Paris utcáin.* 1715-ben eladta magát Savoyai Eugennek 271 darab Rákóczira vonatkozó okirattal együtt. Tünelmes tehetség lévén a politikában, tudja most már mi a teendője. Romlott lelke egész erejével fordul Rákóczi ellen. Elöljáróban megfenyegeti, hogy *«kinyitja a szemét a hazafiaknak úgy, hogy aki igaz magyar soha többet gondolni se fog rá»*.**

Majd lutheránusból katolikussá vedlik s jó ideig nagy lábon él Bécsben Rákóczibul, kire rettentő vádakat kohol. Sülve-főve együtt van Savoyái Eugennel s annak a kancelláriáján nyert alkalmazást. Ez arra volt jó, hogy újabb diplomatai titkokat szerezvén, Bécsből Drezdába húzódjék, ahol II. Ágost lengyel király és szász választó udvarát pumpolta meg, még pedig ezúttal már Savoyai Eugen és a bécsi udvar titkainak elárulásával. Számos hamisítványa közül különösen fontos egy francia exposé, mely most is megvan a drezdai szász állami levéltárban: *«Pièce pour fairé connoitre la cour de Vienne dans la situation présente 1718»* címmel.

* Eredeti rendőri jelentések a francia külügyminisztérium levéltárában.

** Ezen egészen ismeretlen, kiadatlan levél, így végződik: *«Ce sont les obligations que la patrie luy a, mais je me promette qu'elle ouvrira les yeux et que chaque hongrois veritablement patriote se gardera bien de penser ja mais a luy»*.

Mit szólna hozzá szerzőnk, ha valaki az ebben foglalt borzalmas hazugságokat mint a bécsi udvar egykorú, alapos adattárát használná, föl. Amit annyival inkább meg lehetne tenni, mert gróf Flemming szász tábornagy és államférfi, aki Klementtel többször értekezett, azt mondta róla, hogy (Szászországnak egy bécsi rezidense sem ismerte soha oly jól a bécsi udvart, mint Klement». Másik főkoholmánya: «Sentiments du Prince Eugène sur la situation des affaires de sa Majesté Impériale» — Eugént mártja be úgy, hogy ha hitelt adnánk neki, ugyan porba hullana az a sok dicskoszorú, melyet szerzőnk minden huszadik lapon osztogat Savoyai Eugennak.

Klement ezután Drezdából Berlinbe ment, ahol miután természetesen reformátussá lett, hamis oklevelek koholására egész bandát szervezett. Ennek főtagjai Lehmann sachsen-weimari ügyvivő és báró Heidekam elcsapott követ, aki a kor szokása szerint, miután állását elvesztette, spionnak csapott föl.

Klement Berlinben egyenesen I. Frigyes Vilmos porosz királyhoz fordult, ezúttal már nemcsak a bécsi udvart, hanem a *szász* udvart is leleplező hajmeresztő hamis vádjaival, melyekkel oly hatást ért el, hogy a fukarságáról híres király, tekintve az államtitkok nagy fontosságát, előbb 7000 tallért, majd 2000 aranyat utalványoztatott számára.

Itt azonban törbe esett a világjáró csaló s az érdekelt három udvar csakhamar rettentő izgalmak közt hámozta ki az igazságot. Most már Savoyai Eugennél is, akinek jó volt a Rákóczi denunciálása s parolázott érte az árulóval, bezzeg járta a «bugris gazember» («ce bougre, ce coquin»)! Flemming is, akinek jó volt a bécsi udvar s Eugen beszennyezése s karonfogva

járt a csalóval, bezzeg nem győzte gazemberezni («que c'étoit un fripon!»).

A porosz király pedig nem sokat beszélt, hanem megfogatta Klement Jánost s miután tüzes harapófogóval megcsipdestette, felakasztatta. Még pedig azért, mert Klement János, «a császárról, a lengyel királyról hamis adatokat költött»; «a kormány tagjait titkos összeesküvésekkel hazugul vádolta»; végre, mert «Savoyai Eugen herceg ő fenségének kéziratait gyalázatosan meghamisította».*

Vetési és Klement levelezését a bécsi Akadémia adta ki 1855-től 1858-ig. Szükség volt rá. A megváltozott korszellem követelte, hogy vége legyen Rákóczi, az illoyalis alattvaló dicsőítésének, mely az irodalomban Coxe óta, tehát immár félszázadja járta.

Így esett, hogy Fiedler, a császári levéltár tisztviselője, 1850-ben, *állítólag* «egy kastélyban, Bécs közelében» véletlenül rábukkanván ez iratokra, kiadásukat öt év múlva megkezdte, «azon nézettől vezetve, hogy ezek közzétételével új világításban és új alakban fog feltűnni a *hazai* történelemnek egy igen fontos fejezete, mely eddig csaknem kizárólag a magyar pártvezérek adatai alapján s így természetesen a legnagyobb mértékben egyoldalúan tárgyalatott».

Tovább menve, Fiedler kifejti, hogy milyen *hatást* vár e kiadványától, melynek «politikai fontosságát szándékosan nem akarja-kiemelni.» «Azt a kívánságát azonban nem fojthatja el, hogy ő *pártérdek fölött álló igazi történelem, az itt közzétett anyagot*

* Förster: Friedrich Wilhelm. I. Bd. II. 272. III. 320. Karl v. Weber: Aus vier Jahrhunderten. I. 167—241. stb.

áldásos működése körébe vonva, magasztos hivatását mint vitae magistra maradandó sikerrel érvényesíthesse.»¹

Igen, ez volt a cél, a forradalmak leveretése és a napóleoni államcsíny után, a Gesamtreich és a concordatum megalkotása idején! Egyfelől Fiedler dolgozott a Vetési és Klement által a császárhoz intézett becstelen memorandumok kiadásán; másfelől *ugyanakkor* Bernhard Ritter von Meyer fáradozott, szintén «facta loquuntur» jeligével, Bach Sándor «biztatására»,² a hírhedt «Rückblick» nyélbeütésén. Az egyiknek feladata volt aljas személyes önérdék műve gyanánt mutatni be a magyar nemzeti törekvéseket *a múltban*; a másiknak meg az volt a rendeltetése, hogy «a bámuló kortársak szeme elé tárja» azt, hogy nincs *a jelenben* még egy ország Európában, mely gyorsabban haladt volna a kultúra terén, mint a magyar királyság, — mióta az absolut osztrák császárságba van bekebelezve.³

Amily csúfos felsüléssel járt a Rückblick, melyet Széchenyi Blickje oda tiport, ahova való, — a maga sarába; ép oly eredményes vállalkozás volt Fiedleré, mely az egyetemes történetirodalmat, mondhatni mai napig, többé-kevésbé befolyásolja.

A «Száműzött Rákóczin» is nagyon meglátszik Vetési és Klement hatása. Épen ami a leglényegesebb: *Rá-*

¹ Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's. I. Bd. SS. VII. X.

² *auf Ermunterung des Ministers». Erlebnisse des B. Bitter v. Meyer. I. 357.

³ «es gibt kein Land in Europa, welches eine wichtigere und raschere Kulturentwicklung vor den Augen der staunenden Mitwelt darlegt, als das Königreich Ungarn». Bückblick, S. 1.

kóczi általános felfogásában és megítélésében annyira megegyeznek, hogy alig van köztük valami különbség. Az egész munkát Vetési és Klement memorandumainak szelleme hatja át.

3. *Vigouroux*, vallon ember, Mikes Kelemen azt mondja róla, hogy «ha húszat szól, tizenkilenc szava hazugság», amit megerősít Manteuffel porosz miniszter, kinek szemében «egyike volt a legnagyobb hazugoknak és szószátyároknak (un des plus grands gascons et hableurs)» akit életében látott.

Szerzőnk sokat foglalkozik vele. Teli szájjal csúfolja mint tetőtül talpig hitvány embert, mint akinek «nevét az utolsó években nem lehet elválasztani Rákócziétól» (284. 1.). Azt mondja róla, hogy «bárónak tiszteltette magát, de a rangját *Rákóczin kívül nem szokták neki elhinni.*» (284. 1.). Amire azonban két megjegyzésünk is van.

Az egyik az, hogy a szerzőnk által *legelsőrangú forrásul* értékelt *Vigouroux*-féle okiratok közt van egy kiadatlan útlevel, melyet a konstantinápolyi francia követség 1726 dec. 12-én állított ki *de Baroti de Vigouroux cy-devant Colonel du Regiment d'Astracan*» részére.* Valótlan állítás tehát, hogy *egyedül* a mindig csak bambán hiszékenynek rajzolt Rákóczi hitte el *Vigouroux*nak a báróságát. Vagy tán a «legelsőrangú forrásnak» ez az okirata is hamisítvány?

Másik megjegyzésünk az, hogy ugyan miként bízott volna épen Rákóczi a *Vigouroux* báróságában, mikor *hét szóval* a fenti idézet után, maga szerzőnk konstatálja, hogy «a fejedelem Rodostóban *nemessé*

* Másolata a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában, mint depositum.

tette». (285. 1.) Annyit tán Rákóczi is tudott, hogy Vigouroux ha *báró*, akkor jellege szerint nem egyéb, mint *noble titré* vagyis titulusos nemes ember, akinek ennél fogva semmi értelme sem lett volna minuendo licitációval külön nemeslevelet kiállítani.

Szerzőnk elmondja Vigourouxról, minő furfangosan csapta be és tette cinkostársává Ilosvay Jánost, Rákóczi bejáróját, az «együgyű magyart*. Elhitette vele, hogy ha a császár hűségére tér, számot tarthat a császár által a Dolhai családtól elveendő máramarosi birtokokra. «Itt — folytatja szerzőnk — a rendelkezésünkre álló másolatban Sa M. I. et C. áll, holott ez bizonyára a másoló hibája -B. helyett; a máramarosi birtokokat csak Sa Majesté Imperiale et *Boyale* veheti el»; — s aztán rádupláz, a rejtélyes öt betűt újra megfejtván ekképp «Sa M. I. et C (B helyett)». (388. 1.)

Ez a tudomány pedig azt jelenti, hogy szerzőnk egy egész kötetet ír össze *kizárólag* VI. Károly császár koráról, anélkül, hogy tudná, mi is volt hát annak a császárnak a címe. Mert az, hogy VI. Károlyt Sa Majesté Imperiale et *Boyale-n&k* címezték volna: egy mai kortárs és szabadúszó szájába való beszéd, aki szintén tudja, hogy az Ausztriai-ház uralkodó fejének rendszerint «császári és *királyi* Felség» a címe. De már egy ezen korban specializáló történésznek illenék tudnia, hogy VI. Károly császárnak harmadik személyben használt s mindenkitől szigorúan megkövetelt rövid címe mindenkor «Sa Majesté Imperiale et *Catholique*» volt és nem Royale.

VI. Károly izzó szenvedéllyel törekedett a spanyol trón megszerzésére; úgy hogy, egykorú iratok szerint «tiszta szívből (de tout son coeur) átengedte volna a birodalmat, az ausztriai főhercegséget, a cseh és

magyar királyságot a spanyol királyságért». Mikor tehát pártja 1703 szept. 12-én ünnepélyesen spanyol királlyá kiáltotta ki: azonnal fölvette a VI. Sándor pápa által aragoniai Ferdinándnak és *utódainak* adományozott *Rex Catholicus* címet, mely őt a keresztyénségben egyenlő színvonalra helyezte nagy ellenfelével, a *Rex Christianissimus* címet viselő francia királlyal. Így lett az «*Impériale et Catholique*» cím VI. Károlynak *legfőbb* characteristiconjává, amit Vigouroux nagyon jól tudott. Ha azonban szerzőnk, császári és királyi levéltárnok létére — még ezt sem tudja róla, akkor mégis csak valami mással kellene foglalkoznia, mint *épen* VI. Károly korának magyarázatával.

Vigourouxnak Rákóczi többrendbeli diplomatiái megbízatást adott, melyeket akként végzett, hogy elárulta kenyéradó gazdáját a bécsi udvarnak. Az ő révén került a bécsi udvari levéltárba Rákóczinak Rodostóból 1729 szept. 5-én a lengyel királyhoz intézett levele, melyet szerzőnk is bőven tárgyal (301. 302. 1.).

E levélben van az a nevezetes passus, hogy Rákóczi a hűségesküt nem teszi ugyan le a császárnak, de hajlandó hozzá tiszteletteljes levelet írni, ha nem ellenzi, hogy Lengyelországban telepedjék le. Ezt legújabban nagyon felhasználták Rákóczi ellen, bárha szerintem nincs benne semmi elvfeletés, mert hisz a fejedelem épen megtagadja benne a legfőbbet, a hűségi eskü letételét. Különben is az egész levél hitelességéhez nagyon sok szó fér, ha egy Vigouroux kezén keresztül került Bécsbe, még pedig — *másolatban*.

Tudja Isten mit másol egy úr, aki ha húszat szól, tizenkilenc szava hazugság!

Szerzőnk Vigouroux drezdai küldetéséről szólóiban azt mondja Rákócziról, hogy az «nem tudott szabadulni azoktól a kicsinyes *fogásoktól*, melyek a konstantinápolyi diplomatai *játékban* szinte második természetévé váltak. Vigouroux által előterjesztett fenyegetései, hogy ha akarna, így meg úgy árthatna a császárnak, Savoyai' Eugént, Európa *legünnepeltebb* hadvezérért, *megvető* vállvonogatásra indították». (307. 1.)

Nem tudom vonogatta-e a vállát Eugén, én csak azt látom, hogy szerzőnk minő kéjjel helyezi el a «legünnepeltebb» epitheton mellé a «megvetést», amit szerinte Eugén Rákóczi iránt tanúsított. Sokkal igazabb lett volna, ha szerzőnk egyszerűen ismerteti Eugen álláspontját. Eugen, Rákóczitól «unbedingte Unterwerfung»-ot követelt, azon az alapon, hogy «mit Rebellen unterhandle ich nicht».

Ami pedig Vigouroux-t illeti, Savoyai Eugen ennek még a huszadik szavát se hitte el! Ezt nem én mondom, hanem Arneth, a császári levéltárnok. Eugen, Seckendorf berlini császári követhöz 1729 dec. 7-én intézett levelében — úgymond — «csodálkozik azon, hogy Seckendorf mint értelmes miniszter és tábornok el tudta hinni Vigouroux *meséit* (Pabeln)». Ép úgy nem hitte a herceg azt, amiről Vigouroux biztosította, hogy «Rákóczi császári tábornokokkal és tisztekkel levelezne».*

4. A hollandus *Theyls Miklóst*, aki annyi mindent jelentgetett Bécsbe Rákócziról, még szerzőnk is «a magyarok legnagyobb ellenségeo gyanánt kénytelen elismerni (219. 1.), de azért nagyon használja. «Konstantinápolyban — úgymond — egyetlenegy ellenségük

* Arneth: Prinz Eugen v. Savoyen. III. 570.

volt a magyaroknak, a jellemtelen hollandus követségi titkár, Theyls, aki korábban orosz, majd francia és császári zsoldban kémszolgálatokat teljesített, ekkor azonban már Bécsben élvezte jutalmát, egy *hivatalt* a haditanácsnál, melyet Savoyai Eugén *hosszas habozás után* adott neki.» (269. 1.)

«Bercsényi mozgólódásairól — írja szerzőnk — Savoyai Eugén pontosan értesült a konstantinápolyi hollandus követ titkára, Nicolaus Theyls által, aki ekkor, változatosság kedvéért, osztrák kémszolgálatokat végzett és a bécsi haditanácsot állandóan értesítette a portai eseményekről* (346. 1.). Elhisszük, amit szerzőnk mond, hogy «kitűnő szolgálatokat tett a bécsi udvarnak), de már azt az állítását, hogy ezt csak «változatosság kedvéért» végezte volna, hajlandók vagyunk akként helyesbíteni, hogy jó zsíros salláriumért. Ismerjük a tarifáját. A bécsi udvartól 1200 forintot, akkori időben nagy összeget, kapott évenként, s voltra eset, például 1718-ban, hogy egy év alatt 950 arany külön kegydíj verte a markát.

Az elvetemedett szemtelenség netovábbja, hogy ez a piszkos bérenc egy Bercsényi Miklóst «szemétembernek (questa canaglia)» mer nevezni, — amiért is külön kijár neki szerzőnktől a vállveregetés.

5. *Ploughman*, angol kalandor, a madagascari kalózok ágense, akit szerzőnk mindig Ploutman-nak nevez. Jeles firma, aki már viharos múltra tekinthetett vissza, mikor 1725-ben a kalózok megbízásából Konstantinápoly ba vitorlázott. Azonban alig ért oda, leleplezik múltját az újságokban, ami egy kiadatlan irat udvarias kifejezése szerint, nagyon kevésbé szolgált

* &. és k. hadilevéltár.

előnyére (trés peu á son avantage). Az angol követ elzavarta a Mistert, ki ekkor a francia jezsuitákhoz menekült. Onnét meg a francia követ akarta karhatalommal kidobatni. Miután már azt se tudta, hol hajtsa le a fejét, végre elpályázik Tunisba.

Két év múlva megint felbukkan a török fővárosban. Minthogy azonban a francia és az angol követségben immár végkép kitelt a becsülete: fantasztikus híreit ezúttal Diríing császári és Dolfín velencei követekhez hordja, mint akikkel már Tunisban levelezett.*

Ploughman-nek Rákóczival *négyszemközt* folytatott beszélgetésén, illetőleg annak leírásán alapszik a Rákóczi kalózfejedelemségéről szóló vád. Az ő előadásának *hitelessége* szerint értékelendők úgy a velencei és a császári, mint a francia követ idevágó jelentései.

6. A dán *Bóhn Vilmos Pál*, katonatiszt és «verlässlicher Spion», még pedig császári, orosz, hollandus és francia zsoldban egyidejűleg, szerzőnknek igen sűrűn használt forrása, akit Rákóczi életének egyik legfontosabb mozzanatában egyetlen, perdöntő tanú gyanánt szerepeltet.

Bohn, mint Rákóczi titkára, maga jelentkezett a konstantinápolyi császári követnél, hogy készpénzért (gegen einen etwelchen Erkenntlichkeit in Geld) elárulja gazdáját. Kémkedő buzgalmában annyira ment, hogy a fejedelem íróasztaláról több okmányt és levelet eredetiben ellopott vagy hirtelenében lemásolt, így pl. Sieniawska hercegnő egyik levelét is. Sőt,

* A francia külügyminisztérium, és a velencei állami levéltár ráevonatkozó adatait ld. a Függelékben.

amint Thaly mondja,* a bécsi udvari levéltárnak eredetiben általa közölt adatai alapján, — idézem, mert nagyon jóízű! — «a gazember Bohn, a fejedelem diplomatai levelezéseinek titkos jegyei feloldására szolgáló kulcsokat is ellopkodta és másolataikat megküldötte Bécsbe».

Kémjelentései telvék nyilvánvaló hazugságokkal, melyeket nem ok nélkül követett el. A régi világban a rendőrségnél, később a csendőrségnél is, ügyes embereknek a szerint járt ki az ügynevezett «fogdíj», aszerint kaptak több vagy kevesebb külön remunerációt, amilyen kaliberű zsványt tudtak a törvény kezébe adni. Így a kémek is híreik fontosságához képest kaptak külön jutalmat, ami, aránylag csekély rendes fizetésük mellett, fő-jövedelemforrásuk volt. Tőlük telhetőleg tódították tehát híreiket s érdekeikhez képest különös előszeretettel másították és hamisították meg a lopva lemásolt levelezéseket. Ez oly közönséges manipuláció volt, hogy tudnia kell róla minden történésznek.

Mikor ez az ember azt hazudja a jámbor Mikes Kelemenről, hogy országháborító összeesküvő, aki forradalmat akar indítani: szerzőnk megvédi Mikest, azt mondván, hogy e hír «láthatólag Bohn önkényes gyártmánya, hogy újabb veszélyek felfedezésével nélkülözhetetlenné tegeye magát a császári követnél». (394.1.).

De amint ugyanezen spion Rákóczit illeti olyan váddal, mely úgy felháborította a fejedelmet, hogy belehalt, — ezt már készséggel elhiszi *egyedül* Bohn tanúbizonyságára! Szerinte is «valószínűtlen» ugyan a vád, s «könnyen felmerülhet a gondolat, hogy Bohn

* De Saussure Cézárnak Törökországi levelei, 56. 1.

találta ki»; «ez ellen bizonyít azonban a császári követ 1731 június 16-iki jelentése, amikor Bohnnak még nem volt oka ilyen meséket gyártani. (397. 1.)

Holott ha valamikor, úgy ép ez időpontban volt oka Bohnnak oly meséket gyártani, melyek alkalmasak lehettek arra, hogy Rodostóból meneküljön. Már 1730. június 8-án azt jelenti róla a konstantinápolyi császári követ, hogy rettenetesen meg van ijedve, mert Rákóczi gyanús szemmel kezdi nézni, s üzelmei kiderültétől riadozik (er fürchtet sich, dass Er über kurz oder läng entdeckt würde).

A nagy hír besúgása másik okának azt tartom, hogy így indította meg revolverező (sit venia verbo!) hadjáratát a császári haditanács ellen. Félévi bérdíját 319 piastert és 20 párát rendesen megkapta ugyan, de ő külön renumerációra pályázik, még pedig császári őrnagyságra. E végett azt füllenti, hogy Rákóczi alezredesi rangot akar kijárni számára a francia hadseregben, mire a hadi tanács nagy hirtelen megküldi részére az őrnagyi decretumot, a megfelelő fizetéssel együtt. Hasonló manőverrel szerez Savoyai Eugentől előbb 150 arany különjutalmat (eine Remuneration von 150 Ducaten), majd alezredesi pátenst, tekintve, hogy életveszéllyel (mit Lebensgefah) teljesíti Rákóczi körül alávaló functióit.

Hallatlan csalásain azonban végtére is rajtavesztett. Parisban a rendőrség vette üldözőbe. Három napig szerencsésen el tudott rejtőzni az angol vagy a holland követségen, honnét kiutasítván, egy követési alkalmazott magánlakásán bújt el, az árnyékszéken. Ott csípték nyakon, s négy évig ült a Bastille börtöneiben. Mikor kiszabadult, lefoglalt írásai alapján azt írta róla Amelot, a francia külügyi államtitkár,

hogy eszes és furfangos ember, aki a kémkedést egyidejűleg több udvar részére gyakorolta, s egyaránt *megcsalta* valamennyit.*

7. Ez embernek Rodostóban egy magyar ember volt a hírhordó munkatársa, amint ezt szerzőnk is: kénytelen elismerni. Bohn — úgymond — egyedül egy Kovács János nevű magyar ifjúval barátkozott, akit a fejedelem másolói teendőkre alkalmazott irodájában, aki Bohnnal együtt végezte délelőttönkint a levelezést, — és aki *emberölés* miatt menekült hazájából. (284. 1.)

Stb. stb.

Szóval csupa akasztófára került vagy akasztófára való alak, mint *történelmi kútfőtár*, melynek *szellemét* Vetési és Klement, a Burckhardt értelmében vett *absolut gonosztevők* (absolute Bösewichter) fejezik ki.

Ez új vívmány a történetírás terén, hogy imé, épen egy tudományos akadémiái kiadvány nemcsak-hogy rehabilitálja becstelen gazemberek *tanuképességét* a becsületes emberek ellen, hanem még *birói ítéletüket* is elfogadja. Mindenesetre veszedelmes újítás; mert ha az ellenpárt rágalmaikat, a bérenc sajtó hazudozásait, a fizetett kémek egymást túllícitáló denunciationsait — mindezt a szemétdombot kész, megbízható, elfogadható történelmi alapnak minősítjük: nincs az az államférfi, se élő, se halott, akiről az utókor előtt be ne lehetne bizonyítani, hogy az emberiség söpredéke volt. Tehát Rákócziról is bizonyítható.

Szerzőnk ezt a feladatot vállalta magára, s így alacsonyítja le Rákóczit, egyesegyedül a maga anyagi

* A francia külügyminiszterinmi és a bécsi cs. és k. udvari levéltár adatai.

érdekét hajhászó trónkövetelővé. Vagyis műve megírásában ugyanazon alap gondolat vezette, ami Klement Jánost, mikor, magyar ember létére, megszökve a közösségből, melyhez addig tartozott; megfenyegette Rákóczit: *vbejogom bizonyítani*, hogy egyetlen célja az erdélyi fejedelmi trón megkaparintása volt».* Szerzőnk, jelen művével, ezt a rég elhangzott fenyegetést váltotta be, s így állította elénk a fejedelmet részint a fényképészi negatív lemez alkalmazásával, részint azzal, hogy komoly tanúk gyanánt vonultatott föl oly alakokat, kik nem tanúskodhatnak egyébről, mint a saját alávalóságukról.

Ám az ő fenséges alakján nem fog semmiféle becsmérlés.

Nagyságát nemhogy kisebbítené, de épen ki-domborítja az, hogy csak vasravernivaló vagy épen akasztófán száradt gazemberek segítségével lehet vele szemben, alkalmas politikai időjárás mellett, úgy ahogy operálni. De nagyságát vagy dicsőségét, amint a közelmúltban nem «fokozta» a «Rákóczi-kultusz»r éppúgy nem szállíthatja le a jelenben semmiféle ellentétes mesterkedés. Mert az, Rákóczi szellemi energiájának saját szerzeménye, önmagában és önmagáért való (*in sich és für sich*), és így soha meg nem semmisíthető, természetes járuléka egyéniségének. A mint eszménye is, melyben saját lényegét adta át örök-birtokul nemzetének: — *hogy a nemzetek önmagukért vannak* — az általános emberi jogok alapján fennálló feltétlen természetjogi bizonyosság; tehát a változó idők változó felfogásától független. Úgyhogy, *in specie aeternitatis*, maga a mellétekintetektől megtisztított

* A francia külügyminiszteriumi levéltárban, ld. a Függelékben.

tudomány igazolja azt a kegyeletet, mely Rákóczit minden magyar ember szemében — azt hiszem pártkülönbség nélkül — a nemzetfenntartó érzelmek soha el nem múló symbolumává avatta.

Az *igazi* Rákóczi a történelmi igazságnak megfelelően él a magyar ember lelkében; én csak a dokumentumokat adtam elő, hogy letagadhatatlan történelmi bizonyítékokkal erősítsem meg hitében.

OKIRATOK

I—III.

Rákóczi elfogott leveleiből.

Transsumptum litterarum á Principe Ragozzi ad Comites Ber-
cseni et Antonium Esterházy scriptarum, in quantum hae in Hun-
garica lingua exarata ita sonant:

ad Comitem Bercseni

sub nomine fictitio Starostffi Donbrimski.*

1.

Passi, 16. Junij, 1713.

tractatus possibilitatem attamen
admitto, ex quo omne bonum
sperari posse si tarde etiam.
Belligerationis Imperatoris certi-
tudinem jam Dominatio Vestra
hucusque audire potuit, licet ad-
huc hucusque Hollandi et Angli,
hanc Aulam cum pace affidant, sed
siquidem Imperatoris exercitus
jam congregatus est, persvasum
mihi habeo hujus campaniae
exitum probabit jam hic ex Dei

az tractának lehetőségét mind-
azonáltal admittálom a melyből
minden jót remélhetni ha későn
is, az Császár hadakozásának
bizonyos voltát már eddig hal-
hatta kegyelmetek, noha még
eddig az hollandusok és anglusok
biztattyák ezen udvárt a béke-
séggel, de mivel az Császár hada
már összevgyült csak elhiszem
meg próbállya ezen campania
kimenetelit, már it Isten jó-

* A mellékelt eredeti boríték felirata: •Monsieur Le Staroste Donbrinczki
a Leopoli •

** Reliqua intermedia occultis notis vel ignotis characteribus scripta sunt.

gratia [üresen hagyott hely] cognoscens hanc Aulam et me notum faciens tam cum Principibus Regijs, ita etiam cum ipsomet Rege dietim in majori confidentia incipio esse, et hactenus hoc scripsi, quid Ministri dixerunt, sed imposterum hoc fors scribam, quid Rex dicturus erit, Eo magis¹

voltából [üres hely . . .] meg esmervén ezen udvart s meg esmertetvén magamat mind a királyi fejedelmekkel úgy magával is a NB. *naponkint nagyobb confidentiába kezdek lenni* s eddig azt irtam a mit a ministerek mondtak, de ez után azt írom talám a mit a király fog mondani, annyival is inkább etc.

quod ex hodie² post octo, illuc iturus erit Rex *ad Polusi Leitajhez* (így) Rambouillet vocatum locum, quo ego etiam invitatus sum et usque ad unam septimanam ibidem commorabimur, illuc vero tantummodo necessarios Aulæ et Ministri etiam duntaxat sunt venturi et ad consilium ituri;

jam etiam³ incipiunt mentionem facere renovationis belligerationis susurrando; praestolabor itaque, usque ad modernam itinerationem, ut ipsi incipiant projectum, ut eo melius possim ligare nodum; si animadvertero, quod ipsi non piscentur meum favorem: exopto ego incipiam projectare, de facto tantum hoc respondeo, quod jam etiam mediante credito in Patria habito, in Regis assecuratione confidens, multos Magnates mendicos feci, plures facere non desidero, si tantum illos non juvabunt, sine quibus nec fides, nec possibilitas mea concedit, ut agerem. Haec eo confidentius etiam dico, siquidem video, quod si tantum bellum continuabitur,

már is kezdik emlegetni az hadakozásunk újítását zibongva, rea várom azért még e mostani utazásomig, had kezdgyék ők a projectumot, had köthessem meg jobban a csomóját, ha veszem eszemben hogy ők nem járnak utánnam, az után én kezdek projectálni, most csak azt felelgetem, hogy már is hazámba való creditumom által a (ki) assecurationiiba bizván sok urakat koldussá tettem, többeket tenni nem kívánok ha csak azokat nem segítik, a kik nélkül se hitem, se tehetőségem nem engedi hogy agalyak. Ezeket, annyival is bátrabban mondom, mivel látom, hogy ha csak continuál-tatik a hadakozás, nem lehet-

¹ Második másolatban ez után «etiam».

² Második másolatban «ad hodiernum».

³ A második másolatban közbeszúrva: duntaxat ad consilium erunt illuc ituri.

absque nobis esse non possunt; confido in Deo exoriri faciet nostram stellam.

Respectu horum omnium nimis male cederet, si Dominus Antonius * (prouti ex 20. Februarij scriptis et saltem nudiustertius perceptis litteris video) desperatione ductus, aliquem tumultum causaret, quia eorum haec Aula ab essentiali auxilio supersederet, se contentando cum desperata resolutione, quemadmodum nobiscum fecerat in Polonia, sic tantum Patriae nostrae miseras multiplicando, nec nostras sublevaremus; non absque fundamento spero hoc etiam, quod fors Deus dabit, de facto tantum cito, hujus Aulae cum Augusto fiendam coalitionem etiam, quod ego pro fundamento appositurus ero, et absque eo nihil etiam poterit esse; uno verbo, vix expecto, quod sub quotidiana venatione evenari possim Patriae nostrae foelicitatis fundamentum; bonum itaque esset Dominationi Vestrae, si secretam viam haberet, demonstrare ipsi, quod juxta omnem apparentiam certum existens, Austriacae Domus defectus, nulli melius conveniret, de Imperij solio cogitare, quam ipsi, siquidem omnis politica Viennensis Aulae hoc secum fert, quod cum declarato foenineo haerede ad filium Bavari relinquat successionem, interesse secum fert, quod hanc Aulam sibimet devincat; in quo, si

nek el nálunk nélkül; bizom Istenbe feltámasztya csillagunkot. Mind ezekre nézve etc.

ha Antal, a mint (20 Febr. etc.) desperatiótól viseltetvén valami támadást okozna, mert akkor az essentialis segitcségen fent hadna ez az udvar, meg elégedvén a desperatus resolutioval, valamint velünk cselekedet vala Lengyel országba, ugy csak hazánk nyomoruságát szaparitván, az magunkét sem enyhitenénk, nem fundamentum nélkül reméllem aztat is, hogy talám meg adgya az Isten csakhamar most ezen udvarnak Augustussal való coalescalását is, a melyet én pro fundamento fogok feltenni s nem is lehet annélkül semmi is, egy szóval alig várom hogy a' mindennapi vadászat alatt kivadászhassam hazánk boldogulásának fundamentumát; jó volna azért kegyelmeteknek ha titkos úttya lenne demonstrálni neki hogy minden apparentia szerint, bizonyos levén az Austriai ház defectussa, senkinek nem conveniál jobban a Császárságról gondolkodni mint nekie, mivel minden politicája az Bécsi udvarnak azt hozza magával, hogy az declarált leányi haeressel a bavarus fiára hadgya a successiót, interesse hozza magával hogy ezt az udvart magáévá tegye, melyben ha kíványa, én dolgozni fogok, csak tudhassam intentióját, reménlem nem is volna haszontalan a

* T. i. Eszterházy.

desiderabit, ego allaboraturus ero, tantum scire queam ejus intentionem; spero, non etiam frustraneus esset meus labor, quoniam hic in nulla singulari opinione de ipso sunt, si tantum aliquod parum beneficium viderent etiam alibi, ab isto facile supersederent. *A lap szélén:* NB. hic fors debet intelligi Bavarus.

Quod operationes

belli attinet, hæ, opinor, ex hac parte ab obsidione Landauensi inchoabuntur, quoniam de novo plurimos milites ex Flandria ad augmentandum exercitum Villars actualiter mittent;

spero itaque etiam, diffido etiam, quod diu duret hæc belli operatio; ego in his

munkám, mert it semmi derék opinioba ninczenek felőle, ha csak valami (NB.) keves beneficiumot látnának is másut, ezen könnyen fenhagynának.

Az hadakozást etc.

reméllem is azért, nem is hogy sokáig tarcsón ezen hadakozás. És ezen etc.

nclusis responsis Dominum Antonium ad Dominationem Vestram remitto, si hucusque non est tarde,

moderetur suum desperatum ardo-rem, donec reviviscens nostra stella melius non exorietur, quoniam Patriam nostram, nos omnes etiam semet ipsum destructurus erit.

A lap szélén: (quando nimis aliquid optatur et speratur, his verbis solent in Hungarica lingua uti).

moderállya, ha eddig nem késü desperatus ardorát még az ujjolo csillagunk jobban fel nem kel, mert hazánkot, minnyájunkot, magát is el fogja rontani.

2.

Marli, 19. July 1713.

Illustrissime Comes, mihi chare Frater!

Elapsa duntaxat posta accepi Dominationis Vestræ 7-ma et 14-ta scriptas literas cum acclusis; tantum brevibus scribo, esto, det anima mea rationem coram Deo, si juxta possibilitatem meam omnia non tentabo, quæ potero;

sed fateor, si tantum belligeratio non continuabitur: nec me, nec Dominationes Vestras multis assecurare possum restitutionem bonorum, omnino sic esse intelligendam, quod alibi degentes etiam possidere valeamus; nihil etiam h'c difficilius, ipsamet pecunia illa etiam, prout incipio animadvertere, non esset tam difficile, si in cambio non deberet tantum deperdi, quoniam multum non possunt dare, paucitatis una parte non potest succurri; huic etiam tamen fors hoc autumno finem imponet Deus, quoniam si tantum non pacificabitur Germanus, pro certo videtur jam, quod nobis summopere opus habebunt; si autem pacificabitur, cum superioritate armorum pacificando, Rex sic etiam miseriae nostrae mitigabuntur. Communicatae etiam sunt mecum litterae Desaleurs, in quibus scribit, quod postremo depositus Vezirius, a se ipso obtulerat, quod si usque ad finem campaniae non pacificabitur Rex: concurrere desiderat Porta in mei in Transylvaniam introductionem; sed mutatus est ab eodem tempore status, demandatum est tamen ipsi, quod renovet idem projectum, ad cuius facilitationem obtinui, quod ad desiderium Regis Augusti, concessum est Bessenvallo Varsaviam ire; ex quo ad minus spero, securitatem Dominationes Vestrae habebunt; si mediante Polonis non expectorabit etiam se Augustus, si adhuc a Mosco

de meg vallom ha csak a hadakozás nem continuáltatik nem biztathatom sokkal kegyelme-
ket, sem magamat, az jószág visszaadatását igen is úgy kell érteni, hogy másut lakva is birhassuk, nincs it nehezebb semmi is a pénznél az is a mint kezdem eszre venni nem volna oly nehéz ha a vexelen nem kellene annyit veszteni, mert sokat nem adhatván a kérésnek edgy részével nem lehet succurrálni, ennek is mind azon által talám ez őszön végét szakasztja Isten, mert ha csak nem békéllik a német, bizonyosan látcsik már, hogy reánk szorulnak ha békéllik penig cum superioritate armorum békéllén, úgy is enyhődik nyomorúságunk; communicáltot is velem Desaleurs levelét a melybe írja, hogy az utolsó le tétetet vezir magátul offerált vala, hogy ha a campania végeig nem békéllik a (üres hely) concurrálni kíván a porta az én Erdélybe való be vitelembe, de változot az Apatarsag azolta etc. meg nyertem hogy Augustus kívánságára meg engedték Besenvalnak Varsavára való menetelét, melyből remélem, hogy legaláb securitása lesz kegyelme-
teknek, ha a lengyelek által ki nem is adgya magát Augustus, ha még a muscától lehetne valamit reménlenünk abban is jobban secundálnának most, mert valóba desperáltak a Svecus dolgairul.

aliquid sperare possemus, in hoc etiam melius secundarent de facto, quoniam valde desperaverunt de rebus Sveci.

De conflictu et victoria Germanorum scribit Dominatio Vestra; in hoc nihil est; occupationem Landau pro certo possum judicare, ita aliquorum etiam Imperialium Principum ab Imperatore recessionem; sed aliud fundamentum judico ego belligerationis Imperatoris, quod fors revelabit

Siciliae Sabauda datio, cujus capiti inhaerens, filij matrimonium cum Josephi Imperatoris secunda filia, cum dote provinciarum Italicarum in casu defectus, videbit Dominatio Vestra, quod intentum suum in finem deducat, adhuc capax est ille contra Regem Galliae se declarare, et tandem plane summopere nobis opus habebunt hic.

Sicilia a Sabaudusnak való adatása, a kinek fejébe lévén a fia házassága, a Joseph császár leányával, cum dote Provinciarum italicarum in casu defectus, még láttya etc.

még capax ő a — —
deklarálni magát, és akkor egészen reánk szorulnak it az kegyelmek etc.

Dominationis Vestrae mihi et Regi scriptas literas adhuc curo transferri; faxit Deus, plus emolumentum habeat, quam sperare possum; quod si per belligerationis continuationem vel vero pacem, nostrorum negotiorum mutationem sperare non possem, ipsemet etiam svaderem et de necesse viderem Dominationum Vestrarum huc adventum; sed omnes

Regi scriptas literas adhuc curo transferri; hovy ha az hadakozás continuationja, avagy a békesség által dolgaink változását nem remélhetném, magam is jovallanám s szükségesnek látnám az kegyelmek ide való gyövetelit, de minden etc.

considerationes et conjecturas perponderando, et parte ex una necessitatem, ex alia itinerationis longinquitatem perponderando, Deus novit! deficio in consilio,

quoniam si hac hyeme non pacificabuntur, sequenti in campania nobis summopere opus habebunt; et sic ad hyemem ego etiam ad Dominationes Vestras debeo ire, quod cordicitus opto,

mert ha e télen meg nem békélnek, az jövő campaniára reánk szorulnak, s úgy télre magamnak is kegyelmekhez kell mennem, melyet szivesen kívánom etc.

licet si quietem anhelarem, difficile fieret hinc mea separatio, ubi dietim video erga me adaugeri Eegis et Aula affectionem; sed quid prodest, dum in Patriae et Dominationum Vestrarum miseriis anima mea ingemiscit.

Dominationis Vestrae fraterna charitate.

8.

ad Comitem Esterhasy

Prope Parisios Passi 16 Junij (1713).

Hlustrissime Comes, chare mihi Consanguinee!

Nescio qua tarda via, ante tres dies Dominationis Vestra 20. Februarij datfl littera ad me pervenere, quae siquidem in se talia continent negotia, ad quae absque clavi respondere nequeo. Scripsi Dominó Bercseni, quod cum Dominatione Vestra ratione eorum meam constantem opinionem, si nimis serum non esset, communicet. Deus Dominationem Vestram benedicat pro eo zelo, quo erga Pátriám et me fertur, et rogo illum ita *moderetur*; prout juxta modernas conjuncturas proficuum videbimus esse; quoniam certo tempus exigebatur ad hoc, donec illám viam adinvenirem, quam nunc primum abeo, quo Imperátor ad belli continuationem, se resolvit, tempore de facto ingredior; quarta posthanc posta plus scribere me posse sperans, nunc autem desuper tantum assecuro Dominationem Vestram, quod sim Dominationis Vestrae omnia bona eidem exoptans

F. Rakózi mpr.

(Elfogott levelek, melyek közül a két első legnagyobb rész titkos számjegyekkel volt írva eredetileg magyarul. A latin szöveg két különböző másolatban. A chifferekben írt részek megfejtése magyarul is megvan, az egész levelezés azonban csak latin fordításban. Mind "a három levél egykorú másolata: az udvari kancelláriai levéltárban.)

IV.

Rákóczi levele XI. Kelemen pápához.

avant sa sortie de Franca (1717).

Az isteni gondviselés kezét látja a maga szomorú sorsában, hogy annyi baj között is megmaradhatott. Száműzetése alatt «on cherchoit á me faire mourir par toutes sortes de voyes odieuses et detestables, et par assassins memes».

Csak az igaz ügyet védi, önző szándék nem vezeti. «J'ai ainsi deux lois refusé l'offre de la Couronne de Pologne comme opposée aux affaires de Hongrie, et sans l'avoir nullement recherchée. Je n'ai consenti a l'élection des états de Transylvanie faite en ma faveur que craint qu'à mon refus, elle ne tombât sur Tekely alors encore vivant, au préjudice manifeste des intérêts de Hongrie». A szécsényi gyűlésen sem akart másként részt venni «qu'en qualité de citoyen»,

«Je repete ce-cy Très Saint Pere apres avoir représenté a Votre Sainteté il y a quelques années par mon envoyé Dominique Brenner Prevôt de Scepulse, afin qu'Elle se souvienne, et qu'Elle voye que je n'ai jamais envahi avec des armes étrangers les Eoyaumes de Hongrie et Transylvanie, que je ne les ai jamais violenté, ni recherché leur possession».

Tudom, hogy Szentséged előtt «mon voyage que j'ai resolu sera différemment représenté»; azonban:

«J'ai considéré, j'ai pesé ce que c'est pour un Prince Chretien de se mettre sous la protection des infideles et s'allier avec eux, mais je n'ai pas oublié non plus ce de quoi je serois responsable, si je refusois d'écouter Dieu qui m'appelle aux fonctions de mon état, si je négligeois les occasions de servir a la Chretienité, et si je manquois à ma patrie exposée, en sorté que ces raisons alant emporté la balance, alors je me suis resolu a suivre, le susdit parti. Je suis invité Très Saint Pere par les lettres et envoyé du Grand Seigneur, qui se declare prealablement et m'assure de retablir le Eoyaume de Hongrie dans ses droits et de me rendre la Transylvanie, si on reprenoit ces états. par les heureux succès des armes. On me promet de garantir les habitans des susdits Eoyaumes de pillage et de l'esclavage, de rendre la liberté à ceux des esclaves Chretiens qui voudront prendre part dans mes troupes. On me promet, dis-je, un fond pour lever un corps de troupes et on m'assure de la volonté de fairé la paix si l'Empereur me vouloit satisfaire par la restitution de ma Principauté et par le retablissement des libertés legales de la Hongrie. Quoiqu'il soit difficile de se fier a des promesses si specieuses, je suis persuadé que le seul motif de la vaine mefiance n'étoit pas suffisant pour me fairé négliger l'occasion d'exempter plusieurs mill(i)ers de Chretiens de l'esclavage des Turcs et Tartares, lesquels jusqu'à présent même n'ont été garantis que par le soin de mes generaux, appuyez de l'esperance de mon arrivée prochaine».

(A francia külügyminisztérium levéltárában.)

V.

Gessel császári kapitány Károlyihoz a tatárok betöréséről.

Literat commendantis Districiensis Perillustris Domini a Geszel de
dato 20. Augusti 1717.

Illustrissime et Excellentissime Domine Comes Domine Generális
mihi Observandissime!

Hlustrissimaa, ExcellentissimaB Vestrae ad me benigne trans-
missos ordines sub dato 11. Augusti, hodie debito cum re[^]pectu
accepi; doleo vehementer quod tristibus Excellentiam Vestram
incommodare cogar. Die hesterna, cum omnibus auxilijs destitutus
fuerim 8000 *tartarorum* per passum Eodnensem irrupuerunt, et
actualiter 8 pagos adusserunt, qaualterius suum tractum accipiens,
undique ex omnibus partibus patrolas emitto; ante quinque jam
dies ad vicinos comitatus pro auxillio scripsi, nempe ut Generosi
Nobiles me duce hosti obviam irent, sed nec responso super petito
meo dignatus fui; si ad huc copia nobilium aliquorum bonum Patria?
exoptatum invenietur, totis viribus conarer inimicum illum repellendi.
His me favori ac gratiaB ulteriori EXCS Vestrae bumillime recom-
mendans, maneo obligatissimus servus.

Bistrycy 20. Augusti 1717.

H. v. Gessel, mpr.

(*A gróf Károlyi nemzetség levéltárában.*)

VI.

A bécsi holland követ jelentése a tatárjárásról és a magyar emigránsokról.

Weenen, 11. sept. 1717.

Gróf Esterházi (!) császári tábornok a Felső-Magyarországba
beütött rebelliseket és tatárokat «met syn onder hebbendcorps van
lichte nationajle ruyterye van Hussaren, Croaten en Rasciaenen»
kiverte és zsákmányukat elvette.

A török táborban nagy a rémület. Szökevényektől értesült: «dat
de Turquen de Keyserl. Grenadiers de Christelycke Jannissaeren
ncemden, ain dewelcko het voor haer onmogelyckwas te resisteeren;
ende dat het corps Hongaersche Eebellen, Turquen en Tartaren,
het gene onder't Commando van Anton Esterliassy, Michsel Czacki,
Adam Vay, den jongen Berczeni, en Kolczack Pascia, Sevenbergen
en Opper Hongareyen geinfestéért hadde; op de ontfangene tydinge

van de victorie en veroveringe van Belgrádé, so als ook van de sennse-
derende Keyserl. Detachementen onder den Generaal Viard nser
Sevenbergen, onder den Generaal Martigni nser Arrath, ende onder
den Generaal Mercy nse't Bannat von Temeswar, sigh over hals
over kop uyt Opper Hongareyen en Sevenbergen geretireert, ende
over de Marmarosch de wegh op neer Cochim ontvlught wasj>

(A hágai állami levéltárban)

VII., VIII.

Gr. Károlyi Sándor császári altábornagy a tatárjárásról (1717).

Hivatalos jelentés a cs. udvari haditanácshoz.*

1.

(Tartarorum rumor.) Relatio.

Ámbár eleitül fogva mind volt bire ezen Hotinban gyülekezett
ellenség eruptiojának mindazáltal ex certis relationibus megérkezvén,
hogy már kétt rendbeli ordere meglévén el indult és Cutna nevű
belybez szállott Moldvában, s csak harmadik ordert vár, azonnal
onnat is megindull. Másfelül pedig ugyan Lengyelországbul meg-
irattatott, hogy akár verjék meg az törököt s akár vegyék meg
Nándorfej érvárt, akár ne: de ezen ellenség Eszterház Antallal és
Bélés bassával ** tiz s tizenkétt nap alatt megindul. Azért tréfára
nem lehetvén vennem, azonnal ex superabundanti is, szükséges.
helyekre mindenfele megirattatott, s noha tellyes hatalom nem vala
az vármegyék felültetésére és hadnak felvételére, mindazáltal in
tali exigenti necessitate azonnal Tiszán innét való vármegyékben fel-
állított katonaság Hajdu-városiakkal együtt ordereztetett Báthor-
hoz, Tiszán tul való az Bodrogekőzre, lengyelországi passusokra
nézve; nemes Máramaros vármegye pedig viritim valaki fegyver-
fogható volt insurgáltatott és applicáltatott Bag03Í Lászlóval levő
Szathmár vármegyei hajdúság és katonaság mellé, az lengyelországi
és moldvai passusokra.

Azomban Isten az győzedelmet Belgrád alatt megadván 20-dik
Augusti, elterjedvén az bire az vármegyéken, az kik menyiben
dispositiomot végben vitték volt is, szélyelbocsátották hírem nélkül

* összefoglalása a Károlyi Sándor által az udvari hadi tanácshoz aug.
14, 18, 26. és szept. 12-én; Eugenhöz aug. 21, 23, 25, 28; szept. 7. és 10-én
írt leveleknek, melyek másolatai a Károlyi nemzetség levéltárában vannak.

** Thalynál « Belesborsával».

az katonaságot s Nemes Máramaros vármegye is kiki házára oszlott, az egy Bagosi László maradván cum suis az passusokon, hozzá adjungáltatván az Bereg vármegyei hajdúság is.

Az alatt az pogányság 29. Augusti Campolongára szállott,- 20-dik az Besztercezi passusson bé is ment Erdélyben, 21-dik el is buri-totta. Szanthomir¹ kapitánja Gessel² ezeket megírván, levelei ad principales transmittáltattanak³ maga pedig lajdinantjával együtt elfogattatott, s az passusson levők dissipáltatván körülbelül circiter 500, kikben 17 mondatik megmaradottnak lenni, s azután is egyet kettőt az erdőkrül visszaszivárogni.

Diebus 22, 23, 24. Erdélynek Maros- és Szamos-mellyéki részét és az Mezőséget benyargalta az pogányság, az népet futásban talál-ván rablotta, vágta is, de nem annyira, égetve pedig jobbára csak az urak kastélyit és majorjait, közben-közben pedig falukot is, kit egészen, kit résziben.

Mennyire extendátatott penig excursiója és rablása, Méltóságos Generális Steinville Uram kétségkívül declarálta, mivel ide úgy irta, hogy egynehány falut égetett fel.

Itten ugyan az relatio úgy lőtt, hogy azon Besztercezi passustul szélt vévén az pogányság, ki is 25,000 számláltatott, egyik szárnya az Sajó mellett Bégenig, ormát alá az Maros mellett s azon által egész Küküllővárig, s onnat megfordulván keresztül az Mezösségen Mező-Csány felé nem messze Tordához jött az Szamos mellé Bonczidá-hoz s ottan egyezett meg azon szárnyával az ki az Szamos mellett jött alá és az Mezösségen. Azon belül való districtust felrabolván, s feljebb irt mód szerént égetvén, s prsedálván, ment vissza Beszterce felé a Szamos mellett való Omlás nevű faluhoz.

Holott is 24-dik az rós lovassát megválogatván, egyik szultán 10,000 magával az rabságnak az jóvát és nagyobb részét, az mely passusson kijött, visszaküldötte Moldvában; az másik szultán penig megindulván,

Die 25-dik Augusti az Emberfőn alól való nagy erős hegyeken, erdőkön 15,000 magával fordult erre felé Lápos vidékére.

¹ a. m. Saint-Amonr (Id. Hurmuzaki, VI. 180. 207); Thalynál «Szantho-Mír».

* Thalynál: «Gerscl». Már 1717 jnn. 21-én a szorosokhoz rendeltett: «Pro assidua communicatione cum passibus Bisztrice et Jada seque Sloldaviam versus sed ex Transilvania commeatum suum habentibus, quorum in posteriori Dominus Capitaneus Gessel cum suis excubaret, Dominus Bagosi ordinabit suos ad rcoognoscendum.» A gr. Károlyi levéltárban.

* Másolatai a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

Ezen effasiojával az ellenségnek az posta uttja interrumpáltván, semmi bizonyos az dologban nem tudatván: nemes Bihar vármegyei katonaságnál semmi egyéb nem levén, az küldetett el Dés és Besztercze felé, ki is tovább nem mehetett Nagy és Felső-Bányánál; már az pogány csak közel volt s retirálta magát Erdőd-Szadához, innét az Szamoson.

Die 26-dik jó reggel az pogányság nevezett Bányákhoz érkezett s ezt meglátván, azonnal hirt tött, de katona sohul sem volt; az parancsolat egymást érte: de ki-ki cseléjje securitássáruul s magájéruul sollicituskodott.

Febőbányaiak egy murzát agyonlővén: feléjek sem ment, békével maradtak. Nagy Bányán penig meglátván páter Eavas uram által építtetett új collegiumot, szép nagy rézcsatornyákkal, az pogány várnak és ágyúknak gondolván lenni (mint az rabok vallják) csak elment mellettek; s az lőtt az hire mindenütt, hogy salva gvardát vettenek és csauzokot. S az nap szállott Szathmár vármegyében Szinyér-Váralljához s az Bihar vármegyei katonákat is kinyomta Erdőd-Szadárul s jöttének Madarászra, azt izenvén, hogy jó reggel Szathmára megyén az pogányság.

Nem levén egyéb az váradi kétt nationalis seregnél velem, azokat bocsátottam Szathmár felé, hogy vagy sebbet vagy nyelvet hozzanak. Étzaka az Bihar vármegyeieikkel szemben találkozáván, felzendültenek hogy már Szathmártt az pogányság; az zsadányi hidon sem mertek általmenni, hanem cum confusione vissz/afordúltanak, s meghozván, hogy már Szathmártt az pogány. Nem levén sem had, sem munitió (ki már azellött eleget kérettetett, s denegáltatott), s egész futásban levén az az föld, s az ki legnagyobb, *mindaddig úgy volt tudva, hogy magyar vagyok vélek, jobban maga felekezetitül leJvtett tartani*: úgy mentem Tokajban, honnat is azonnal mindenfelé dispnáltam s parancsoltam, nem különben ide, s előre is Máramarosban.

Azomban az pogányság már 26. Lápos vidékét, Kővár és Bánya vidékét elrabolván, Várallyához szállván: tovább nem jött, hanem 27-dik s 28-dik ottan és Medgyesnél subsistálván, nem rablott.

Noha még irruptiója ellőtt az vármegyéken publicáltatott, hogy mihent lövéssel jelek adatnak: senki be ne várja az ellenséget, hanem securus helyre vegye magát, az minthogy sokan mégis indultak volt az faluk, — de hogy az pogány subsistált az rablástól, és már hire volt, hogy magyar vagyok vélle, és Felső s Nagy Bányának is csauzokot adtának: az ki megindult volt is s futott, visszatért, s kétt s három falu öszveütvén magát, templomokra, templomkerítésekre vette magát. S minthogy Szathmár várossá el nem szaladhatott, az kösség az elébvalókra támadván s el nem bocsátván s azalat

kivüljáró két¹ embereket az pogány elfogván: annak szabadítására magok embereit küldvén ki, — akor tudatott meg, hogy *senki sincsen véllé magyarok közül*, hanem egy szultán, és az chánnak fia vagy öcsé, circiter 20 esztendő; az rabokért 300 forintban megalkuván, két czauzt küldött bé az pinzért, kiknek bemenetelével az város fegyveressen kirendelvén magát: alig hitte kimehessen. S ennek is hire menvén, az szegénység Szathmár vármegyei egész szamosközi processusbul, Ugocsa vármegyei helységek, és ugyan Bereg vármegye Beregszásziul fogva mind protectiókért küldött kétt s három-nég embereket s magok helyekben várván.

Az pogány pedig azokban egyet sem bocsátott el, hanem mind megtartóztatta, s az faluknak specificatióit vette laistromban.

És így die 29. Augusti jó reggel maga táborával elindult Sárköznek, Terebesnek, Batárnak, nemes Ugocsa vármegyére; balszárnyát bocsátotta Szathmár mellett el az Szamosköznek, s aznap mind elsepette az egész processust, circiter 60 falut, Gyarmaton, Matócsón, Nábrádon és öt s hat apró falun kívül, már azelőtt az bányai processust elrabolván, s harmadik processusban is vagy hat helységet, Ugocsa vármegyét pedig öt falun kívül egészen, s akkor hált Batár nevű helynél Ugocsában.

Die 30-dik Bereg vármegyében Várit, Csetfálvát, Oroszit elrabolván, hova több faluk is concurráltak vala: onnat ment Salánkra, s ottan magam kastélyomnak, friss palotáimnak² megégetésével concludálta munkáját, s úgy követte uttyát az velétei nagy bérczen által Máramarosra, holott is huszti commendáns uram só officinához tartozó obequitatorokot³ kiküldvén egynéhányat vágtnak, két kozákot is fogtnak, az kik azt vallották, hogy *az moldvai vajdával in persona Eszterház Antal maradott az passusson* 1200 emberrel.

Azalatt Bagosi László az passusson levő Szathmár vármegyei hajdúságot olyan orderrel hagyván, hogy mindenütt mellesleg csapdossák az ellenséget az szerént azok is mindenütt elkövették; s látván már az borsai passus felé való szándékát: Karácson Tivadar⁴ nevű vicehadnagyom 50 jó hajdúval mind elűzte.⁵

¹ Thalynál «kivüljárókat».

² Károlyinak Engenhoz 1717 Bzept. 10-ki levelében: «una cum Caatello meo Salankiensi cui par in hia partibns non erat». A gr. Károlyi levéltárban.

³ t. i. *obequitatores talis*: a sókamaránknál alkalmazott lovas kerülök. Thalynál: oobeszoi tatorokot (fgy)».

⁴ «Karátson Tódor született oláh jobbágyi, Szatmár vármegye jegyzőkönyveiben, dd. 1717.

⁵ Th.-nál: megelőzte.»

Bagosi László pedig tokaji indulásom előtt orderem szerént az kiket az futottak között öszveszedhetett, 75 magával nyomában ment.

Die 2-da 7-bris az havasok alatt miként aggreðiálta, és az keresztyén rabokat hogy szabadította már praemissámbul constál.

Azomban magam is több haddal, circiter 300, — Szöllőshöz érkezvén, noha az ellenséget már általmentnek lenni mondották is, mindazáltal, mivel mind az erdélyi generális mind az hadaknak per expressum eleiben való állását megírtam volt, Deák Ferenczet csakugyan elküldöttem, úgy hogy egész Moldváig is elmenjen, — az minthogy el is követte — magam secretáriusomot és szolgálímot is adván mellé.

Azomban Karáczon az hegyekben máramarosi hajdúkra is circiter 50-re találván, orderem mellett azokat is felbízta, és egyedül az keresztyén rabok szabadulására, minden praedát félre tévén,

Die 4-ta hujus, az midőn az pogányság két vágás között lőtt volna, az havasok között, marsában keményen megütötte, s noha kéztzer is repellátatott, végre csak tüzesen fogván, egészen confundálta, s az hegyoldalón az meredeksége miá meg nem álhatván, ezenként omlott lovastul, rabostul, tatárostul, praedástul egész alá az völgyre, — úgy hogy az két vágás között 8 s 9 ezer ló az fenyvesek* között úgy öszveverődött és szorult egyel(e)gessen az tatárral, rabsággal, hogy almát sem vethetett volna le közben; s az ki mint vájhatta ki magát, avagy leugorhatott, gyalog mászott, szaladott az meredek hegynek ós fenyvesinek s kőszikláknak; s az rabság is széltiben ölte, vágta maga fegyverével.

Karáczon az rabságot ottan hagyván az temérdek nyert lónál és praedánál: maga az hajdúival utánna ment egész az moldvai határig az eleinek, ölte, vágta, míg győzte.

Minekellötte visszaérkezett volna, az máramarosi hegyekben futott nép egy s másunnét reárohanván, széltiben horták, praedáltak az sok nyereséget, s ők is megrakodván, noha elmentenek, de csoporton nem lehetvén menniek: egy együtt, más másutt fosztott meg az máramarosiaktúl.

Ez szerént levén Isten által confusiója az dühös pogányságnak: az lovas hadak estvére, az felső- s nagy-bányai hajdúság délre érkezvén oda, minthogy anyi volt az nyereség, ők is megrakottak, s az bágyattabb rabságot, apró gyermeket s asszonyt hordván ki az lovak közül, az viceispán Sztojka László mindeneket miképpen háborított még, és az Borsához érkezett váradi militia által is miképpen szedette el az lovakat 3 egyéb nyereséget, az sok

* Th.-nál: «f egyveresek».

lamentációkból, instantiákból kitetik, ha inquisitio instituáltik, abból; legjobban olyan rabokat is fosztván és fosztatván meg, az kik magok tatár urokat megölték, lovait, jövait elhozták, — s azokat mind elszedte, szedette túllök; maga egész Máramaros hordván: mégis egy hétig el nem győzte hordani a nyert lovakat és elpraedált jókat, úgy hogy kinek 50 s 60, kinek több-kevesebb lova vagyon, csak akármely parasztembernek is.

Most penig az vármegye panaszkodik. Azért én az Felséges Hertzeg és Bellicum dispositiójáig mindeneket öszve hadtam comportáltatni, és penes specificationem kézhez adatni.

Ezen actuson az chám fia vagy öcsé is elveszett. Az Bagosi Lászlóban is veszett egy derék ember, mert koporsót csináltak neki, s marhabőrrel bevonván, az havasokon is vitték míg vihették.

Körülbelül számláltatik 10,000 rab, az ki Isten után megszedült, s 8 vagy 9 ezer ló, az sok rablott praedájával halmozva.

Égetve Magyarországon egész helyeket nem égetett meg igen sokat, hanem hol kétt s három, öt s hat házakat. Notabilis kár sohol sem lőtt égetés által mint Salánkon, Szöllöst, Böként és Halmiban, nemes Ugocsa vármegyében.

Máramarosban penig sem rablott, sem égetett, hanem Bagosi próbája után az havasok alatt három vagy négy házat, az eltéveletteknek jelüi, és Szigeten kétt házat.

Nemességet Szathinár, Ugocsa vármegyékből alkalmasint vitt volt el: de egész familiájokkal jobbára mind visszazabadultanak. Actu conscribáltatnak minden károk s odamaradott rabok, de jobbára megholtak.

Marhát semmit sem hajtott, hanem az népét raboltatván, s ki meg elfutván, s az marha nép nélkül maradván, az kit az pogány meg nem ölt s ött: egytul-mástul distrahálttattanak, de mindenütt szorossan exquiráltatnak; s kinek-kinek restituáltatni fog, az praedáli penig exemplariter exequáltatnak.

2.

Reflexiones circa Vice-Coviitem Comiutus Máramarosiensis Ladislaum Sztojka.

1-mo. Az irruptió előtt sok rendben sok szoros parancsolat lévén az passusok bevágásáru: vágatta, az mint vágatta, de most kitetszett, hogy ha jobban vágatta volna, talám egy pogány sem salválta volna magát, sött egy vágást az vármegyebeliek kitisztítván, hogy Bagosi ellenzetté: mocskolódott, és kijön, hogy az passus-vágó embereket is elhajtotta.

2-do. Circa 12. Augusti inualescálván* az hír: az egész vármegye viritim parancsoltatott menni az passusokra; fel is ment, de mikor legjobban kellett volna, hír nélkül mind haza oszlatta, egyedül Szathmár vármegyei hajdúsággal s katonasággal maradván Bagossi,

3-tio. Eleitül fogva se katonát se hajdút az vármegyéből ki nem állított az passusokra az ki continuus volt volnu, hanem kétt s három nap ottan levén, azonnal hazamentenek.

4-to. Circa 16. Augusti szigeti Nagy Mihályiul küldvén ide leveleket az publice beszélte embereim előtt: *miért kell fegyvert fogni azon ellenséghez, hiszem nem bántanak azok minket.* Ezen szóknak kellett valahonnan eredetinek lenni.

5-to. Meg is tetszett; mert az ellenség visszatérésében azon vármegyére fordulván: az midőn Bagossi László ordere szerint utánna ment, valahol fegyverest talált, mind kényszerítette maga mellé, s hol 50 s hol több 3 kevesebb volt is Máramarosban: de Nagy Zsigmond nevű szolgabírónál több nem találkozott az ki véle elment volna, az is 14 sebekben esett.

6-to. Valamint ők nem bántották az ellenséget: az ellenség is valamihent Szathmár, Ugocsa vármegyékébűi kiment, noha Visken, Szigeten, s több helyeken végigment, s az nép az hegyekben volt, — de sohol sem rabolt sem égetett legkissebbet is, hanem Szigetnek az végin két rősz házat, és Bagosi reá való ütössé után, azoknak jelére, az kik étzaka tatárok elszélyettenek: három falukban az havasok alatt kibén három s kibén négy házat égetett meg.

7-mo. Az midőn Isten Bagosi irruptiója után az Szathmár vármegyei hajdúság által orderem mellett nagyobb confusióját adta az ellenségnek: az pogánytul lőtt nyereséget mind maga mind az vármegye lakossi, úgy az fegyverviselőktül kik nyerték, és az ellenség után comendéroztattaktül, valamint az szegény rabságtul erővel elszedte, és az váradi milítiával együtt elszedette, s magának appropriálván az glóriáját (kit egyedül Istennek köszönhetünk) mindeneiket maga privátumára és lakossi hasznára haráczolt fel,** sub illó praetextu, hogy az nemes Camara disponálljon, vagy az Gubernium, iránta.

(Mindkét jelentés Károlyi Sándor saját keze írása, *a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.*)

* Th.-nál «involvescálván».

** T. i. Sztojka, amint ez kitűnik Károlyinak 1717 szept. 13. Savoyai Eugenhoz irt leveléből. Károlyi szept. 15. felszólítja a haditanácsot, szept. 20. és 26-án Engent, hogy intézkedjék Sztojka ügyében. Eugen ezt már okt. 1-én megteszi.

IX., X.

Savoyai Eugen Károlyi Sándorhoz.

1.

Elustrissime Domine Comes.

Gaudeo de felici conflictu quem Dominus Ladislaus Bagosy dum exire volebant (Tartari) cum ipsi3 habuit, cum eliberatione plus quam mille captivorum nihil dubitans quin in fuga constituto hosti praecipue post conjunctionera nationalium quos Illustrissimus Dominus Comes ex dispersis hinc inde collegit május sit illaturus damnus aut ad minimum plures eliberaturus captivos.

Verum homagialis devotionis argumentum est conservata rebus sic stantibus *internet tranquillitas* cui haud leve dedit incitamentum Hlustrissimi Domini Comititis in hac occasione exhibitus extraordinarius zelus & in promovenda Cffisaris re indefessa sollicitudo, quae non immerito apud Pátriám & Csesarem meretur osneomium.*

Ex castris ad Semblinum die 20. septembris 1717.

Eugenius a Sabaudia.

2.

... Illustrissimus Dominus Comes per hanc occasionem novum & speciale apud universam Christianitatem sibi peperit incrementum, neque deero ex mea parte Sacratissime Suse Majestati Csesarea? hunc Illustrissimi Domini Comititis zelum specialiter allaudare.

Ex castris ad Semblinum die 16. Septembris 1717.

Eugenius a Sabaudia.

(A gróf Károlyi-nemzetség levéltárában.)

XI.

Id. Kerekes András a tatárjárásról.

Restantia Puncta Gravaminum, quae adhuc Suse Sacratissime Majestati tradenda esse volui. Et quidem:

1-mum. Mandátum in Comitatu Szatthmar fuit quatenus nullus Tartaros venturos dicere prsesummat, si enim hoc aliquis dixerit, aut promulgaverit, certo certius mortem subire debebit. Cujus?

* Ez azt mutatja, hogy Eugen nem a tatároktól, hanem Rákóczitól tartott.

vei á quo hoc mandátum fuit? Dominus Joannes Bokor demonstrari et fateri coetur.

2-dum. Quando Tartarus Comitatum Szatthmar ingressus fuit, ibidemque armadam suam collocavit, convenerunt nobiles equites in oppidum Karol, ubi consilio in prsentia nobilis Andreee Nagy habito (qui ad Rakoczium ambulavit) instituerunt et voluerunt, unum, duo, trés, vei plures etiam ex armada Tartarorum paganos surripere, quatenus adventus illorum interprsetatorem, et denuntiatorem habere possent; verum prsefatus Andreas Nagy reposuit: quis hoc sine scitu Domini Comitis Karoly facere posset? Si hoc faceretis et Dominus Comes Karoly resciret, non recto modo, sed per crucem ad veru attrahi illico vos curaret. Super quo nobiles illi reposuerunt, his formalibus: bo! ho! sisic debeatesse omnes abeamus, quod et fecerunt. Hoc testabitur et dillucidabit nobilis Michael Eacz, concaptivus meus.

3-tium. Collocata Tartari in Comitatu Szatthmar armada sna, illico Domini Comitatus, ex oppido Szatthmar, et alijs ex locis seu comitatibus ad illos perrexerunt, liberumque accessum illuc et retró habnerunt, quos omnes Michael Kelemen (prouti jam dixi) si stricto examini subjectus fuerit, demonstrare debet, me sic attestante.

4-tum. Dominus Andreas Góresy (quando jam Tartarus in comitatu se collocaverat) habuit in oppido nostra Mátészalka (illó tempore me absente) cum nobilibus et rusticis consilium; postquam ego advenissem, curavit prsefatus Góresy me advocari et citari. Comparens ego, his formalibus me allocutus est: Domine Kerekes habuimus consilium, et conclusum est: quatenus legatum ad Tartaros, tum ex parte nobilium, tum ex parte rusticorum pro protectione mittamus, sed cum nullum alium aptiorem et prudentiorem inveniamus, ideo ex parte nobilium Dominationem Vestram, et ex parte rusticorum Thomam Czyne, exmittere conclusimus et volumus; hoc audito ego reposui: modo tantum apud meum bonum Clementissimum Dominum fui, et jam contra rebellare deberem, certe nunquam hoc prsesummaui, nec faciam. Et dmn ab illó interrogassem, a quo illi Tartari huc sũnt missi? Eespondit, prsefatus: a Dominis illis qui ex Eegno profugerunt. Sed quis illis contentationem prsestare debet? Eespondit ille: illi ibunt contra Austriam, Germaniam, Silesiam, et nos omnes cum illis, ubi multos captivos sibi acquirere possunt et nos *non ad destruendum, sed ad juvandum venerunt*; reposui ego: ho! ho! nunquam hoc facere, neque ultro audire hac de causa volo, et desidero. Unde exopt multa damna, injurias et ruinas pati coactus

fui et debui. Et hinc ea ex ratione Dominus vicecomes Joannes Magosi mandavit: ut omnes domi maneant et nihil timeant.

5-tum. Post obtentam gloriosissimam Suse Sacratissime Majestatis ad Bolgradum victoriam, Tartania illicó desperare, fugere, multos Cbxistianos, innumerabilesque innocentes parvulos, veluti laniones per equum vitulos ampere et incaptivare bonaque Eegni depopulari cepit et mandavit, ubi antea nullum damnum importaré visus fuit.

6-tum. Mandátum omnibus nobilebus fuit Tartaros insequendi et Christianos innocentesque parvulos liberandi. Sed prsevie notandum est, ante insecutionem illám habuerunt consilium Domini nostri principales, utpote Dominus Franciscus Diák tanquam principallissimus et commendo, cum Dominó Martino Szuhany, Dominus Joannes Bokor assessor tabulse Inclyti Comitatus Szatthmariensis, protunc noster caporalis, et reliqui officiales constituti, et ordinati, quid in illó consilio (prseter subsequencia) tractatum et conclusum fuit ignoro. *Primo* tamen rediens ex hoc consilio prsefatus Dominus Bokor dicit: Mandátum est quilibet caporalis ex hac tota militia seligere debet, trés, trés, viros selectissimos et ad bellandum aptissimos, qui prius hos Tartaros insequentur; ex parte cujus prsefati Domini Bokor, ego cum duobus electus fui, quae electio exténdebat se, ad tercentas et ultra personas. Insequentes usque ad partes Moldavias Tartarum, multos occidimus, et aliquot millia Christianorum liberavimus. *Secundo*. Mandátum fuit, ut nullum Tartarum pro captivo vivum quispiam capere prsesumat, sed omnes occidere, aut si cui visum fuerit currere permittat; inculcante et mandante etiam hoc nobis prsefato Joanne Bokor. Et hoc vei exinde maximé attestor et juramento comprobo, quod dum in unum quemdam pulcherrimum Tartarum véste sericea prsetiosissima indutum incidissemus, ille manus elevare, et nos tartarice submississime rogare cepit, super quo ego dixi: Domini! iste certe est aliquis magnus Dominus non occidamus illum, sed vivum capiamus et adducamus, verum reposuerunt: Non, jam sciunt mandátum esse, nullum vivum capere, sed vei occidere vei veró currere, sinere debemus, et statim illum occiderunt. Quem si non occidissemus, multos certe Christianos pro illó rehabere, et liberare, ita credo, potuissemus. —

Viennse Anno Domini 1727. die 5. Martij.

Andreas Kerekes senior f sigilli loco. Adalbertus Joannes Szulczinszky mpr. Andreas Palarowicz qua testes huius fassionis et relationis.

(*A m. udvari kancelláriai levéltárban.*)

XII.

Szabad-e szövetségelni keresztyén hatalomnak a «pogány» törökkel?*

(1724).

On dit que si la Porté arme au préjudice du Traité de *Passarowitz*, c'est a l'instigation de deux Pu'ssances Chrétiennes. Nous nous souvenons de tout ce que nous avons oui déclamer contre Louis XIV. á qui on reprochoit de s'être allié avec le Grand Seigneur contre la Maison d'Autriche; & il n'y a guéres de Politique qui n'ait lú une certaine pasquinade sur ce sujet intituléela *France Turbanisée*. De nos jours nous avons entendú les injures & les calomnies que l'on a vomiee contre rEminentissime Cardinal *Alberoni*,* qu'on accusoit d'être en relation avec le Divan, contre les Intérêts de l'auguste Maison. Ne sont-ce point la des éfféts de l'idée de Barbarie que l'on attache au nom de Turc? Idée fausse s'il en fut jamais, puisqu'il n'y a guéres de nation plus humaine & chez qui l'on trouve plus de véritable pob'tesse. Hs ignorent tous ces traits de la fourberie la plus fine, que les autres nations, qui passent pour plus polies, mais qui s'ont beaucoup moins sincéres & moins naturelles, cachent sous les aparences trompeuses de l'amitié & de la civilité. Ne diroit-on pas, á entendre crier contre ceux, qui font alliance avec le Turc, pour fairé la guerre, qu'il s'agisse de quelqu' acte fórt humain? supposant les Tuics tels qu'on se les imagine, il me semble qu'on ne devrait s'adresser qu'á eux pour commettre les actions Barbares qui s'ont inséparables d'une guerre déclarée.

Mais après tout, pour quelle raison un peu valable, est-il plus odieux d'exciter á la guerre les Turcs que les Saxons, ou les Polonois, ou les Anglois &c. *Il s'agit de tuer des Hommes*, de pillér des villes, de voler, violer, saccager, bruler, détruire. Les Turcs se conduisent

* Ez értekezést azt hiszem vagy maga Alberoni írta, vagy legalább is sugalmazta: Erre vall a tanulmány magas színvonalá és az időpont, midőn t. i. ezzel már nem csak a maga eredeti álláspontját védelmezte, hanem XIII. Ince consistoriumát is, mely az ő kényes ügyében épen ekkor, 1723. dec. 20-án döntött, még pedig nemcsak kedvezően, hanem a mellett úgy, hogy azt többé nem lehetett bolygatni: «Fu letto un Breve in virtu del quale il card. G. Alberoni fu pienamente assolto; e fu imposto perpetuo silenzio a quanto era stato detto e prodotto contro di lui in tempo di Clemente XI. e del regnante Pontefice, e si diede ordine che il processo e il Breve fossero posti e chiusi in Castel Sant' Angelo con perpetuo divieto a chicchiessia di leggerliw. Alfonso Professione: Il ministero in Spagna e il processo del Cardinale Giulio Alberoni. Torino, 1897. p. 295.

ils dans ces occasions avec plus de Barbarie que les nations que nous regardons comme civilisées. Tous les pais où celles-ci ont fait la guerre m'en sônt caution. Les vespres Siciliennes, les massacres des vaudois & d'Irlande & le saccagement du Palatinat, parlent, je crois, en faveur des Turcs.

Mais, s'écrie-t-on d'abord ce sônt des Mahometans, des Infidèles; où est Eeligion? Quoi! *pour tuer, pillér, bruler, saccager, est-il donc necessaire de erôire en Jesus-Christ;* & l'emploi de verser le sang Chrétien n'est il pas mieux entre les mains de ceux qu'on apelle infidelles, qu'entre celles des Chrétiens?

Mais d'où vient cetté crainte pour la Eeligion? les Turcs sont-ils plus Ennemis des Chrétiens que les Chrétiens mêmes. Trouve-t-on chez eux lliorrible Inquisition, y voit on ces persecutions afreuses, qui font tant de malheureux? J'en apelle aux savans Ecrits de Mr. Eeland, fameux Professeur de d'Utrecht, sur le Mahometisme; la liberté de Conscience est un point de la loi des Turcs & une des maximes de leur Politique. En effet n'a-t-on pas vû des Eeformez persecutez en Hongrie, trouver un tranquile azile au milieu de la Turquie. On ne voit parmi eux ni Autó da fé, ni executions télies que les Jesuites sônt capables d'en fairé. L'Histoire Sainte nous fournit plus d'ün exemple, dônt ceux qui feroient avec le Divan alliance offensive & défencive, pouroient étayer leur conduite. Ábrahám, ce patriarche cheri de Dieu n'a-t-il pas fait alliance avec les Eois abominables des 5. villes qui ont subi le sort de Sodome. Dávid & Salomon ces Eois selon le Cœur de Dieu n'ont-ils pas eu une étroite alliance avec le Eoi de Tyr, Ezechias avec le Eoi de Babiloné & Sedécias avec Apriés, Eoi d'Egypte.

Aprés de pareilles Exemples quelle honte, quelle infamie peut-il y avoir a fairé les alliances les plus étroites, en un mot telle que l'interét de l'État le demande, avec le Sultan, comme avec tout autre Prince. Mais á quoi bon aller chercher des Exemples si lóin; le Papé Alexandre VI. n'a-t-il pas fait une alliance solemnelle avec le Sultan, le Eoi très-chretien n'a-t-il pas une Alliance perpetuelle avec la Porté? La Couronne d'Angleterre & les Etats Generaux en ont une semblable avec sa Hautesse, & Pierre le Grand, ce pieux Empereur de la Eussie, ne vient-il pas d'en conclure une sous la mediation de la France, offensive & défencive contre l'usurpateur de la Perse.

H n'y a que des *Ignorans* ou des *grimauds* qui soient capables de condamner la conduite de tant de grands Princes; & il faut être *peuple* pour y trouver quelque chose d'étonnant ou de blamable.

XIII.

Rákóczi levele d'Andrezelhez.

a Rodostó le 20 Janvier 1727.

— ne me remerciez jamais de ce que je fais pour les interests de la France, car je suis en cela le penchant naturel de mon coeur qui est a l'epreuve de tout mepris et indifference; vous lirez Monsieur cetté verité dans la copie de la lettre que j'ay écrite a M. d'O, pour la fairé voir a M. le Cardinal,* dont le Sieur Bon communiquera aussi la copie a M. de Morville, car rien ne m'est plus sensible que de voir qu'on se laisse jouer par les ministres de la Cour de Vienne. J'ajoute une entiere croyance a la copie de votre lettre de Bayonne entiere-ment conforme a mon sisteme, que M. de Konigsek comme sujet du Pais bas autrichien pour suivre les regles qu'on luy prescira dans le traité de raccommoement de la France avec l'Espagne dont l'Empereur sera le mediateur pour porter le Boy de France de se charger de la mediation entre l'Espagne et l'Angleterre aux dépens de tout ce qui pourra être nuisible a sa reputation et dignité. Voila a quoy je m'attends apres l'arrivée de M. de Bournonville a Vienne, et le depart de M. Kinski pour Paris.

Votre coeur saigneroit comme le mién si le Báron Vigouroux vous avoit raporté (comme peut être il aura fait) le sujet de la conversation qu'il a eue avec M. Delpbino, en suite des instructions que je luy avois données, mais s'il vous a epargné ce chagrin, je ne vous le donneray pas, car cela ne serviroit qu'a vous fairé gemir interieurement.

Pour moy j'ay deja pris le manteau de la patience pour essayer la pluye qui tombe'actuellement sur moy et la grele que j'attends. La Cour da Vienne ne me connoit que trop pour ne pas traverser comme elle fait mon retour en France, elle n'est pas jalouse des conseils que je donne a la Porté, car elle s'ijait en merne tems qu'on n'est pas capable de les suivre, outre qu'en se mettant a l'abri du coté de la France elle est a l'abri de tout.

Ainsi les croix et les adversitez seront toujours mon partage,

* Fleury, az újonnan kinevezett miniszterelnök, kiról Rákóczi, itt említett levelében e szójátékkal emlékezik meg: «j'espere que tout y *refleurira* (t. i. Franciaországban) sous le ministere d'un Cardinal *Fleury*.» — «Extrait de la lettre de S. A. S. le Princee de Transilvanie a M. D'O, le 22. nov. 1726. *Cet lettre a été numtrée a M. le Cardinal.*» A francia külügyminisztérium levéltárában.

trop heureux si je les mets au profit de mon salut que je souhaite uniquement.

Je vous renvoye les lambeaux de la gazette latiné avec le dechiffrement de l'apostille greque, lequel est peut être de la main du Prince de Valachie; lequel peut être dans son interieur est déjà revenu des impressions que votre predecesseur peut luy avoir donnée³ de moy, mais il ne me convient pas de luy fairé des avances.

Ne vous scandalisez pas de ma sincerité, puisque celle de Votre Excellence envers moy vous tient mon coeur ouvert.

(*A francia külügyminisztérium levéltárában*).

XIV.

II. Rákóczi Ferenc Bonn Pál árulásáról és vadjáról.

Copie d'une lettre du Prince de Transilvanie écrite de Eodosto au Sieur de Bon,* en datte du 20 janvier dernier (1785).

ij Les plaintes que le ministre vous a fait, m'ont touché d'aulant plus vivement que ce que Von m'attribue est trez opposé p^o o ma sincerité 2° a mes idées 8° au bon sens.

Quand au po vous démontréré(z) aysement que dans le temps qu'on a pu informer le Ministre des demarche³ que l'on m'impute je ne pouvois pas encore reeevoir votre reponse sur mon projet ou raisonnement sur la guerre. Aurois-je pû sans blessó la sincerité commencer a former une autre idée?

2° vous devés et vous avés représenté en Espagne et en France que j'exposerois plus toste a toute extremité, que de fairé la guerre avec l'ayde des Turcs seuls.

Enfin 3° Le bon sens pouvoit il me dicter d'empecher la Porté de fairé la guerre contre les Moscovites qui ont pris des engagements avec l'Empereur de fournir 80,000 hommes pour la deffense de la Hongrie. Engagements qu'ils ne pourroient pas remplir s'ils avoint les Turcs sur les bras. Mais quand même je devois rester dans une entiere inaction, *pourrois-je souhaiter contre hs interets de ma patrie, de mes enfans, de ma maison, que l'Électeur de Saxe, créature de l'Empereur, s'affermît sur le trone de Pologne?*

L'ambassadeur ** n'etant en aucun commerce avec moy, et

* *De Bon*, francia nemes ember, Rákóczi hűségés ügyvivője a francia ndvárnál; tehát nem szabad összetéveszteni névrokonával az alálaló dán *Bohn*-nal, a kit épen ő leplezett le.

** Marquis de Villeneuve.

affectant un secret scrupuleux sur tout, ne m'a jamais rien fait scavoïr du dessein de sa cour, et vous ne m'en aves rien mandé non plus. N'aurois-je pas pû agir et fairé des demarches, faute de connoissance, et auroit on pû me blamer? Mais Dieu-merci, je n'ay rien fait contre les interets de la France. H seroit superflu'de dire que je les ay a coeur comme les miens propres, parce que je vois avec douleur que l'on ne me croit pas. On est persuadé d'un coté que je suis inutile a tout, et de l'autre on s' imagine que j'ay assez de credit pour pouvoir contrecarrer les desseins du Eoy. Voicy donc l'éclaircissement sur ce que l'on m'impute. *Lises ma lettre tovtte entiere au Ministre* avec les pieces adjointes; ce que je vous mande pourra l'eclairer de tout.

Peu de jours avant l'arrivée de votre lettre que j'ay recüe le 30 decembre dernierj'avoisfait communiquerl'ambassadeurlememoire dōnt je vous joins copie avec les reponses que l'ambassadeur a fait ajouter: Le jeune homme qui a écrit l'apostille de la lettre y inserée, est le fils d'Orlic général des cozaques, qui est passé d'icy en France il y a environ un mois. Sa sceur est mariée au général Steinflicht, qui a été le seul avec le Eoy de Pologne a son évacion de Dantzic. Il passe icy sous le nom du capitaine Hague. Je ne s< jay quelle qualité et nom il se donne en France. Je ne croy pas cependant qu'il soit l'auteur de la calomnie repandüe contre moy, parce que je ne puis pas m'imaginer qu'il soit en communication directe avec le Ministre.* Je ne veux en rien deroger a la probité reconnue de Monsieur de Villeneuve, mais ny moy ny personne a Pera ne luy attribue des lumieres d'un ambassadeur. La ceremonie étant sa vertu dominante, il ne recoit aucunes nouvelles; il se contente des gazettes que les autres ministres des puissances recoivent, et lés font circuler a Pera. Il recoit rarement des depeches de la Cour, et n'étant nullement instruit ny initiée dans les affaires politiques, il ne prendt rien sur soy, pendant que les autres ambassadeurs d'Angleterre et d'Hollande agissent, avancent, debitent, tété levee, tout ce qu'il croyent convenir aux interets de leurs maitres, au lieu que l'ambassadeur de France est peu curieux de leurs demarches. H ne me paroît pas fōrt en raisonnements sur les affaires de guerre et interets des Princes pour pouvoir detruire ce que les autres ambassadeurs avancent. C'étoit au mois de septembre que le Grand visir m'avoit fait s< javoïr en termes formels qu'il ne scavoït chose a quoy il en etoit avec le Ministre de France, qui ne me parle, disoit il, de rien depuis un an que des

* Teljesen alapos föltevés; minden rágalom terjesztője egyedül a megvesztegetett Bohn volt.

progrez des Moscovites en Pologne; et moy je luy repon(d)s, hé bien nous ne demandons pas mieux que de nous unir avec le Roy votre maitre pour les chasser de Pologne; faites venir des pleinpouvoirs pour vous, et nous traiterons avec vous. Il me promit, continuoit le Grand visir, d'écrire en cour. H est venu me dire d'avoir receu le plein pouvoir, je luy ay demandé a le voir, il m'a répondu qu'il estoit écrit en chiffres; at on jamais veu traiter les aifaires de cetté maniere.

De ce langage du Grand visir on peut aysement voir qu'on ne doit pas attribuer a Bonneval non plus, le retardement de la guerre contre les Moscovites. L'ambassadeur s'estoit adressé a luy par Bohn, dont je vous parleray par la suite. Ce Ministre a un entretien secret avec Bonneval, qui m'a communiqué tout; il forme des projets, il fut consulté par le Grand visir, et il fut par la suite député pour traiter avec mon plenipotenciaire. Et *voila comme je fus obligé d'entrer en commerce avec luy sous des noms empruntés.*

Il est vray que Bonneval a fait connaitre au Grand visir qu'il seroit dangeureux d'entreprendre la guerre contre les Moscovites, fairé un traité dans les formes avec la France; que les simples assurances que l'ambassadeur donne, que le Boy ne fera pas la paix sans que les Turcs y soient compris, ou sans que l'Empereur et ses allies promettent de ne pas donner du secours aux Moscovites contre les Turcs, n'estoit pas suffisantes, parce que la Moscovie étant assez puissante par elle même pour continuer la guerre plusieurs années que la France ayant fait sa paix, l'Empereur pourroit sans donner secours aux Moscovites, commencer la guerre contre eux; et ou en seroit on. On ne doit pas trouver mauvais que Bonneval donne de tels avis, puisqu'on rendt icy responsables des evenemens ceux qui donnent des conseils.

Aussitôt que le Grand visir me communiqua ce que j'ay rapporté, j'ay senti les difficultés que la cour aura d'entrer en alliance avec la Porté. Je les ay représentées a Bonneval, qui me produisit des exemples dans les histoires, mais je luy ay fait remarquer la difference des tems et des conjonctures. C'estoit en veüe de les applanir que j'ay formé le projet touché dans le memoire.

Mon traité avec la Porté devoit preceder tout pour fairé voir a la cour de Romé et a toutte la Chretienté que la Porté n'a aucun dessein de s'ingerer dans la guerre d'Hongrie que vous avies proposé de ma part, *ny de s'approprier rien far la suite dans ce pays qui peut fairé tort a la Nation et ah, Chretienté*, comme vous verrés dans les articles cy joints.

Ma proposition devoit faciliter l'entreprise contre la Moscovie

parce que le Grand visir disoit a l'ambassadeur de France que la Porté se croyoit effectivement obligée par les traittés de maintenir la liberté des Polonois, que l'on pouvoit la maintenir dans la personne du Boy Stanislas, en sort que la Porté s'engageroit par l'amitié pour la France de soutenir specifiquement l'élection de ce Prince. H faudroit fairé voir quelle utilitéil en reviendroit a la Porté; voilá l'utilité que j'ay fait entrevoir, ainsi que j'ay marqué dans le memoire.

Le Grand visir gouta fórt mes propositions et ne trouva aucune difficulté de m'accorder ce que je demandois. On a mérne trouvé bon que je passe en France pour concerter de quelle manieré on pourroit entreprendre la guerre enHongrie par l'ayde duRoy Trez Chretien, mais on ne vouloit pas que l'ambassadeur fut informé de ce qui seroit passé, et on souhaitoit mérne qu'on en eut envoyó un autre pour traiter l'alliance avec la France.

Voila la maturité a laquelle on etoit parvenü, lorsque tout a été arreté par les representations de l'ambassadeur d'Angleterre qui persuada au Grand visir qu'on etoit sur le point de conclure la paix generalé, que l'Empereur etoit resolu de reconnoitre le Eoy Stanislas a condition que l'Electeur de Saxe luy succederait; que si la Porté entroit en guerre contre la Moscovie, elle s'attireroit les forces de l'Empereur aussi, sans pouvoir plus compter sur la mediation du Boy son maitre, et des Hollandois; mediation qui avoit été si utile a la Porté a l'occasion des deux dernieres guerres.

Vous remarquerez sans doute dans le memoire que j'ay envoyé a l'ambassadeur, ses reponses laconiques, et veritablement je ne peux attribuer qu'a ses lumieres bornées, qu'il ne mande rien sur le projet dont je luy ay donné part avec sincerité. Les raisons par lesquelles il a commencé de porter la Porté d'entreprendre la guerre, ont été detruites dans l'esprit des Turcs par l'ambassadeur d'Angleterre. Il y a plus de six mois que luy et l'ambassadeur d'Hollande ont représenté a la Porté qu'ils étoit prêts de donner des assurances par écrit au Grand visir et qu'ils s'engageoient de le fairé ratifier par leurs maitres, que les Moscovites ne s'approprieroient rien en Pologne, et qu'ils en sortiroient aussi tost que les troubles seront pacifiés. Qu'il devoit murement reflexir, si la possession des deux Siciles par un infant d'Espagne appuyé des forces de son pere, ne leur fera pas plus dangeureuse que la possession de la Pologne par un Electeur de Saxe, dont le gouvernement ne sera pas different de celui de son pere, c'est a dire borné par les Polonois. Que la Pologne pourroit beaucoup plus perdre que profiter dans la guerre de Moscovie. Je ne scay si l'ambassadeur a sceu ce que je viens de raporter, ny la maniere dont il s'est servi pour persuader le contraire aux Turcs.

Je suis cependant porté a croire que puisqu'il m'a rapporté encore les memes raisons, peutetre il continue encore de les repeter au Grand visir. Si j'eusse été en communication avec luy, je luy aurois mandé l'écrit que j'avois envoyé au Grand visir en forme de dialogue, puisque, les Turcs sont fort en goust de ces sorte3 de pieces. J'en ay souvent profité depuis que je suis icy.

Je ne cacheray pas que le Grand visir m'avoit au commencement consulté sur la guerre de Moscovie que je ne luy ay pas certainement conseillé par ces memes raisons que vous aves produit a Monsieur de Chauvelin; ce sont les memes par lesquelles en 1719 il porta la Porté a conclure la paix perpetuelle avec le Czar. Les Moscovites craignent naturellement les Turcs, ce que j'ay remarqué dans la personne même du Czar Pierre 1er a l'occasion que Messieurs de Bonac et d'Andrezél moyennoint le partage de la Perse; et cetté superiorité d'opinions, comme vous savés, fait beaucoup a la guerre; d'ou il peut arriver que les troupes Moscovites se retireront de Pologne, ma pensée pourra paroître ridicule je l'avoües, mais cependant que le Roy Stanislas ne sera pas mieux affermi sur son trone, parce que l'Electeur de Saxe a assez de troupes pour se soutenir soy merne, et que les Polonois ne seront jamais mieux unis; excepté le Comte Tarló Palatin de Lublin, les autres chefs ne feront pas d'avantage qu'ils ont fait jusque3 a present. Je doute fort que la cour soit bien informéo de leurs manoeuvres, car l'ambassadeur ne connoit pas personnellement ces chefs, comme je les connois, et le Roy de Pologne luy merne peut être mai informé, ou il peut avoir des raisons particuliers que j'entrevois fort bien, de n'en pas parler. Ainsi il pourra fort bien arriver, que les Turcs et les Moscovites feront entre eux une guerre languissante, et les affaires de Pologne resteront dans le trouble, comm'elles sont, en sorté que tout cela ne pressera pas l'Empereur de fairé la paix. Ce Prince a dcsja commencé de retirer ses troupes de dessus lo Rhin, et la campagne passée luy ayant fait voir que le grand corps germanique n'est propre que pour la deffensive, il les fairé filer en Italie. J'ay même toujours pensó, qu'il pourra mettre a leur tété le Prince Eugene en vetie de continuer la guerre le mieux qu'il pourra. Je reviens encore a redire que pour forcer l'Empereur il faudroit venir a luy fairé la gueiro en Hongrie, mais d'une maniere differente que je n'avois proposé. La disposition de la nation est certainement telle que je la puis souhaiter. H y a environ six semaines que j'ay renvoyé le député de quelques gentils-hommes assez accredités qui étoit tous prêts a prendre les armes sur le faux bruit, que les Polonois avoient repandu sur les frontieres d'Hongrie que j'étois en marche avec 50 mille Turcs. Je ne vous instruis pas

plus amplement sur cetté matiere, car j'ay reconnu qu'il est absoument inutile de fairé des projets dans un tel éloignement ou je suis.

La decouverte qui a été fai te du malheureux Bohn, ne peut être indifferente a la France, et c'est pour moy un grand service rendu. H est certain que je n'avois pas sujet de me méfier d'un bomme qui a passé huit ans sous mes yeux dans une conduite irreprochable, mais heureusement pour moy, je n'ay pas eu une confiance en luy, telle que j'aurois pû avoir, s'il n'eut pas si souvent changé de dessein, et demandé son congé, par ou j'ay connu qu'il n'avoit pas un veritable attachement, et qu'il ne cherchoit que soy mérne. Je voulois donc absolument le determiner dans les differents projets qu'il faisoit pour se pousser, et si je ne l'eusse pas pressé de partir, sans doute il seroit encore dans ce pays-cy, puisque l'ambassadeur avoit pris grandé confiance en luy, et s'il ne m'eut pas rendu les lettres que je luy ay écrit de ma propre main en reponse de celles que l'ambassadeur me faisoit écrire, je ne serois pas fâché, qu'on les eut trouvées parmi ses papiers. Ilest donc parti d'icy sans aucune commission de moy. Les lettres que je luy ay écrit du depuis, feront voir que j'etois indifferrent sur son sujet. J'avoüe cependant que faute d'autre, je m'étois resolu de l'envoyer auprez du Eoy Stanislas mais en combinant le tems, il etoit arreté dans celui que mes depeches partirent d'icy. Ainsi je regarde comm'un arrangement particulier de la Providence que cet homme n'a pu tant me nuire comm'il auroit eu occasion par la suite. Je luy avois parié verbalement sur l'entreprise de Croatie, parce que Bonneval avoit la merne pensée, et me l'avoit communiquée par son canal. Dans ses dernieres lettres qu'il m'a écrites, il s'est vanté d'avoir eu des entretiens secrets avec Monsieur le Garde des Sfeaux a Grosbois, et avec plusieurs comis de differents bureaux, par ou j'ay veu que cet homme lá etoit en vogue de s'intriguer si Dieu l'eut laissé fairé. Sa détention étoit marquée dans la gazette de "Vienne du 1er decembre. Comme l'ambassadeur m'a fait prier de tenir le cas fôrt secret, je suppose qu'il y aura dans ma maison quelquesuns qui luy auront écrit. Arretés ces lettres entre les mains de Quesnel, a qui elles seront adressées, aussi bien que la grandé depeche que je luy avois adressé par cetté merne voye.

Puisque le Boy ne veut donc employer en rien le zele que j'ay pour ses interets je voudrois être entierement exempt d'entrer dans les affaires politiques a la Porté, mais j'avoile sincerement que le gouvernement a trop grandé confiance en moy pour pouvoir m'en dispenser entierement, puisque vis de ses bienfaits. Tachés donc de decouvrir au moins indirectement, et fournisés moy par la quelque

occasion defairelebiens, et de pouvoir eviter le mai, pour eviter toutes les plaintes et les reproches.

(*A francia külügyminisztérium levéltárában.*)

XV,
Vetési jelleméről.

Nedeczky Sándor, a fejedelem oroszországi követe, Tiakóczihoz (1709).

«f F. K. V. Tegnapi napon, innen való ellmenetele után Vetés Uramnak Curir Antalóczitul értettem, hogy emiitett Vetés Uram épen ellmenetele előtt bizonyos írást tett bé pagetájában ellenem valót: kire nézve kinszeritettem nem juxta proverbium: non petita excusatio est sui ipsius incusatio, — alázatosan informálnom Felségedet a dolog felül.* Amidőn ide érkezett volna hozzám eő kegyelme Székelhidy Urammal és Antalóczi Curirral, kérdeztem mind magától, mind az mellette valóktól, ha valami írást nem hozták-e nekem vagy Felségedtül vagy Méltóságos Bercsényi Uramtul, erős hitivei peccsételte, hogy se írást nem hozott maga, se mások, se nem izent senki is nekem, ezt penig nem egyszer, sem kétszer hiti átka alatt mondotta; kire nézve megszomorodván igen, Székelhidi és Antalóczy magokban szálván, megszántak; titkon szolgálaim által értésemre adták, hogy csak zaklassam meg öke.t, megvallyák előttem, hogy nállok legyenek mind Felségedtül, mind Méltóságos Bercsényi Uramtul nekem szolló feles levelek, de Vetés Uramtul fejek vesztése alatt meg van nekik tiltva, egyátallyán fogvást ne adgyák kezemhez, kit én értvén, megvallom hogy ex justa impátientia másnap keményebb szókkall adhortáltam Vetés Uramot, hogy vagy adja maga, vagy adassa meg a leveleimet, kire csakugyan ujjobban azt felelte, *ördögnek adván testét, Lelkét*, sok esküvési után, se maga nem hozott semminemű leveleket, se pedig a Curirok akik vele jöttek; arra azt

* Vetésinek itt érintett ármánykodása okozta, hogy Rákóczi, Nedeczkynek szorongva várt követjelentését később kapta meg, mint itt közölt panaszos levelét, s így írta 1709 szept. 2-án Nedeczkyhez az Archivum Rakóczianumban (II. 626—540.) közzétett korholó leveleit. Márki csakis ezeket említi (II. 64). Nedeczkynek jelen levelében adott felvilágosításainak azonban *annyira hitelt adott* a fejedelem, hogy őt továbbra is megtartotta követi állásában, s csak 1710 aug. 10-én «placidálta», hogy betegsége miatt hazajöjjon. Nedeczky azonban csak 1711-ben tért vissza. A Nedeczky-család levéltárában kezeim közt volt a Nedeczky részére 1711 márc. 4-én illetőleg 1711 június 11-én kiállított orosz és lengyel útlevelnek eredeti példánya. Az egyiket gróf Golovkin, a másikat Sieniawskij nagybetman írta alá.

mondottam: Uram ne tagadgya kegyelmed mert Antalóczi bizonyos pakétákat hozott számomra, de kegyelmedtől inhibitus, hogy kezembe ne adgya a leveleket; arra azt mondgya Vetés Uram: hazud az Antalóczi, mert én semmi levelek felől nem tudok semmit is, sőt ha tudnám (úgymond) hogy Fejedelem nem általam, hanem más által küldött volna valami írást kegyelmednek, azonnal írnék az Fejedelemnek és minden dolgait félbe hagyván kész volnék elhagynom szolgálattját; látván ilyen obstinatioját eő kegyelmének, behivattam mind Székelyhidit, mind Antalóczit, s kemény szókkal hozzájuk szólván, szeme előtt megvallottak, hogy nincs különben, hanem amint felyebb irtam: életek vesztése alatt inhibitusok; úgy nagy nehezen kifacsarhattam az leveleimet. Ezen szemtül szembe való mondása minden orcza-pirulás nélkül *sok szemére való hányásim után hazugságindk*, azt mondotta, hogy bizonyos okokra cselekedte azt, de minekelőtte elmennyen, ki nem mondhattya, hanem az mikor el akar menni, akkor megvallya. Mindezek után ilyen nyilván való okom lévén úgy mondottam, aki ilyeneket követ el, nem emberséges ember, hanem német font,* és selyem,** egy szóval *attán s teremtetén kívül valamit emberi elme kigondolhat, szemtül szemében mind rá hántam*; de mindhogy *e félékhez, régen szokott volt eő kegyelme*, csak bolondságnak tartotta; már ötödfél héttüi fogva, noha elég dévajságot köllött itt halgatnom, de mégis egész tegnapi napig csendesen voltunk; hanem tegnap minck előtte elmennyen, élőmben hivatván Székelyhidit s Antalóczit, ugyan füle hallottára kénszeritettem őket, hogy mivel ihon in procinctu vagyon ő kegyelme, vallyák meg., hogy mi okra nézve volt az tilalom, úgy mind a ketten egy aránysú szóval, szemébe mondották, hogy én felőlem nékiek azt mondotta, hogy én nem vagyok hive se a Fejedelemnek, se Magyarországnak, hanem nyilván való rebellise; kérdeztem ő kegyeimétül miért mondotta ezt, csak azt felelte, hogy hazugságból cselekedte; már bölcsön meggondolhattya Felséged, ki volna emberséges ember, aki ezt elszenvedhetné; mert valaki énnékem azt mondgya, és a német fontot és selymet, assecuráalom, hogy vagy ő, vagy ón más világra megyünk; én is ex ju3to dolore, megvallom valamit Isten adott tudnom (mivel aki ez ilyenekért panaszt téssen pro satisfacione nem tartok sokat felőle, hanem personalis actus lévén, personaliter maga magának tegyen eleget) nem csak annyit amennyit azelőtt mondottam, de jelenlétében Székelyhidinek és Antalóczynak, tíz

* Azaz csalárd ember; mert a német font annyi mint: hamis mérték.

** Rendszerint *selma* (Sohelm); a *selyem* szokatlan alakja azt hiszem a német fonthoz van mérve.

annyt is szemtűi szemében attán s teremtettén kívül szóllottam, úgy annyira hogy bölcsen elgondolhattya Felséged, *valamennyi szitkot tudhattam, deákul, magyarul, tótul, franciául, németül, sőt törökül is rá hántam, de hasztalan volt*, mert nem tudott egyebet felelni, hanem hogy azt szántsándékkal (azt) hazudta, gondoltam ugyan, hogy talám satisfactiót fog kérni, kire jöllehet félhóit beteg vagyok, ajánlottam magamot, hogy akar mikor, akármí helyen, ha itt akart volna, hiszem hogy vagy ő, vagy én itt maradtunk volna; ez meg lévén, szépen elbúcsúztunk egymástúl s assécúráltam, hogy imádkozom érette s alamizsnát adatok, s misét is szolgáltatok, hogy Isten Szent Lelket adgyon eő kegyelmének, hadgyon békét ilyen mód nélkül való dévajságnak. De kegyelmes Uram nem volt nagyobb boszszúságom annál, hogy azt mondotta *eő alwz hozzászokott, és el nem hadgya az hazugságot*, ergo más ember ignominiát szenvedgyen; megvallom, hogy ha Felségedet s Hazámat nem szerettem volna, bizony edgyikünk itt hólt volna meg kettőnk közül; hogy ezek pedig úgy legyenek, tegyenek igaz relatiót Székellyhídy és Antalóczi. Nem láttam azt másban, mint Vetess Uramban, mert *délig nem sokat mond igazat, dél után pedig gyakran hazud*. A mit pedig reám méltatlanul kent az rebellionak fogását illeti, most megyek Felséged alázatos szolgáltyára, ott lévén nem kérek pardont, hanem igazságnak szolgáltyát; vagy hiszi Felséged vagy nem, de ez Istenem lesz énnekem bizonyságom, hogy akkor leszek labanczá, a mikor Felségedet is Bomain Császár hívségében látom; ezzel ajánlom Felséged kegyelmességében magamat s maradok.

(*A Nedeczky-család levéltárában, Nedeczky Tibornál*).

XVI.

Vetési László * kémjelentése Rákóczi elfogatása tárgyában.

Ottel császári udvari haditanácsoshoz, Bécsbe.

Paris, le 13 de Septembre, 1717.
J'ai recü une lettre de mon homme, qui suit le prince Eakoczy, eerit de Valence, par laquelle il me marque, que le 5me le dit prince a couchó á Vienne en Dauphiné. Il y a sejourne le 6. et le 7^{lem}, au matin il en est parti, et le 8 il est arrivé áussi bien que lui a Valence, on il couchera selon les apparences prenant la route de Marseille on de Toulon au travers du pays d'Avignon. L'evenement fait voir,

* Vetési már ekkor ezredesi rangban van s ezredesi fizetésén kívül, ép ez ideig, nagy összeget kap, kétségkívül kémszolgálati fejében.

Monsieur, que je n'ai pas eu tort, de croire et de vous dire, que si le dit prince veut s'embarquer dans un des ports de ce royaume sur la Méditerranée il pourrait passer par le pays d'Avignon, puisqu'en effet il prendra cette route, et par conséquent il aurait été bon de prendre des mesures nécessaires auprès de Sa. Sainteté pour obtenir d'Elle la permission d'enlever ce fugitif, lorsqu'il passerait sur ces états. J'ai la peine cependant de croire, que la cour de Rome l'eut accordé, étant bien persuadé, que malgré toutes les raisons et intérêt de la religion, qui devraient engager notre S. Père le Pape d'agir contre ce sort de gens sans religion et sans honneur, qui vont aider les Turques contre les Chrétiens, la dite cour de Rome ferait plus d'attention à ce, que la politique lui inspirera qu'aux intérêts de la religion.

(A cs. és k. hadi levéltárban, Bécsben.)

XVII-XXII.

Klement János szökése Rákóczi irataival.

1.

M. D'Argenson(hoz).

8 Mars 1714.

L'Comme Monsieur le Prince Eugotzi a été averti que le Sieur Clement l'un de ses secrétaires avoit formé le dessein de s'absenter et de passer dans les pays étrangers avec les papiers qu'il a à sa disposition: Il a demandé un ordre du Roy pour le faire arrêter et pour se saisir en même tems de ses papiers, et sa Majesté m'a ordonné de vous l'adresser. Je le joint à cette lettre.

(Fogalmazat.)

2.

M. D'Argenson(hoz).

10 mars 1714.

A Sárosi gróf (Le Comte de Sarotz) arról értesít, hogy Clement a király elfogatási parancsát megelőzve, megszökött. Mivel azonban még nem mehetett messzire, rendelje el felkutatását Párizsban vagy környékén, s ha már netalán elhagyta volna az országot, arról is adjon számot.

(Fogalmazat.)

3.

Paris 10 mars 1714.

Clement János nem volt elfogható, bármily gyorsan jártunk el ellene; «je continue même de faire observer la maison du Sieur Péan et d'un étranger qui estoit chargé des affaires de ce Prince (Rákóczi) avant que M. l'abbé Brenner en prit soing».

Clement lakásán haszontalan papirosokat és egy hozzá intézett levelet találtak, melyet ide mellékelve küldök.

D'Argenson (sajátkezű aláírás)

4.

Brenner levele a rendőrséghez.

Paris ce 10 mars 1714.

JClementről ez idő szerint nem tud semmit; «le Sieur Clement étoit icy pendant six semaines comme vagabons dans la ville sans paroître devant le Prince et sans être en relation avec moy loin de me rendre compte, de ce qui vous regardoit, a la fin il a deserté laissant un nombre de creanciers et avec les papiers que le Prince luy avoit confié*.

Brenner.

5.

Klement Brennerhez.

la Haie 26. Avril 1714.

On m'a communiqué Monsieur celle que vous avez écrit a Monsieur d'Achenbach secretaire privé de Sa Majesté Prussienne en datte du 10 mars.

Hivatkozik a fentebbi levélre s nem érti micsoda fennsőbbiséget tulajdonít magának Brenner ő fölötte, hogy még azt meri írni, hogy nem adott neki számot dolgairól. Azon sem ütközik meg, hogy Brenner őt vagabundusnak nevezi, csak azt mondja rá:

«Vous aves été toute votre vie un vagabond vous meme, car croies moy, le Roy de France et toute la cour le scait bien que de Quartier maitre chez l'Empereur que vous quittates vous vous en allates en France vous faire Houssar dans la Compagnie du Lieutenant Colonel de Verceil (sic) M' Sárvári et ne vous trouvant dans aucune de ces conditions a l'abri de la punition des crimes qui ne vous contoient rien vous ajoutates a la malice l'hipocrisie en prennant le petit collet et vous vous mites dans les peres de l'oratoire,» hol ismertté tette magát bünei által. Tudja, hogy miként ment a császár szolgálatába,

s mit csinált a kalocsai érseknél. Le Tellier előtt is föl fogja tární gyalázatosságait.

Ő ellenben, 1708. évi július hónapja óta hűségesen szolgálta Rákóczit, aki őt ki is nevezte kamarássá (chambellan).

«Ce Prince (t. i. Rákóczi) non conte'nt (Tavoir gató les affaires d'Hongrie par la foiblesse qu'il a eu pour le Comte de Bercsenyi a qui il a laisse tout fairé et tout pillér et prendre librement pour attirer a sa cause la haine du peuple, a toujoars été attache de saivre ou des conseils des gens malintentiones ou les siens propres et au lieu d'employer les subsides qu'il tiroit a paier les troupes et a les entretenir son esprit toujours occupé de pompeuses bagatelles n'a été attaché que de depenser tout l'argent en des bijoux inutiles en des habits et des tentes magnifiques.

Ce sônt les obligations que la patrie luy a, mais je me promette qu'Elle ouvrira les yeux et que chaque hongrois veritablement bon patriote se gardera bien de penser jamais a luy.

Je voudres convaincre la France qu'Elle ne rétire aucune utilité de l'azile de luy donne, puisqu'il n'a pas tenu au Prince de luy nuire et de former des desseins contre elle, suppose qu'il y ait trouvé ses avantages. Quelque regolier que paroisse sa vie,» ahhoz is sok szó fér s van róla mit mondani; vallásossága se ér egy fabatkát.

«Je prouverois bien qu'il embrassera toujours celle qui luy pourra donner une souveraineté.

Il est inutile que je vous dise toutes les differentes negotiations que j'ay fait dans plusieurs des Alii és d'ont quelqans aiant donné dans les propositions que le Prince leurs faisoit fairé ont éprouvé par la suite qu'il n'y a point de fondement a fairé en luy et il me semble que le temps est venu que l'Empereur le regardera comme une personne qui s'est rendu suspecte et incapable aux yeux de toute la terre de ne pouvoir jamais rien entreprendre^

Hosszú levele végén ismét visszatér Brenner viselt dolgaira 'vérbemenő gúnyral fejezi ki pszichológusait. Aláírva:

Klement

6.

Klementlevele egy idegen udvar követéhez.

la Haye le 27 avril (1714).

Megköszöni Ő Excellentiájának Párizsban, elutazásakor, irányában tanúsított kegyelmét.

«Je ne suis pas a l'abri même dans ce pais ici de la persecution pour ne point dire des assassinats de mes ennemis.

Panaszkodik, hogy ellenfelei még a porosz királyhoz is írtak viselt dolgairól.

«La copie ci mise fera connoitre a Votre Excellence que je manque a Mr l'abbé Bienner et luy developpera le procede que M. le Prince Rákóczy a tenu pendant la guerre d'Hongrie et depuis, et celuy dont luy et son ministre ont etés capables de tenir envers tout le monde et par l'ingratitude la plus nôire envers la France qui les combié des boates.»

Klement.

(A francia külügyminisztérium levéltárában.)

XXIII-XXVI.

Vigouroux útlevelei és utazása.

1.

Jean Baptiste Louis Picon, chevalier, Vicomte d'Andrezel, seigneur de la Motte St. Mery, Montgimont, Vads St. Pere et autree Laeux, conseiller d'État et ambassadeur du Roy á la Porté Ottomane.

Nous prions tous ceux qu'il appartiendra de laisser seurement et librement passer *le Baron* de Vigouroux cy-devant Colonel du Regiment d'Astracan s'en retournant en France avec ses deux fila et deux valets — et d'empêcher qu'il lui soit fait aucun tort ni empêchement, au contraire de lui accorder toute l'ayde et l'assistance dont il pourra avoir besoin, comme Nous ferions en pareil cas. En ioy de quoy Nous avons signé ces presentes de nôtre main, et icelles fait contresigner par notre chancelier, premier secretaire, le Sceau des nos Armes en tété.

Fait á Pera les Constantinople le douzieme jour du mois de Decembre 1726.

d'Andrezel m. p.

par Monseigneur Belin.

' 2.

En 1726

Monsieur *le Baron* de Vigouroux et son fils âgé de 18. ans partirent de Paris et se rendirent de Marseille a Smirne avec le projet de continuer leur route par mer jusqu'a Constantinople; mais la contagion les determina á s'arreter a Rodostó ou ils arriverent en Aout 1726. Ils s'étoient retirés l'un et l'autre du service de Russie avec l'agrement de la cour. Monsieur le Baron de Vigouroux avoit été colonel d'un très beau regiment dans les troupes du Czar. Cet

officier étoit connu pour un homme de beaucoup d'esprit et de mémoire. Il vint en Decembre de la même année a Constantinople. Le Prince Eagotski lui accorderoit une entiere confiance et la chargé d'une mission auprès du Ministre des affaires étrangères a le cour de France. S'étant mis en voyage le 16. Decembre 1726. pour se rendre a Kodosto et de la en France, il eut le malheur de fairé une chute a deux lieux de Constantinople et se demit une epaule ce qui l'obligea de retourner dans cetté ville ou il fut bientot guéri.

3.

(Le vicomte D'Andrezél) à M. le Prince Bagotski

du 16. Decembre 1726.

J'ay été, Monsieur, si occupé tous ces yours cy et il m'a pris depuis hier une si grandé migraine, que je n'ay point été en etat d'ecrire a Votre Altesse aussi amplement que je me l'étois proposé, et comme je n'ay pas jugé a propos de retarder le départ de M. le Bâron de Vigouroux, je ne puis que me raporter a tout ce qu'il aura l'honneur de vous communiquer de ma part en conséquence de toutes les conversations que nous avons eues ensemble. Je feray mon devoir envers Votre Altesse aupres de M. le Comte de Morville. J'y suis obligé par tant de raisons que vous ne devez pas douter que je ne négligeray rien qui regarde vos interets d'autant plus que je les connois communs avec ceux du service de Sa Majesté. Je remets entre les mains. de M. le Bâron une lettre pour le ministre d'ont je luy ay fait la lecture.

4.

(Le vicomte D'Andrezél) à M. le Prince Bagotski

du 17e Decembre 1726.

Je n'ay pas pu, Monsieur, être le premier a fairé part á Votre Altesse de l'accident arrivé hier au bâron de Vigouroux qui en tombant de cheval s'est demis Pépaule á deux lieux d'icy, parce que avant que d'avoir été transporté icy, il fit partir du Palais de Transilvanie (ou mon chirurgien luy mit le premier appareil) un expree pour vous en donner avis, il a été secouru assez á propos pour qu'il espere pouvoir être en état dans huit ou dix jours de rejoindre Votre Altesse par bateau. Je luy ay temoigné le chagrin ou j'étois de n'avoir pu le loger chez moy a cause de l'arrivée de M. Fontens et de toute sa famille qui se trouve encore très & l'éroit dans ma maison par la

quantité de monde dont sa suite est composée, mais comme le dit Baron est à portée du Palais j'auray grand soin de veiller à ses besoins et il ne luy manquera rien.

(*A francia külügyminisztérium levéltárában*).

XXVII.

Vigouroux emlékirata.

Jlémoire présenté à la cour de France par le Baron de Vigouroux, étant actuellement au service de Son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince de Transilvanie, le 31. de Decembre, 1727.

Panaszkodik, hogy minden felőlről rágalmazzák. Ellenségei még azért is kárhoztatták, hogy elhagyta Franciaország szolgálatát s idegen szolgálatba lépett. «Ily a quelques années que le bruit d'une guerre prochaine en Europe s'étant repandu, en Moscovie, ou le Representant servoit en qualité de colonel en chef du piemier Regiment de dragons, il demanda et obtint son congé pour venir en France fairé ses offres de service au Roy.»

1726 ápril hava óta Morville gróffal, Lamarckkal és másokkal érintkezve, azok tudtára adták, hogy ez idő szerint nem fogadhatják a király szolgálatába.

Akkor ép úgy mint most, *pénzzavarban volt*, (fiai is vannak, akik sokba kerülnek) s mégsem fogadta el idegen fejedelmek ajánlatát; mert attól tartott, hogy fegyverét esetleg Franciaország ellen vennék igénybe.

Az erdélyi fejedelem (Rákóczi) azonban más; az nem idegen. «Le Representant (t. i. Vigouroux) n'a jamais regardé comme étranger un Prince qui est l'exemple vivant de la Religion Catholique, et qui a toujours été flus Francois que les Francois merne, par son attachement inviolable à la personne sacrée des Rois, et aux interets de l'Etat.»

«Quant au passeports que le Representant a demandé à la cour, il l'a fait conformément aux ordres de Son Altesse Serenissime pour aller en Hollandé y solliciter les Etats_ Generaux de vouloir bien adherer dans le Congres aux bonnes volontés avec lesquelles elle espere que la France voudra bien s'employer pour luy fairé obtenir jnstice sur ses legitimes pretentions.»

«Quand il a demandé de passer par la Pologne, c'est que le Prince considerant le peu de fonds qu'il doit fairé sur les faveurs presentes de la Porté, et craignant qu'elles ne changeassent si le ministere

venoit a y changer, pense en bon pere de moyener en ce pals la, uné-retraite pour M. le Duc de Mekouits* son fils, par la prevoiance crainte, que dans un tems de malheur, que Dieu éloigne, ce jeune Prince se voiant exclus de la Chretiéneté, et privé de toute ressource-pour vivre ailleurs, ne fut forcé par des raisons solides de droit naturel a penser a des entreprises plus hasardeuses que menagées: il y a un an que le Prince fit communiquer ses ueües a ce suiet au ministere de France par le feu marquis d'O. La cour repondit que • rien n'etoit plus juste que cetté sage preuoiance du Prince en consequence il m'a ordonné de passer en ce pals la pour voir ce qu'il auroit a fairé au sujet d'une terre qui luy appartient, et qu'il a laissée., en quittant la Pologne, sous la protection d'une, dame du país.»

Utazásának semmi más célja nem volt, mint ez az ügy; minden egyéb csak rágalom.

Du Vigouroux (saját keze.)

(A francia külügyminisztérium levéltárában)*.

XXVIII.

Ilosvay János Vigourouxhoz, becsületügyben (az 1730-as évek elején).

«il faut que vous vous raccomodiez avec le je'un Comte Forgács, qui se croit fôrt deshonoré des vous la maniaire qu'on lui ont mandé de Constantinople après votre d part, que vous' avez fôrt mai parié de lui devant tous le mond et que vous l'avez diffamée disant á tous que vous l'avez veu le cointe Forgács mais il est pauvre comme un gueur et après plusieurs choses diffamant il est plain de verole; quand ce jeun cavalier a receu cet létre il étoit aux espoir se plaignent a tous le mond comme un arragée, disant qu'il faut que tout ce qu'on m'a dit de lui fait vrais puisque sans le connoitre et sans avoir lui donné aucune suget m'a diffamé.»

(Másolata a M. N. Múzeum kéziratárában.)

* Makovicza.

Ploaghman vizontagsági és Rákóczi «kalózkirálysága».

1.

1725— 18 Gennaro

Al Bailo álla Porta Ottomana

Il diligente Dispaccio di Vostra Signoria, che nella data de dl 18 di Novembre ci é ultimamente pervenuto, ci significa quanto le ha comunicato il Picca, e quanto confidentemente le ha significato il Signor Derlingh, riguardo all'Ambasciator di Francia, et al Principe Ragozzi. Come li particolari in esso Dispaccio enomerati meritavano tutta la cautella, cosi collá sua prudenza si é saviamente diretta nel avanzarli al nostro Tribunale, dal quale poi ne vien fatto quell' uso che giudica necessario per il pubblico servitio.

Ci é ben nóta l'attentione, e la vigilanza eh' Ella presta a tutto ciò che puo havere rapporto non solo álla Repubblica, ma all Imperatore per tutte quelle Idee, che potessero havere li Turchi in turbare la pace.

Questa ci assicura non solo della continuatione in avvisarci, ma nel cercar ancora di penetrare con desterità ciò che si andasse pensando da codesto Governo, et se si andasse facendo alcun preparativo, che havesse altro oggetto, che quello della Guerra di Persia.

Almorö Pisani Inquisitor

Ferigo Calbo Inquisitor

Alvise Corner Inquisitor.

(Titkos jegyekkel írt eredetijének másolata a *velencei állami levéltúrban*. Inquisitori di Stato. Bustá Numo. 150.)

2.

(d'Andrezel) a M. de Morville du 13 Juillet 1725.

H s'est rassemblé depuis plusieurs années aux environs' de l'Isle de Madagascar jusques á lá vaisseaux montez par des forbans de toutes sortes de uations qui n'ont d'autre retraite que des isles desertes au Nord et Nord Est de Madagascar ou il vont se mettre a l'abry du mauvais tems et reparer leurs batimens.

Les dits forbans soít qu'ils se laasent d'une vie aussi vagabonde accompagnée de tant de fatigues et sujete a tant d'accidens, ou rebutes de la continuer par quelques echecs qu'ils ont recus depuis peu de la part de vaisseaux de la chretienté qui leur ont donné chasse, cherchent la protection de quelque puissance souveraine qui leur procure un azile avec des terres où ils puissent mettre en surete

eur vie et tout leur butin qui est très considérable, aux offres par eux de donner la huitième partie des effets qu'ils apporteraient pour acheter la dite protection et de payer en outre six pour le de droits sur ceux qui leur resteraient et s'engageant même de servir le Prince qui les recevrait. Le Sieur Plowman étoit dit il chargé de faire cette proposition aux Républiques de Barbarie et a voulu se faire un mérite à la Porte de lui donner la préférence se faisant fort de faire trouver bon aux dits forbans tout ce qu'il ferait.

Le dit Plowman a fait plusieurs demandes soit de vaisseaux du G. S. pour aller chercher les dits forbans, soit d'argent pour en construire en Hollande avec lesquels il s'offroit d'aller les prendre eux et leurs effets, que le Grand Visir a toujours rejetées ne trouvant pas la parole du dit Plowman une caution suffisante et ne voulant pas entrer dans aucune dépense. Il paroît seulement jusqu'icy que la Porte pourroit consentir à recevoir les dits forbans sous sa protection et leur accorder des terres à condition qu'ils vissent eux mêmes avec leurs vaisseaux se rendre au port de Suez, ce qui leur seroit d'autant moins difficile qu'ils ne sont pas infiniment éloignés du détroit de Babelmandel par lequel ils feraient le trajet de la mer Rouge jusqu'au port de Suez.

8.

a M. le Comte de Morville

du 13 Juillet 1725.

Reflexions sur la proposition du Sieur Plowman.

En relisant ma lettre il me vient une pensée dont je me hazarde de vous faire part.

Il y a dans l'archipel un grand nombre d'Isles inhabitées ou il pourroit peut être prendre fantaisie au Grand Visir d'établir les dits forbans avec la vue des s'en servir pour les opposer aux courses des Maltois, il pourroit en même tems leur accorder quelques vieux bâtimens à reparer qu'il tireroit des ports d'Egipte en échange de ceux que les dits forbans laisseroient à Suez et ces derniers serviroient aux Turcs pour le commerce de la mer Rouge et de l'Arabie, cela ne laisseroit pas d'être de quelque conséquence pour la religion de Malte, et c'est ce qui m'obligera de suivre la chose pour vous donner avis, de la résolution qu'aura prise le Grand Seigneur. Il y a bien eu un ancien projet du tems du visir Ali Pacha pour demembrer l'archipel et en faire une souveraineté particulière en y établissant un prince ou Bey à l'instar des chefs des Républiques de Barbarie

ou au moins des princes de Valachie et de Moldavie, lequel Bey ou prince seroit tributaire et dependant toujours de l'autorité de la Porté. Ce qui auroit du lieu si le dit Ali Pacha n'eut pas été tuó á la bataille de Waradin et fut resté en place.

4.

(*D'Andrezel de Morvillehoz.*)

Du 21 aout (1725).*

La proposition du S'eur Plowman a échoué, il n'est plus question de donner azile aux dits forbans, et il s'en retourne á Tunis pour y marier avec le fils du C!onsul anglois, une de ses filles qu'il a fait veuir le Malte ou est sa femme.

5.

a M. le Prince Bagotski

á Constantinople le 16. Novembre 1725.

Dans le moment, Monsieur, que je me préparois *k* proffiter du beau tems qu'on appelle en France l'Eté da la Saint-Martin pour aller passer deux jours a Belgradé avec M. d'Irling, l'officier hongrois de V. A. m'a remis la réponse qu'elle a eu la bonté de fairé le 14e á ma longue lettre des 6e, 7e et 9e de ce mois. Je l'emporte pour la dechiffrer á loisir, mais avant de partir j'ay pris des mesures pour fairé insinuer au Grand Visir par le drogman de la Porté que j'entre-rois s'il m'étoit permis dans la nouvelle instance que Votre Altesse faisoit pour pouvoir fairé transporter icy le corps du feu Comte Bercsiny qui avoit souhaité d'etre inhumé aupres de madame sa femme dans l'eglis des Peres Jesuites de Galata par raport a l'amitié qui étoit entre moy et le fils attaché au service du Boy. J'ay chargé le sieur Pacot que je laisse icy de mander á M. l'abbé Muller quelle sera la reponso du drogman de la Porté. Au resté, Monsieur, j'ay été ce matin assez longtems avec ce dernier et j'ay appris que le sieur Plowman anglois que les gazetes avoient dechiffré très peu a son avantage, devoit, (s'il n'est deja party) fairé un voyage secret a Bodosto, pour vous entretenir de propositions assez mai digérées et que la Porté n'avoit pas bien goutées parce qu'il croit ne s'etre pas assez bien expliqué et qu'il s' imagine se fairé mieux entendre

* Hivatkozók rá 1725. nov. 20-iki levelében.

par le canal de Votre Altesse. Les consequences des dites propositions me paroissent trop dangereuses pour la chretienté pour penser qu'il ait meilleur marché de Votre Altesse que du Grand Visir. J'auray l'honneur de vous écrire plus amplement a mon retour de Belgrâdé qui sera lundy prochain. J'acheveray les entret'ens de Theophile et de Cosmophile.

6.

a M. le Prince Bagotski

a Constantinople le 20 Novembre 1725.

Il n'y a nulle attention á fairé á l'article de mon Postscriptum en chiffre de ma lettre du 9e sur l'ombrage que, j'avois marqué a V. A. qu'on m'avoit dit que ma relation avec V. A. donnoit a M. d'Irling.

L'écrit que je luy communiquay il y a quelque tems de la part de V. A. m'a souvent donné lieu de luy parler de l'occasion qui m'avoit procuré l'honneur de votre connoissance et il ne m'a rien temoigné que de très obligeant sur votre compte. En dernier lieu même sur le refus que le Grand Visir avoit fait de la permission que V. A. luy avoit demandée de fairé transporter icy le corps du feu Comte Bercsiny, comme il s'estoit tenu á ce sujet quelques discours qui sembloient en'attribuer la cause au Besident d'Allemagne, il s'est declaré n'y avoir aucune part, que mai a propos on vouloit fairé entrer la dedans des raisons d'État, et que c'étoit chose louable et digne de la piété de Votre Altesse de souhaitter rendre ce dernier devoir d'amitié a un homme qui luy a toujours été attaché.

J'ay dit au sieur Belin mon chancelier ce qui étoit contenu dans le P. S. dé la lettre de V. A. sur l'exécution du testament du deffunt et je feray passer par deux occasions différentes les deux paquets que l'abbé Muller a adressés au sieur Pacot pour le Comte Bercsiny fils; pour la premiere je me serviray de la voye de Smirne dans cetté semaine.

Je crains de vous avoir parié hebreu dans ma lettre du 16e s'il eet vray que le sieur Plowman dont il y a été question ne soit point allé á Bodo3to. Les mêmes personnes charitables qui l'avoient gi denigré dans les gazetes et qui vraysemblablement sont en ce pays cy ont fait courir le bruit qu'il étoit allé chez le Capitan Pacha ou il s'estoit fait Turc. Il peut bien avoir été chez le Capitan Pacha avec qui il a eu deja plusieurs conférences et n'avoir point dit ou il alloit, mais poar Turc je repondrois bien qu'il n'en est rien, et pour mieux mettre Votre Altesse au fait de ses idées, je

luy envoie l'extrait d'une lettre que j'écrivois a ce sujet le 13e Juillet dernier & M. le Comte de Morville a qui je manday le 21 Aout * que la proposition du dit Sieur Plowman avoit echoué. Je l'avois fait suivre de très près et il ignore que je sache rien de ses manœuvres, ainsi je supplie Votre Altesse de garder pour elle seule ce que j'ay l'honneur de luy mander a ce sujet, elle en fera l'usage qu'elle jugera á propos mais je craindrois que la Porté n'assignât peut être aus dite forbans des terres dans l'archipel et s'en servit pour s'opposer aux Corsaires maltois et même á inquiéter les vaisseaux de la Eeligion, C'est ce que je pensois en marquant á Votre Altesse que les conséquences d'un pareil plán me paroissoient dangereuses poor la chretienté. Je finis cetté longue lettre par les assurances de mon profond respect pour Vostre Altesse.

7.

(Rákóczihoz.)

a Constantinople le 1^r Décembre 1725.
 Avant hier au matin, Monsieur, je fus très surpris de me voir annoncer le Sieur Plowman qui me remit la lettre dont Votre Altesse l'avoit chargé pour moy le 21e. J'avois eu l'honneur de vous mander ce qu'on avoit dit sur son compte depuis qu'il avoit disparu de la maison du Sieur Constantin anglois ou a son retour on n'a plus voulu le recevoir. Comme je savois les soupçons de l'ambassadeur d'Angleterre sur ses menées secretes & la Porté et la deffiance qu'il n'avoit pu dissimuler sur la conduite de cet anglois dont il étoit fáché de n'avoir pu penetrer les affaires, J'apprehenday qu'ayant dit, (comme il me le confessa luy même) qu'il étoit allé a Rodostó ou Votre Altesse l'avoit fait appeller et qu'il m'en avoit même apporté une lettre, le dit ambassadeur d'Angleterre ne crut qu'il y eut quelque mystère entre le dit Plowman et moy et de crainte qu'il ne luy arrivât quelque chagrin, comme il venoit d'en essuyer un grand de la part du dit Sieur Constantin, je luy conseillay de s'en retourner chez le drogman de la Porté ou il avoit couché la nuit précédente, et au lieu de d'ssi-muler la visite qu'il m'avoit faite je feignis seulement d'ignorer qu'il eut été econduit par son hosteet j'envoyay fairé compliment a Madame Constantin qui est une femme très vertueuse et bonne catholique, sur le retour du Sieur Plowman en luy marquant que je ne doutois pas que je ne dusse & elle le remerciement qu'il m'étoit venu

* Ld. e dátum alatt, föntebb.

faïré de n'avoir pas donné dans les mauvais bruits qui avoient couru sur son changement de religion. Cela a fait un très bon effet et a réparé l'imprudencé et l'indiscretion de l'anglois qui devoit avant de partir pour Eodosto ou ne pas dire qu'il alloit á Buyukdéré chez le Sieur Pimbreton, ou ne point dire a son retour, qu'il vint de Eodosto. Le drogman de la Porté envoya hier matin chercher le Pere Jacques Cachod. Il luy dit qu'il luy feroit plaisir de recevoir aux Jesuites de Galata le dit Plowman et qu'il repondoit de mon consentement et de celuy de l'ambassadeur d'Angleterre. Le bon pere Cachod sans autrement songer aux conséquences, au lieu de luy répondre simplement qu'il n'étoit point le maitre de se charger de rien a cet égard, puis qu'il avoit un supérieur et un ambassadeur, sans l'agrement desquels il ne pouvoit admettre personne dans la maison de Galata, se contenta de dire qu'il ne croyoit pas qu'il y eut de logement chez les Jesuites, mais qu'ils pourroient luy faïré donner une chambre dans une maison vis á vis a eux appartenant d'oü il pourroit egallement venir prendre ses repas chez eux et tout de suite il amena dîner á Galata leur nouveau pensionnaire sans que je fusse informé de rien ny de leur part ny de celle du drogman de la Porté. J'avois proffité du beau jour pour m'aller promener dans le fond du port du coté d'Okmedan, et ne revins que tard. J'apris que le Pere Cachod estoit venu l'apres midy chez moy et que ne m'ayant point trouvé il avoit été chez Monsieur l'Ambassadeur d'Angleterre, on me dit en méme tems que le dit Sieur Plowman étoit aux Jesuites. J'avoue á votre Altesse que cela m'etonna beaucoup et je ne balancay pas d'envoyer sur le champ le Sieur Pacot chez l'Ambassadeur pour luy demander a luy méme l'explication de ce qui étoit une enigme pour moy; que j'ignorois totalement ce qui s'estoit passé, que je le priois de m'instruire de ce qu'il en savoit et que s'il estoit vray que les Jesuites eussent reçu chez eux cet anglois de quelque part que c'eut été puisque c'avoit été sans ma participation, je ferois rouvrir les portes de Galata pour Pobliger de sortir de la maison des Jesuites. L'Ambassadeur reçut mon compliment parfaitement bien, il me fit remercier de mon attention et dire qu'il ne prenoit aucun interest a un honimé d'une conduite aussi extraordinaire qu'il ne regardoit point comme de sa nation, qu'au surplus il l'aimoit mieuxlá qu'ailleurs, puisqu'il étoit avec des gens sages qui le detourneroient de faïré quelque nouvelle extravagance, et qu'il en avoit parié de méme au Pere Cachod mais qu'il ne croyoit pas qu'il eut couche chez eux. J'ay envoyé chercher ce matin le Pere Baille a qui le Pere Bourgnon avoit remis par interim la superiorité en son absence. Ce premier a rejeté la faute sur le Pere Cachod qui avoit cru que le drogman

de la Porté ne luy auroit point fait une pareille proposition sans m'avoir consulté. Je l'ay fait convenir qu'au moins luy supérieur auroit dû tâcher de reparer a mon égard la trop grandé facilité que le Pere Cachod avoit eue a s'en raporter entierement au drogman de la Porté, ce qui luy auroit été facile en me venant sur le champ rendre compte du fait et en remettant de voir l'Ambassadeur d'Angleterre jusqu'à ce qu'il m'eut auparavant entretenu. J'ay expres affecté d'être bien plus en colére que je n'y étois effectivement pour luy fairé prendre le party, comme il a fait d'aller prier l'Ambassadeur d'Angleterre de m'adoucir, en me temoignant de nouveau qu'il luy importoit peu ou le dit Plowman se fut retiré. La dessus j'ay envoyé un drogman a celuy de la Porté pour me plaindre de ne m'avoir point prévenu sur la demarche qu'il vouloit fairé aupres des Jesuites francois en faveur du dit Plowman et j'ay ordonné au dit Sieur Pacot de retourner chez l'ambassadeur d'Angleterre pour luy dire qu'il m'étoit revenu que le Pere Baille avoit eu recours a luy et que luy ambasadcur se dispoisoit & .venir luy même m'assurer que l'azile que les Peres Jesuites pourroient donner au dit Plowman que M. Constantin avoit chassé de chez luy, ne luy faisoit aucune peine. Que j'en avois été assez persuadé parce que luy Pacot m'en avoit dit hier de sa part, mais que j'avois cru devoir fairé une petit correction au Pere Baille pour luy fairé connoitre la consequence du dit azile si l'affaire l'eut interessé davantage ou dans d'autre circonstances ou nous n'eussions pas vecu d'aussy bonne intelligence ensemble, que je le priois de se dispenser de prendre la peine de venir chez moy et que puisque la chose luy estoit indifferente je la laisserois tomber en deffendant cependant á Plowman de venir chez moy, mais que je n'avois pas laissé d'en fairé dire mon sentiment au drogman de la Porté. Voila, Monsieur, oü en estoient les choses quand ce soir le Pere Hilaire supérieur des Capucins de Galata m'a aporté une lettre du dit Plowman dans laquelle il me mande que c'étoit le voyage de Rodostó qui avoit causé tout ce fracas, qu'il eu avoit rendu compte á Votre Altesse et qu'il me prioit d'empêcher que l'ambassadeur d'Angleterre et M. d'Irling ne l'inquiétassent, n'ayant rien fait contre Leurs Majestes Imperiale et Britanique.

A propos de quoy pour répondre & un des articles de la lettre de Votre Altesse. Je crois pouvoir l'assurer que l'Ambassadeur d'Angleterre ne sait rien du projet du Sieur Plowman, mais & l'égard de M. d'Irling comme ils se sônt vûs souvent et que ce dernier est très reservé, je ne repondrois pas qu'il ne luy eu ait transpiré quelque chose.

Je suis persuadé que tout en demeurera la. L'Anglois parle de

partir par la premiere occasion les uns disent pour Tunis les autres disent pour se fairé hermite a la Lampadouse. H ignore toujours totalement que j'aye aucune connoissance de ses affaires, et comme j'étois á travailler avec mon secretaire dans mon Cabinet quand il me rendit la lettre de Votre Altesse, Je ne la lus avant hier qu'apres l'avoir congedié et conseillé de s'en retourner chez le drogman de la Porté comme je l'ay mandé cy dessus a Votre Altesse.

Votre Altesse connoitra par l'extrait cy joint d'un autre article de ma méme lettre a M. le Comte de Morville que je luy ay deja citée par la miene du 20e du mois passé, que mes reflexions cadroient assez avec celles que Votre Altesse m'a confiées par la siene du 21, par raport aux idées que sa proposition pourroit donner. J'attens le retour du Janissaire que je depechay le 27e du mois passé a Votre Altesse pour savoir si elle se sera donné le tems de lire et comme elle aura pris tout ce que j'ay eu l'honneur de luy mander. Je joins a celle cy le sommaife de l'entretien qu'il y eut le dit jour entre les. ministres de Ens'sie et le drogman de la Porté et ce qui fut repondu par ce dernier a celuy que je luyenvoyay. Les moscovites voudroient que je prisse davantage l'affirmative pour détourner le Grand Visir de donner audience a l'homme d'Escheref que de concert avec eux de crainte que le Grand Visir ne conclüt d'abord quelque Comte sur les Propositions qu'on luy feroit au prejudice du commun consentement stipulé par le traité, mais je crois en avoir assez fait & que je dois attendre l'arrivée du dit envoyé. Je serois bien aise de savoir ce qu'en pense Votre Altesse, ma deférence a ses avis sera toujours-aussi parfaite que mon respect est inviolablé pour Votre Altesse.

Signé: *D'Andrezel.*

8.

a *M. le Prince Ragocá.*

a Pera le 5 Décembre 1725.

Le sieur Magy me dit hier qu'il avoit une occasion pour Rodostó, et je voulus eu profiter en luy donnant un paquet qui étoit tout pret pour Votre Altesse. Elle aura recu tout ce qui s'est passé sur le «ompte du sieur Plowman, mais j'y ajouteray une circonstance pour la réjouir, dönt dans le méme esprit elle pourra fara part au Pere Bourgnon.

J'ay mandé a Votre Altesse que le Pere Bayle étoll venu pour justifier tant bien que mai le bon Pere Jacques Cachod.

9.

*(Rákóczihoz.)*a Pera le 18e Décembre 1725.

Le sieur Plownian a recji des nouvelles de sa fille mariée depuis peu a Tunis, qui le prie d'aller la trouver, et luy mande que son mary ne souhaite pas moins qu'elle, de le recevoir chez eux. H a pris le party de proffiter pour cela d'un batiment francois qui est prêt a mettre á la voile pour Candie, et M. l'Ambassadeur d'Angleterre sans le consentement duquel je n'ay po'nt voulu donner au CapHa'ne perm'ss'on de l'embarquer, y a donné son agrément. On ne peut r'en ajouter au respect "nviolable que j'ay pour Votre Altesse.

S'gné: *D'Andrezél.*

10.

*(Rákóczihoz.)*á Pera le 24e Décembre 1725.

J'accusay le 20e de ce mo's á Votre Altesse, la reception de la depêche d'ont elle m'avoit honoré le 13e. Je fis reinettre au s'eur Plowman sa lettre qu'y etoit jointe; les vents contraires ont empeché jusqu'icy le depart du batiment pour Candie dans lequel il devoit s'embarquer. Je crois que nous en serons desfaits aujourd'huy. Je ne l'ay point voulu voir, pour ne point donner d'ombrage á l'Ambassadeur d'Angleterre, mais je luy ay fait dire que le Pere Hilaire supérieur des Capucins de Galata (qu'il m'avoit envoyé deux ou trois fois) que quoy qu'il ne m'eut fait aucune part de ses affaires, j'en avois assez appris sur les premieres démarches qu'il avoit faites aupres du drogman de la Porté, que j'ay toujours suivy depuis, pour luy conseiller, quelque part ou il állat, de se tenir en repos. Il me l'a fait promettre. J'attendray ce que Votre Altesse voudra bien me confier de la réponse qu'elle aura de la Porté avant que de rien écrire á la Cour á ce sujet, et ne le feray en ce cas, que dans les termes qu'elle me prescrira.

L'on fit avant hier le service du Comte Bercziny a Galata chez les Peres Jesuites ou tout se passa d'une maniere très décente; j'y envoyay mon cbancelier avec la plus grosse partié de ma ma'son.

Signé: *D'Andrezél.*

11.

a M. h Prince Ragotski.

du 25 février 1726.

Plowman a écrit de Scio au P. Hilaire supérieur des Capucins de Galata, et me fait assurer qu'il se tiendra en repos. J'en ay deja assez écrit á la Cour par raport aux vues de Votre Altesse qu'elle avoit eu la bonté de me confier pour que le ministre n'ignore pas que j'aye une entiere connoissance de tout ce que M. Bon luy aura pu dire de votre part. Je luy en écriray encore par la premiere occasion qui se presentera pour Smirne et je ne luy tairay pas les egards que Votre Altesse a eu en cetté occasion de n'avoir pas voulu suivre une affaire de pareille nature ny a la Porté ny auprez de luy a mon inscu. Je voudrois fórt que le Grand Visir vous eut au moins fait scavoire qu'il n'a point d'éloignement pour le plán que vous luy avez fait, et dans l'exécution duquel la Porté pourroit trouver de grands avantages, ainsi que la nation de la maniere que Votre Altesse pense sur les interests de la France.

(A francia külügyminisztérium levéltárában).

12.

A szultán és a kalózok közti szerződés tervezete.

Copia delle propositioni fatte al Gran Signore Acmet Sultan Imperatore de' Turchi a favore di tutti e singoli li Pirati di qual si sia nazione, che si ritrovano in Madagascar et altri luoghi nell' Indie, i quali verranno con le loro navi, ricchezze, et effetti per stabilirsi nel vasto Dominio della Porta Ottomana, e che per l'avvenire viveranno come si deve, da huomini da bene, e per ciò godranno del presente indulto e perdono, con li patti, come segue.

Primo — Che tutti quelli i quali verranno nello Stato del Gran Signore con le loro navi, contanti, gioje, ori, mercantie e ricchezze, et effetti di qual si sia natura o qualita (nessuna cosa eccettuata) saranno ricevuti e trattati in tutto e per tutto come buoni amici, e come tali goderanno tutti li privilegi come godono presentemente la Nazione Inglese e Francese nel Dominio del Gran Signore, e pagheranno di dogana o gabella solamente quel tanto che pagano dette Nationi.

Secondo — Che a tutti ti Pirati suddetti di qual si sia Nazione che sia li sarà permesso andare, venire, viaggiare, e negoziare da per

tutto il Dominio Turco come fanno li altri Franchi, senza ostacolo o impedimento alcuno, e che mai possano esser obbligati o sforzati di combattere o prender l'armi contro li Cbristiani sotto qual si sia pretesto, e questo per patto espresso.

Terzo — Che li sia permesso stabilirsi in quelle città, luoghi o isole dove piü li piacé nel Dominio del Gran Signore e *godranno il lor culto divino senza ristretto o impedimento alcuno.*

Quarto — Che li sara permesso far compra de terreni e beni stabili come fanno altri Pranchi, et in caso di morte tanto in Maré che in Terra le loro ricchezze, etc. sara pontualmente disposto secondo la volontá del morto senza che il *Bettelviel*, (*Cattaveri*) né nessun altro possa ingerirsene in coDto alcuno.

Quinto — Se per sorté alcun Potentato o Prencipe dimandasse sotto qualunque pretesto la persona del Capitano ..... di qual si sia delli Pirati che conduce seco, e di molestare li loro effetti, promettiamo proteggerli inviolabilmenta in tutto e per ttnto, come nostri proprij Sudditi, e come tali goderanno le loro ricchezze, et pacificamente con ogni sicurezza e libertá.

Sesto — In consideratione del perdono generalissimo et amplissimo e *protezzione* concessa dal Gran Signore alli detti Pirati, il che sara rattificato avanti il Gran Mufti, e Divano con solenne giuramento, etc. Li suddetti Pirati promettono, e si obbligano in sieme et in solidum, che tutti e singoli, li ori, argenti, gioie, ricchezze e mercantie {niente eccettuato) che conducono con loro pagheranno fedelmente e pontualmente ima quarta parte; e questo, sotto nome di donazione e riconoscimento per il perdono soddetto gratiosamente concessoli per sempre, come anco per la spesa di due Sultane di sessanta Cannoni l'una, ben armate, quali devono andar a Madagascar per condurre e convogliare detti Pirati con loro navi, effetti e ricchezze a Co3tanti-nopoli, et in öltre promettono pagare álla reggia dogana, quel tanto che é solito pagarsi dagl' Inglesi e Prancesi dimoranti in detta Dominante.

E per osservanza di quanto é scritto in questo foglio, promettiamo per noi e nostri successori religiosamente et inviolabilmente per sempre mantenere et osservare. In fede, etc.

(*A velencei állami levéltárban*. Senato Secreti, Comunicate del Consiglio dei Dieci al Senato. Filza aims 1716 a 1789).

Dlustrissimi et Eccellentissimi Signori, Signori Collendissimi.
Arrivando talvolta la Pubblica Prudenza a faré buon uso anche

di quei lumi che pajono indifferenti ad occhio privato, credito mio debito di rassegnare a cotesto riverito Tribunale ciò che m' é occorso e m' é riuscito di sapere in ordine a] Prencipe Eaggiozi.

Continua il di lui soggiorno nella Terra di Rodostó, distante circa ottanta miglia da questa Capitale, *col seguito di circa 200 db suoi Ungheri, che non l'hanno mai abbandonato nella decadenza di sua fortuna*, e con l'assistenza d'alcuni Gesuiti, menando vita assai austera in figura di Penitente per placare l'ira Divina provocata da tante colpe.

La Porta contribuisce annualmente 40,000 Piastre al suo mantenimento, e dalia Francia li resta pure assegnata pensione assai generosa, ma riesce scarsa, e difficile d'essazione.

Né primi giorni del mio arrivo a questo Signor Ambasciatore di Francia Andresel, mi spiegò a di lui nome sentimenti rispettosi per la Serenissima Repubblica, e cortesi verso il di Lei Ministro, mostrando non esserli ignoto il nome per le relazioni della Prencipessa Consorte, che m' aveva più volté veduto in Vienna et in Varsavia.

Andai cauto e ristretto nelle risposte quanto ammetteva la convenienza verso il soggetto qualificato che esponeva, né mi parve degna d'alcun riflesso, debole officiosità dileguata nel nascere. Lo merita forse più distinto ciò che viene ad accadermi posteriormente.

Capitò già qualche tempó Officiale Francese di molto grido, che absentatosi dalia Patria per un duello ha militato in qualità di Brigadiere sotto l'insegne del Clero e del Eo Augusto, e che rimesso in grazia se ne ritorna a Parigi.

Introdotta dall' Ambasciatore di Francia allé Tavole, s'insinuò meco in qualche grado di familiarità con la cognitione de Paesi e Ministri, ch'io pure ho veduto e trattato.

Venuto improvvisamente a favorirmi, dopo alcun discorso indifferente, disse, che havendo ricevuta qualche grazia dalia Principessa Ragozi, s'era eredito in obbligo di rasseguarsi più d'una volta al Prencipe, il quale con apertúra di cuore diede sfogo alla passione che diceva provare nel vedersi dal suo perverso destino confinato tra Barbari, smembrato dalia sua Santa Beligione, nel di cui grembo sospirava ardentemente di terminare la vita. Che Dio era testimonio della sua prima innocenza, e che tutto il resto da lui operato fu a necessaria difesa, et in vendetta degli Austriaci Ministri, che lo havevano fatto reo di colpa non conoscinta, d'essere disposto d'humiliarsi all' Imperatore, al quale non sarebbe forse inutile il suo servitio per l'intrinseca cognitione de' Paesi, delle massime, e delle Forze Orientali, potendo un giorno darsi qualche compenso agli accidenti che sono occorsi.

Deaderare vivamente cho questi sentimenti fossero di manó accreditata presentati a Sua Maestá per esser in qualche modo nella di Lui Clementissima Grazia.

Non poter addriciarsi álla Francia per le gelosie ehe camminano, e perché ridestarebbero mcmorie poco gradite.

Che il mezzo piu efficace o meno sospetto sarebbe quello della Serenissima Ecpubblica, quando volesse dare la manó ad un opera meritoria appresso il Cielo, e non forse inutile álla Christianitá.

Averlo però incaricato di tutto espormi, implorando aiuto, assistenza e dirrectiono.

Eestai sorpreso quando sentii pörre sul tavoliere il Eaggiozzi, e fui al punto d'interromperlo.

Fatto poi riflesso, ehe deve esser cauta la lingua, ma aperto l'orocchio de' Ministri, perché non é colpa l'udirc, e giova pur tutto andando tal volta a ferire dove non si peusa il discorso, li permisi col silenzio lo scarico di tutta la Commissionc.

Con brevi parole risposi che compativo il stato del Prencipe, cho applauido alli religiosi sentimenti, ma che questo non era negozio né per la Serenissima Repubblica, né per me, non ammettendosi mediationi tra Prencipe e suddito. Pregarlo però di scordarsi egualmente laproposta.ele risposte benché circoscritte nci termini ristretti, che ho già accennati, perché ogni discorso potrebbe destare gelosie. Lasciai cadere d'ultimo cenno, sebbene per altra parte non m'é ignoto che la Porta darebbe volentieri la manó allo scarico del grave peso.

Con tale incontro m'onoro d'assicurare Vostro Eccellenze d'havcro tenuto l'occhio attento a quanto a quanto mi íu comunicato dall' Eccellentissimo Signor Provveditor General Corraro, e dall' Eccellentissimo Preccessore in o diné a quel Mustaffá di Báron d'Egeh, nome non ignoto a costesto gravissimo Tribunale, né haverne mai hauta traccia.

Lo suppongo partito, o perito, o ch'agitato e confuso dal rimorso d'una írode tessuta per lungo tempo con arti inique, non abbia avuta fronté per comparire, né coraggio per tentarc con insidiosi soplanti nuovi ptoffitti, con che all'Eccellenze Vostre consomme rispetto profoiulamente m'inehino.

Pera di Costantinopoli 27 Aprile 1727.

Di Vostre Eccellenze Umilissimo, Devotissimo, Obligatissimo Servitore

Dániel Dolfín terzo, Cavalier, Bailo.

Kívül: 1727—27 Aprile—Costantinopoli—Bailo—Bagozzi.

(*A velencei állami levéltárban.* Inquisitori di Stato—Busta N. 481.)

Copia di relatione niandata da Tunisi al Signor Eesidnto Cesaroo Dirlingh, dal Signor Guglielmo Plowmon sotto li 9 Maggio 1727.

É ben noto al mondó che da qualche anni in quá vi sono un buon numero de' Pirati nell' Indie Orientali, e particolarmente nell' Isola di Madagascar, e mentre con le loro rubberie (mentre non perdonano a nessuna Nazione) sono divenuti assai ricchi, et in numero accresciuti a 2300 huomini in circa, e sedeci vasselli, ma come vivono con gran paura, essendo prohibito a tutti l'avere alcun traffico con loro sotto pene rigorosissime, cosi questa ricchezza mai acquistata li sérve a niente, anzi non si fidano uno deli' altro, e per ciò quando escono al corso per il piú nascondono sotto terra il contante, gioje, etc. e molte volté morono e son presi, et il tutto si perde, e coine questo infame modo di vivere li rendé inquieti, cosi vanno cercando il rimedio per finire i loro giorni in pace, se possibile sia, al qual effetto per via di Jamaica mandarono uno dé loro compagni con ordine che mi dovesse confidare il tutto, pregandomi di assisterli, benché indegni, e procurarli il perdono, o almeno un asillo, o stabilimento sicuro in qualche parte di Európa, che per ottenere l'intento si rimettevano a me, e che delle ricchezze (composte all' hóra a vinti due milioni di piastre Sivigliane) potevo disporre sino álla méta, et anco piú bisognando.

Feci sopra di ciò le debite riflessioni, e trovai ostacoli quasi insuperabili, che nessuna Potenza Christiana volesse intromettersi, a-causa che, questa gente sono composti d'Inglesi, Francesi, Olandesi, Portughesi, et in sommá d'ogni Nazione, benché la maggior parte Inglese e poteva dar gelosia, se ricorvevo agl' Inglesi, la Francia si lamenterebbe, e cosi li altri, onde mi venne di eredére se la Porta haverebbe asillo a detta gente e per mezzo del Signor Giera Primo Dragomano del Visir al mio arrivo a Costantinopoli, feci seco con la maggior secretezza la propositione in conformitá degli articoli inclusi, e che mi dessero due Sultane di sessanta cannoni l'una per andare a Madagascar, e prendere detta ricchezza, gente, etc. per convogliare a *Stambol*.

Parevano assai contenti delle mie propositioni, e dissero di voler inviare Janura Koggia, che all' hóra si trovava al Mar Nero per diriggere questa spedittion. Ma come il Visir e suo Chiaiá hanno molta opinione della capacità del Prencipe Eagozzi, e si consigliano in tutte le cose importanti con lui, li fecero la confidenza di quest' affare, onde il medesimo tanto seppe faré e dire, che detto Dragomano mi persuase di andare a Eodostó per ivi concludere il tutto, e a tal

effetto mi fece recompañare da una Persona della Corte di dotto Prencipe, il quale in arrivando mi accolse con le maggiori finezze, e mi mostrò le proposizioni che haveva fatto il Visir a favore di detti Pirati, e dopo diverse conferenze ben ponderate mi disse con ogni confidenza, che questo era un buon boccone da potersene cavare molto profitto, e cho lui voleva prender sopra di sé l'assunto, e faré in modo cho il Sultano per ricompensare in parte le sue perdite, volesse donargli in sovranità l'Isole di Paris e di Niscia nell' Arcipelago, e per questo verso li Pirati diventerebbero suoi Sudditi, e li Prencipi Christiani sarebbero contenti, particolarmente il Re di Francia suo partiale, a cui haverebbe scritto di buon inchiostro, mostrandosi che il partito era di servitio comime, mentre venendo a stabilirsi nell' Arcipelago, e divenendo Sudditi suoi non farebbero più malc alli naviganti, e lo pregava per mezzo del suo Ambasciatore a Londra, indurro anco il Re Brittanico a concorrere, et in conformità di questo suo progetto fece un Memóriáié al Gran Signore, et io lo diedi in manó proprie di un tal Signor Ibraiin Effendi, credo, rinnegato suo Agente a Constantinopoli, ma come per il più delle volté si dice, chi troppo vuole nulla stringe, così intervenne con lui, mentre non ricordandosi, che io al Visir offersi per il perdono la quarta pnte delle ricchezze, et il Prencipe nel Memóriáié parii solo di un ottavo, onde védendó bene che l'affaro andava in lungo, e lui per emendare detto errorc sollecitava fortemente la sbrigatione con scrivere al detto suo Agente, che la Porta haveva più che necessitá di buoni marinari, onde questi mille trecento delli bravissimi poteva servir-sene nelle urgenze, e con ciò essere formidabile in maré, com' era in terra. Ma come questa proposizione era del tutto contraria a quelle havevo intavolato con il Visir per patto espresso, e da ciò conobbi bene che la vita austera che sembrava menare il Prencipe era dissimulata e finta, e da non fidarsene, e védendó che il mio viaggio a Rodostó haveva riversato móltissimi sospetti, risolsi venirmone a Timis, quasi contro la volentá del Prencipe, conforme potri vederé dalié incluse Lettere.

Da quel tempó in quá non gli ho scritto, né ricevutó lettere.

Questa é una vera, fedele, e sincera relatione del mio operare iy.4 soggiorno o Constantinopoli, o Rodostó.

(*A velencei állami levéltárban.* Senato Seereti, Comunicate del Consiglio dei Dicci al Senato. Filza anni 1716 a 1739.)

15.

1727-14 Giugno.

Al Bailo alla Porta Ottomana.

Nella data dei 27 Aprile decorso sono le lettere di vostra Signoria, che in questi giorni ci sono pervenute. Ci significano queste l'apertura che confidentialmente ci é stata fatta passare per parte del Prencipe Ragozzi.

Savia é stata la di Lei direttione, e molto prudente il contegno.

L'assicuriamo deli' approvatione che riporta, e deli' aggradimento, ancora con cui si é ricevuta la comunicazione che ce ne ha fatta, ben»rilevando la di Lei prudenza di quanta delicatezza ella sia.

Faustin Zustignan Inquisitor.

Giovanni Battista Lippomano Inquisitor.

Giacomo Diedo Inquisitor.

(*A veleneci állami levéltárban.* Inquisitori di Stato. Busta Numero 150.)

16.

Illstrissimi et Eccellentissimi Signori Miéi, Signori Collendissimi.

La manó accreditata dalia quale derivano mi obbligano a non ritener in me stesso li fogli che mi onoro di rassegnare a Vostre Eccellenze. Venne a comunicarmeli personalmente questo Bessidente Cesario Dierlingh mostrandone farne gran capitale, et eccitandomi a secondare la di lui attenzione per qualche piü fondato riscontro. Si tratta del trasporto d'una Colonia di circa 2300 Pirati di varié Nazioni, ma in buona parte Inglesi che dall' Isola di Madagascar situata nell' Indie Orientali viene divisato di trapiantare a Niscia e Paris sotto la direttione del Prencipe Bagozzi con li immensi tesori, e con le sedici navi che possedono, e con quelle condizioni e privilegi che appariscono delineati nel medesimo foglio. — Considerö egualmente sospetti il capo e li membri, mentre inclinati et assuefati al corso attrarebbero collá forza deli' oro il seguito di molti Greci, e sarebbero capaci d'inquietare notabilmente il commercio, e la navigatione di tutto il Mediterraneo, come facevano presentemente quella deli' Indie.

Disse di avere stabilito di parteciparlo álla Corte, et eccitarmi di favo lo stesso, mentre, quando si fosse scoperta la continuatioiie del maneggio, credeva opportuno si dovesse con uffici adeguati divertirne la conclusione.

Soggiunse potersi con ragione sperare di vederli secóndati da tutte le Nationi che trafficano nel Levante, non potendo piacor ad alcuno l'ammasso di gente inquieta e facinorosa in sito cosi geloso.

Concluse, che non era ignoto all' Eccellentissimo Precossore il nomo di quello che scrive, huomo ardo e capace d'ogni intrapresa.

Benché non havessi alcun presentimento d'una idea giudicata vana o difficilissima di ridursi all' atto, mostrai di accogliere la ribittia con stima, lo assicurai di pronta e fedele communicatione álla Patria, e promisi attenzione per quelle scoperte che mi sortisse di praticare.

Lo íeci, perché cosi richiedeva la convenienza, e molto piú perché sono francamente persuaso non esservi oggetto piú proficuo né piú salutare per il pubblico interessé di coltivare, e far comparire all' occhio de' Turchi la piú. stretta unione e perfetta corrispondenza col Ministro Cesareo.

Nel grandé abbattimento di questo Governo, é cosi tenuto il nome del' Imperatore, che in occasione di qualche arduo maneggio o sfortunato accidente, una sola insinuationo dello stesso Eessidente di trovarsi in obbligo di comunicare l'insorgenza álla Corte, álla quale non piacerebbe il rigido trattamento verso Principe Alleato, il bastante per moderare il fasto, et reprimere le violenze di questo barbaro clima.

Egli che conosce il suo vantaggio e l'altrui approvazione, s'ha presa la manó di tal maniera che ad ogni incontro alza la voce, e conseguisse tutto quello che brama.

In occasione del ritorno della consorte gli é stato contro la pratica Bomministrato numero cosi abbondante di cavalli per la condotta, e provisione cosi copiosa di viveri, che é sortita dalli Stati Ottomani senza d'un aspro.

Sarebbe sfortunato il cambiamento che essa va a procurare, e che viene susurrato, massime se cadesse la sostituzione nel giovine Talman, che per la fresca eta e per l'inesperienza caminerebbe almeno in questi principij con pifi cauta risserva, et all' Eccellenze Vostre con somnesso rispetto profondamente m'inchino.

Pera, 4 Agosto 1727

Di Vostre Eccellenze Umilissimo Devotissimo Obbligatissimo Servitore Dániel Dolfin 2-do Cavalier, Bailo.

(*A velencei állami levéltárban.* Senato Secreti, Communicate del Consiglio dei Dieci al Senato — anni 1710 a 1789.)

Hlustrissimi et Eccellentissimi Signori, Signori Collendissimi.
Tengo l'oechio attento al Prencipe Ragozzi che continua a Bodosto

miito ni Figlio, disposto di non allontanarsi dal Padre, o per fnrgli grata compagnia nel solitario ritiro, o per raccogliere le spoglie doviziose nel caso di sua mancanza.

Cade ogni motivo di riflesso sopra quanto mi son dato l'onore di rassegnar a Vostre Eeellenze li 4. Agosto passato, confidatomi dalló stesso Residente Cesareo, d'aver penetrato con sicurezza, che passato il Visir dal detto Principe per alcuna positiva risoluzione, fu risposto francamente che la Porta non dá fomento a Pirati, né rieverá fuorusciti.

Se mi fossi abusato della sofferenza di Vostre Eeellenze imploro perdono, giudicando profieuo che nientesia ocelto a eodesto Eccellentissimo Tribunale che sa seartare l'impuro, e far buon. uso di tutto, gratie.

Pera, 4. Ottobre 1727.

Umilissimo, Devotissimo et Obbligatissimo Servitore

Dániel Dolfín terzo, Kaval'er, Bailo.

(Az eredetileg egészen titkos jegyekkel írt levél másolata o *velencei állami levéltárban*. Inquisitori di Stato. Busta N. 481.)

18.

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori, Signori Collendissimi.

Essequendo con la dovnta rassegnazione il comando deli' Eeellenze Vostre espresso nelle riverite lettere 18 Settembre, mi dó l'onore di rappresentarle essere caduto intieramente il geloso mnnoaggio de' fuorusciti di Madagasear.

Allettato della spernznadi notevole emohimento non ha traseurato il Principe Ragozzi di sollecitarne la conclusione, e per qualche tempó parve che il Visir non si mostrasse alicno da aprire l'orecchio, ma fatto forse piú attento riflesso allé consoguenze moleste che potevano derivarne quando fu pressato con effieacia a spiegarsi piú chiarnmente, disse, che il costume della Porta non era di prestar ricovero á ladri, e che nessuno ardisse piú di parlarne.

Continua il Figlio deli'oppresso Principe a tenersi unito al Padre in Rodostó, essendo però di spirito vivaee non pnö accomodarsi a quella vita austera, che li viene imposta dalia paterna autorità.

Vorrebbe allontanarsi, ma non trova ricovero, traspirando che il Cardinale di Fleury, attento a coltivare la buona corrispondenza collá Corte di Vienna, ricusi di accordarglielo in Francia, per essersi fatto conoscere di genio inquieto a distinzione deli' altro Fratello che si trova in Vienna, rassegnato allé disposizioni di Cesare, come

io mi glorio di osserlo a quelle di Vostre Eccellenze, á quali col piú somnesso rispetto profondamente mi inchino.

Pera di Costanínopoli, 10 Dicembre 1727.

Di Vostre Eccellenze Umilissimo, Devotissimo, Obbligatissimo servitorc

Dániel Dolfín terzo, Kavalier, Bailo.

(A titkos jegyekkel írt eredeti és annak másolata a *velencei állami levéltárban*. Inquisitori di Stato. Busta N. 481.)

XLVII-XLIX.

Bohn Pál rendőri üldöztetése és kihallgatása.

1.

A párizsi rendőrfőnök jelentése Bohn eltűnéséről.

Monseigneur.

Rien n'est si surprenant que la disparition du Sieur do Bohn depuis qu'il a esté infonné par le facteur que ses lettres estoient retenües; on eroyoit hier qu'il pourroit revenir, son valet de chambre et son lacquais l'ont cherché inutilement pour toute la journée. Le Sieur de Péméjan * sort de chez moy pour saavoir si je n'ay eu auciuine nouvelles de luy; j'ay feint de ne lo pas connoitre, je luy ay demandé son signalement, et ses relations a fin de la fairé chercher, il m'a dit que c'estoit un homme d'estude, qu'il n'estoit en oommerce qu'avec luy, le Sieur Quesnel de chez Monsieur le Comte de Toulouse, et le Sieur Marquis Dilliers, qu'il passoit presque tout son temps ou dans son cabinet, ou a l'abbaié de Saint Germain chez les benedietins. L'aubergiste d'un autre côté tient le même langage, et ne s'ait qu'imaginer de l'absence du Sieur de Bohn, qui n'a emporté avec luy ni linge, ni habits, ni aucuns autres eífets.

le 30 8bre 1734.

Herault.

*«*Pemeja*, pensionnaire de Jlonrieur le Prhice Ragóieki, originaire de Grenade.»

2.

Rendőrügynöki jelentés Bohn eltűnéséről.

Extrait.

Paris le 30 octobre 1784.

Vous futes informé hier par Monsieur Pemeja de l'absence de Monsieur de Bohn; je ne l'ay apprise que ce matin; sur le champ j'ay esté chez Monsieur du Val commandant du guét, et ensuite chez Monsieur Herault, qui tous deux m'ont dit n'en point scavoir des nouvelles, et m'ont assuré ne l'avoir point fait arreter. Monsieur Herault a pris son signalement et m'a promis de la fairé chercher, et de m'en donner des nouvelles. Voila une catastrophe ou je ne conçois rien; il n'est ce me semble, pas possible qu'un homme de son age se perde involontairement a quatre heures aprez midy, et sur tout un homme qui n'a jamais couché hors de son lit depuis cinq ans; il faut esperer que le tems nous en donnera quelque bonne nouvelle, car Monsieur du "Val m'a assuré qu'il n'y a eu personne a la morgue, ces deux jours, qu'un porteur d'eau qui s'est trouvé noyé.

8.

Bohnt rendőri kihallgatása a Bastille-ban.

Interrogatoire fait de l'ordre du Eoy par nous Bené Herault Conseiller d'État, Lieutenant general de Police, Commissaire du Conseil en cetté partié au Sieur de Bohn prisonnier de l'ordre du Roy au chateau de la Bastille, ayant avec nous Charles Duval l'un de nos secretaire et greffier par nous pris d'office duquel avons pris le serment en tel cas requis et accoutumé

Du samedy 28 avril 1785 du matin dans la salle du Conseil du dit chateau.

Après serment fait par le respondant de dire et repondre verité

Interrogé de ses noms, surnoms, age, qualité puis profession et religion

A dit se nommer Paul Bohn agé de 38 ans, gentilhomme de Danemarcej de la religion catholique apostolique et romaine.

Interrogé par qui il a été envoyé auprès de la Princesse de Transilvanie a fin par son canal de s'introduire auprès du Prince et de gagner sa confiance.

A repondu qu'il n'a été enuoyé par personne auprès de cetté Princesse, qu'il a commencé a la connoître aux environs de l'année

1717 dans la ville de Varsovie ou cetté Princesse étoit alors. Que luy Eepondant a souvent eu l'honneur dans ce tems de manger avec elle, soit ches elle, soit ches un parent de luy, Eepondant, qu'elle vouloit bien quelque fois honorer de ses visites; ajoute qu'il a encore eu occasion de la voir dans la même ville de Varsovie après un voyage de deux ans qu'il avoit été obligé de fairé a Moscou, et que ce sont ces ancennes liaisons qui l'ont déterminé luy Eepondant a se renommer quelques fois aupres de Monsieur le Prince de Eagotzi, de feüe Madame la Princesse de Transilvanie.

Interrogé s'il n'a pas tiré coppie du cercle de chiffres qui étoit de l'invention de Monsieur le Prince de Eagotzi et qui servoit de clef a plusieurs autres chiffres et s'il n'en a point donné ou envoyé des coppies

A repondu que Non, qu'il a sur cet article la memoire très présente et qu'il peut assurer que jamais il n'a tiré aucune coppie du chiffre dont il s'agit et que l'exemplaire qui s'en est trouvée dans ses papiers est l'unique qu'il ait jamais eu.

Interrogé, ce qu'il a communiqué aux Allemands des intentions du Prince de Eagotzi

A repondu qu'il a fait part aux Allemands de l'intention que le Prince Eagotzi avoit de pouvoir engager la France a fairé débarquer environ 25 a 80,000 hommes sur les côtes de l'Hystrie pour de la fairé passer en Hongrie et se joindre avec ceux qui estoient dans le parti de ce Prince, ou du moins qui pourroient y être; que c'est a Monsieur Heffenstock a qui il s'est adressé a Vienne pour luy fairé part des intentions du Prince de Eagotzi, que luy Eepondant ne luy a écrit a ce sujet que deux ou trois fois, et qu'il n'en a jamais reçu aucune reponse, proteste au surplus qu'il n'a point eu connoissance d'aucun autre projet de la part du Prince de Eagotzi et que toutes ses lettres a Monsieur Heffenstock n'ont en effet roulé que sur ce seul et unique article dont il n'a pas parü que la cour de Vienne ait fait un grand cas, puisqu'il n'a recü aucune reponse aux lettres qu'il avoit écrites.

Interrogé si le Prince Eagotzi ayant fait écrire a luy Eepondant les instructions du Sieur Vigouroux pour l'Angleterre et la Hollandé en l'année 1727. il n'est pas vrai qu'il a communiqué ces instructions, et a qui il les a communiqué.

A repondu qu'il a totalement perdu de veüe ces instructions, qu'il ne se souvient point de ce quelle contenoient, qu'aujourd'huy il ne pourroit pas en dire un seul mot, que quand il les a écrites par l'ordre du Prince Eagotzi il ne scavoit point pour qui elles étoient, mais qu'alors n'ayant aucun engagement avec l'Empereur ni aucune

relación avec sea Ministres,* il est bien eúr qu'il ne léuf a rien communi* que de ce que ces iristructions pouvoienfc renfermer.

Interrogé a qui il s'est confié dana la maison de Prince, de qui il s'est servi pour decouvrir ses secrets, qui est ce qui a dans sa maison des correspondances avec le resident de l'Empereur ou avec sa cour.

A repondu qu'il ne s'est confié a personne dans la maison du Prince de Eagotzi qu'il ne s'est servi de personne pour decouvrir ses secrets, et qu'il ignore absolument qu'aucuns qui approchent ce Prince ou qui composent sa maison, ayent aucune correspondance soit directe ou indirecte avec la cour dó Vienne et qu'il ne le croit mérne pas; qu'au surplus il ne peut repondre de rien, attendu qu'il y avoit six mois qu'il avoit quitté Ehodosto lors qu'il est parti de Constantinople pour se rendre en France et que pendant les six mois de sejour qu'il a fait a Constantinople il n'a recú d'autres lettres de Ehodosto que du Prince Eagotzi, de son secretaire appelé Bechon et d'un Colonel hongrois nómme le Siéur Mariazy,** toutes lesquelles lettres, á l'exception de celle du Prince, ne faisoient mention d'aucune affaire.

Interrogé si le petit garçon appelé Antoine Hermite et sa soeur n'avoient pas connaissance des intrigues de luy Bepondant avec les Allemands

A repondu que Non, et que jamais .ne leur a rien communiqué sur cela.

Lecture faite au Eepondant du present interrogatoire a dit que ses reponses contiennent verité, y a persisté et a signé avec nous en la minutte ainsi signé *Hermát, Bohn*.

(*A francia külügyminisztervum levéltárában.*)

* Ez közönséges reservatio mentalis és játék a szavakkal, magyarán: hazugság. Mert nem volt ugyan összeköttetésben magával a császárral és bécsi miniszterével, de a császár konstantinápolyi követe a es. és kir. ndvati levéltárban levő eredeti levelében, már 1727 március 12-én így ír róla Engcuhez: «Er (t. i. Bohn) hat sich erbothen gegen cinen etwelchen Erkenntlielikeit im Geld in kayserlichen Dienst zn kommen nnd mich mit haimbiichen Nachrichten von deme, was zu Ehodosto und bey dem Ragoczi vorgeht, zu bedienen.»

** Markusfalvi Máriássy Ádám, később Rákóczi József tábornoka.

TARTALOM.

Előszó.....	8
<i>Első rész</i>	9
A mintakép	11
Az imperializmus	21
A «Rákóczi-gyalázás».....	27
Az emigráció és a diplomatiái nulla.....	21
Összefoglalás	29
<i>Második rész</i>	48
«A régens udvarában».....	45
A la «Batu khán».....	69
A «kalózkirály».....	86
Az «impertinencia».....	99
A «Reménybimbók».....	109
«Csak óvatossággal».....	118
A rehabilitáció.....	121
<i>Okiratok</i>	141
Rákóczi elfogott leveleiből.....	143
Rákóczi levele XI. Kelemen pápához.....	149
Ges3el cs. kapitány a tatárok betöréséről.....	151
A bécsi holland követ a magyar emigránsokról.....	151
Gr. Károlyi Sándor a tatárjárásról.....	152
Savoyai Eugen Károlyi Sándorhoz.....	159
Id. Kerekes András a tatárjárásról.....	159
Szabad-e szövetezni keresztyén hatalomnak a «pogány» tö- rökkel?.....	162
Rákóczi levele d'Andrezelhez	164
Rákóczi Bohn Pál árulásáról és vádjáról.....	165

Vetési jelleméről	171
Vetési kémjelentése Rákóczi elfogatása tárgyában.....	178
Klement János szökése Rákóczi irataival.....	174
Vigouroux útlevelei és utazása.....	177
Vigouroux emlékirata.....	178
Vigourouxhoz Ilosvay János, becsületügyben.....	180
Ploughman viszontagságai és Rákóczi «kalózkirálysága».....	181
Bohn Pál rendőri üldöztetése és kihallgatása.....	199